

Das Recht sigill.

Historie 2023

Sborník z 27. celostátní studentské vědecké
konference konané 20. a 21. dubna 2023 v Ostravě

Historie 2023

Historie 2023

Sborník z 27. celostátní studentské vědecké
konference konané 20. a 21. dubna 2023 v Ostravě

K vydání připravili
Pavel Pumpr a Jan Pezda

Ostravská univerzita
Filozofická fakulta
Katedra historie
Ostrava 2025

Studii *Laury Maniakové* recenzovali Mgr. Přemysl Bar, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta) a Mgr. Richard Psík, Ph.D. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Štěpána Rybáka* PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta) a doc. Mgr. Tomáš Malý, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta), *Jana Mávra* Mgr. Tomáš Velička, Ph.D. (Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta) a doc. PhDr. Dalibor Havel, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta), *Jakuba Kalivody* prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta) a Mgr. Dalibor Janiš, Ph.D. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Františka Schwarze* prof. PhDr. Václav Bůžek, CSc. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta) a Mgr. Dalibor Janiš, Ph.D. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Pavla Lasztoviczi* doc. Mgr. Radmila Prchal Pavličková, Ph.D. (Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta) a doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta), *Tomáše Pechánka* Mgr. Jindřich Kolda, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta) a Mgr. Květa Jordánová, Ph.D. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Jiřího Gatnara* doc. Mgr. Martin Pelc, Ph.D. (Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta) a doc. PhDr. Andrea Pokludová, Ph.D. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Markěty Hofmanové* Mgr. Tamara Tomanová, Ph.D. (Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta) a doc. PhDr. Blažena Gracová, CSc. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Zuzany Čilerové* Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická) a Mgr. et Mgr. Václav Kaška, Ph.D. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Jiřího Herolda* Mgr. Jakub Pátek, Ph.D. (Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta) a Mgr. Michaela Závodná, Ph.D. (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta), *Magdaleny Grešové* Mgr. Jiří Němec, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta) a doc. ThDr. Tomáš Novotný (Ostravská univerzita, Filozofická fakulta).

Na obálce je použita reprodukce veduty Moravské Ostravy z roku 1728 (Archiv města Brna, V 3 Knihovna Mitrovského, sbírka vedut Dismase Josefa Ignáce Hoffera, sign. A 260, č. 23/67)

ISBN (online): 978-80-7599-478-3.

ISBN (print): 978-80-7599-477-6.

DOI 10.15452/Historie.2023

OBSAH

Slovo úvodem	7
Laura Maniaková Katalógy ako brána k spracovaniu knižníc. Katalóg sedleckej knižnice v rukopise KNM VI F 32	9
Štěpán Rybák „Sprostá jako hladový zvíře“. Identita a kariérní strategie karlíštejnských purkrabích	25
Jan Mávr Spontánní nápisy na církevních objektech v širší oblasti severozápadních Čech	41
Jakub Kalivoda Dary zvířat v symbolické komunikaci českých a moravských šlechticů na počátku novověku	59
František Schwarz Mantovští agenti na císařském dvoře v Praze v letech 1587–1592	73
Pavel Lasztovicza Afričané a pokřtění muslimové v okruhu moravského šlechtice Maxmiliána Františka Antonína ze Žerotína (1662–1706)	85
Tomáš Pechánek Hledání pramenů k 3D vizualizaci zvonice u kukského hospitálu	99
Jiří Gatnar „Znalec 10ti řečí přeje si v známost vejít“. Novinová inzerce jako forma seznámení ve druhé polovině 19. století	115
Markéta Hofmanová Výtvarné umění 20. století ve výuce dějepisu	131
Zuzana Cilerová Případy příslušníků SS souzených Mimořádným lidovým soudem v Mostě	149
Jiří Herold Historie výstavby Vodního díla Fláje a jeho transportní lanové dráhy	167
Magdalena Grešová Fenomén podzemní univerzity na příkladu bytového semináře Jakuba S. Trojana	183
Seznam účastníků	197
Seznam členů hodnotící komise	200

SLOVO ÚVODEM

Předkládaný sborník přináší výběr z prací prezentovaných na celostátní studentské vědecké konferenci Historie 2023, která se ve dnech 20.–21. dubna 2023 uskutečnila na Ostravské univerzitě, pod organizační záštitou Katedry historie zdejší Filozofické fakulty. Tímto, v pořadí již 27. ročníkem se soutěžní přehlídka prací studentů a studentek oboru historie z českých, moravských a slezských univerzit opět navrátila k obvyklému jarnímu termínu, který byl v předchozích letech dočasně opuštěn v důsledku změn vynucených covidovou epidemií. Návrat k tradičnímu harmonogramu organizace studentské konference byl spojen i s větším časovým odstupem od poslední akce tohoto druhu, která se uskutečnila sice v bezprostředně předcházejícím akademickém roce, nicméně v jeho zimní části (v říjnu 2021) v Ústí nad Labem.

Možná to byl právě i delší odstup roku a půl od předchozí konference, který přispěl k tomu, že se ostravské jednání setkalo s vysokým zájmem adeptů historie z většiny tuzemských univerzit. Na konferenci vystoupilo 28 účastníků reprezentujících 16 univerzitních pracovišť z téměř celé České republiky. Počtu účastníků odpovídala i pestrá skladba témat, která byla během dvou nabitých konferenčních dnů představena. Solidní úroveň prezentovaných prací, již potvrdily i diskuse provázející jednotlivé příspěvky, zároveň stavěla členy hodnotící komise před obtížný úkol vybrat z nich jen pouhou třetinu, která bude otištěna v konferenčním sborníku. Obtížnost rozhodování nakonec odrážely i výsledky hlasování, v němž více prací získalo stejný počet hlasů, a umístilo se tak na společném místě. Dělené bylo i první místo, které shodně zaujaly (v abecedním pořadí) práce Štěpána Rybáka „*Sprosta jako hladový zvíře*“. *Identita a kariéerní strategie karlsštejnských purkrabích z Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze* a Františka Schwarze *Mantovští agenti na císařském dvoře v Praze v letech 1587–1592* z Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Práce Štěpána Rybáka zároveň získala cenu Josefa Šusty, udělovanou Sdružením historiků ČR.

Výsledkem výběru provedeného hodnotící komisí je tedy předložená publikace, jež obsahuje celkem 12 textů. Jejich skladba opět zrcadlí již zmíněnou pes-

trost, která se týká nejen tematického zaměření jednotlivých příspěvků, ale také jejich heuristických a koncepčních východisek a koneckonců i chronologického zaměření. Přes tuto rozmanitost mají zde uveřejněné texty přinejmenším jeden společný rys: Všechny prezentují originální výsledky původního pramenného výzkumu. A právě v tom spatřujeme hlavní devízu předkládané publikace, kterou tímto odevzdáváme do rukou čtenářů. Autorům studií a také všem ostatním účastníkům ostravské konference pak přejeme, aby v započaté badatelské činnosti zdárně pokračovali a udrželi si i nadále radost z poznání a ze sdílení výsledků svého výzkumu, kterou – jak doufáme – snad i na naší konferenci zažili.

editoři

KATALÓGY AKO BRÁNA K SPRACOVANIU KNIŽNÍC

KATALÓG SEDLECKEJ KNIŽNICE V RUKOPISE KNM VI F 32

1. Úvod

Tento príspevok vychádza z mojej diplomovej práce, v ktorej sa venujem knižnici kláštora cisterciánov v Sedlci u Kutnej Hory, jej rekonštrukcii prevažne v husitskom a pohusitskom období.¹ Tento príspevok predstavuje sondu do prameňov, s ktorými pracujem a zameriava sa prevažne na katalóg v rukopise KNM VI F 32 z Knihovny Národného muzea.² Jedná sa o katalóg z konca 17. storočia, ktorý nesie názov *Libri veteres MS [manuscripti] Monasterii Sedlecensis*. Už názov napovedá, že by sa v ňom mohli vyskytovať staršie rukopisy. Koľko je nám tento novoveký katalóg schopný povedať k dejinám stredovekej a rane novoovekej knižnice?

Na začiatku príspevku je venovaná pozornosť súčasnému stavu knižnice, prameňom a literatúre týkajúcej sa sedleckej knižnice. Ďalej v krátkosti približujem stredoveké dejiny sedleckej knižnice. Čerpám z výberu dochovaných rukopisov, ktoré nám prevažne svojimi kolofónmi dávajú aspoň trochu nahliadnuť do knižnej kultúry v Sedlci v stredoveku, o období husitských vojen vypovedajú prvé zachované sedlecké inventáre. Kontext je doplnený pohľadom na knižnú kultúru v českých zemiach. Rozprávanie o dejinách knižnice je ukončené návratom knižnice naspäť do Sedleca u Kutnej Hory, ku ktorému došlo v prvej polovici 16. storočia. Rozhodla som sa tak aj napriek tomu, že je katalóg v rukopise KNM VI F 32 svojim vznikom mladší, keďže ja s ním však pracujem ako s prameňom, ktorý dokladá starší stav knižnice. V závere som sa zamerala práve na samotný katalóg

1 Diplomová práca bola obhájená na Ústave pomocných vied historických a archivnictví Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne v januári roku 2024 pod názvom *Iste liber est Sancte Marie de Czedlicz. Nedochovaná knižnica sedleckého kláštora v stredoveku*.

2 Knihovna Národného muzea v Praze (ďalej KNM), rkp. sign. VI F 32, pag. 162–165, 169–174.

a jeho výpovednú hodnotu. Ako sonda do práce pisára katalógu poslúžilo porovnanie obsahu v katalógu s obsahom na prídošti rukopisu Osek 47, ktorý je uložený v Národni knihovně a ktorý má bezpečne sedleckú provenienciu.³

2. SÚČASNÝ STAV KNIŽNICE

Sedlecký kláštor bol v dôsledku jozefínskych reforiem formálne zrušený už v roku 1783, spravovaný však bol až do 24. augusta 1799 cisterciánskym rádom. V tomto roku bol predaný do správy náboženskému fondu a v dôsledku tohto zdĺhavého procesu zrušenia nedošlo k presunutiu celej knižnice do inej inštitúcie. Predpokladá sa, že niekoľko kníh bolo z kláštora presunutých už v najbližších rokoch po zrušení a v roku 1785 bola v rámci dražby kláštorného mobiliáru ďalšia časť kníh odpredaná Hagerovi z Kutnej Hory.⁴ Časť tlačí sa už v tej dobe pravdepodobne nachádzala v knižnici pražskej metropolitnej kapituly.⁵ Zopár kníh v kláštore však zostalo a tento posledný diel bol v roku 1799 zinventarizovaný.⁶ V súčasnosti tak knižnica sedleckého kláštora neexistuje ako celistvý fond. Zachované rukopisy a tlače sú rozptýlené v niekoľkých zbierkach.⁷

3. PRAMENE A LITERATÚRA

Získať predstavu o tom, ako vyzerala kláštorná knižnica v určitom období, je často veľmi zložitá. Štruktúru jednotlivých rukopisných fondov dochovaných v súčasnosti nemôžeme iba mechanicky premietnuť do konkrétnych období v minulosti podľa veku rukopisov. Knižnice svoje fondy mohli dopĺňať aj staršími rukopismi a pravdepodobne sa nám nepodarí zachytiť ani straty, ku ktorým vo fondoch dochádzalo.⁸

Dochované kódexy môžu mať rôzny stupeň výpovednej hodnoty o svojej proveniencii. Priradenie rukopisu ku skriptóriu je v niektorých prípadoch možné

3 Národní knihovna České republiky v Praze (ďalej NKP), rkp. sign. Osek 47.

4 SNOPEK, Lukáš: *Zanikání cisterciáckého kláštera v Sedlci (1783–1799)*. Diplomová práca. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Praha 2008, s. 75, 79.

5 PODLAHA, Antonín: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliotheca capituli metropolitani Pragensis asservantur*. Pragae 1926, s. IV.

6 Národní archiv (ďalej NA), Česká státní účtárna, kart. 282, inv. č. 1989, sign. Cisterciáci Sedlec.

7 Niekoľko rukopisov sa nachádza v Národni knihovně v Praze, v Archivu Pražského hradu, v Knihovně Národního muzea a v Královské kanonii premonstrátů na Strahově – Strahovské knihovně, ve Státním okresním archivu (ďalej SOkA) Jihlava, v Benediktinském opatství Rajhrad, rovnako aj v Moravském zemském archivu v Brně a v Knihovně Kanonie premonstrátů v Nové Říši, v Diecéznom múzeu v Gironne, v Zentral- und Hochschulbibliothek v Luzerne a v Rakúskej národnej knižnici vo Viedni. V Knihovně pražské metropolitní kapituly sú niektoré sedlecké tlače. Novoveké rukopisy sú uložené v Knihovně Národního muzea a v Národni knihovně v Praze.

8 FLODR, Miroslav: *Středověké seznamy rukopisů jako historický pramen*. Časopis Matice moravské 77, 1958, s. 4.

vďaka paleografickej analýze, o vzniku rukopisu sa dozvedáme aj z kolofónov. Priradenie rukopisu ku knižnici je možné vďaka vlastníckym poznámkam či väzbe. Hlavne v novoveku bolo obľúbené všetky knihy viazať do rovnakých dosiek, aby knižnica pôsobila zjednoteným dojomom. S identifikáciou nám môžu pomôcť aj poznámky čitateľa/ov, avšak vo väčšine prípadov sú anonymné a pisára je možné určiť iba u osôb so známym a individuálnym písárskym prejavom.⁹ Knihy však pri zmene majiteľa o svoje poznávacie znaky často prichádzali. Dochádzalo k ich previazaniu, vyškriabaniu, prelepeniu, začierneniu či odrezaniu starých vlastníckych poznámok a signatúr.¹⁰

Hneď dve vlastnícke poznámky sedleckej knižnice sa zachovali v rukopise so signatúrou Osek 47.¹¹ Na f. 1r v hornej časti môžeme vidieť vlastnícku poznámku „*Liber b[ea]te Marie Virginis in Cedlicz*“ z 15. storočia a v dolnej časti „*Liber Monasterii B[ea]te V[irginis] M[arie] in Sedlicz*“ z 18. storočia.¹² Rukopis sa teda v knižnici nachádzal od 15. storočia až do 18. storočia, kedy bol pravdepodobne po zrušení Sedleca presunutý do Oseka. Rukopis vznikol v prvej polovici 15. storočia¹³ (jeho časti sú v kolofónoch datované rokmi 1429 a 1433), a do knižnice sa teda dostal zakrátko po svojom vzniku. Rukopis obsahuje starú sedleckú signatúru T1, novšiu signatúru N° 2 a poslednú oseckú signatúru 47. Nie je zrejmé, či je aspoň jedna zo starších signatúr sedlecká.

O rukopisoch a stredovekom stave sedleckej knižnice toho však vieme žiaľostne málo. Dochovali sa prevažne liturgické rukopisy, ktoré v najväčšej miere pútajú pozornosť historikov umenia.¹⁴

Ďalším prameňom, ktorý vo svojom výskume využívam, sú katalógy. Môžeme sa stretnúť s pojmami inventár, katalóg, súpis či zoznam knižnice. Ide

9 DRAGON, Michal: *Středověké rukopisy v českých zemích. Handbušek kodikologa*. Dolní Břežany 2018, s. 119.

10 CEJPEK, Jiří – ČINČERA, Jan – HLAVÁČEK, Ivan – KNEIDL, Pravoslav: *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha 2002, s. 80–81.

11 Ďalšie sedlecké rukopisy zmieňujem v kapitole o dejinách sedleckej knižnice v súvislosti s kolofónmi, ktoré dokladajú ich vznik v Sedleci. Kompletný prehľad rukopisov, ktoré je možné po doterajšom výskume priradiť ku sedleckej knižnici, som podala vo svojej diplomovej práci.

12 NKP, sign. Osek 47, f. 1r.

13 URBÁNKOVÁ, Emma: *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*. Praha 1957, s. 64, č. 482. POROV, WOHLMANN, Bernard: *Verzeichniss der Handschriften in der Bibliothek des Stiftes Osseg*. In: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Cistercienser-Stifte*, Bd. 2: Wilhering, Schlierbach, Osseg, Hohenfurt, Stams. (Xenia Bernardina II-2). Wien 1891, s. 137–138, č. 47.

14 Najznámejším je *Sedlecký antifonár* z 12. storočia, vid' NKP, sign. XIII A6. Známym je aj *Breviár opata Heidenreicha*, vid' pozn. 35. Často skloňovanou je prítomnosť *Codexu gigas* v Sedleci potom, čo rukopis zastavili podlažickí benediktíni, vid' HLAVÁČEK, Ivan: *Zisterziensische Bibliotheken Böhmens in der vorhussitischen Zeit (Mitte des 12. Jh.–1420)*. In: Petersohn, Jürgen (ed.): *Mediaevalia Augiensia. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*. Stuttgart 2001, s. 382.

o pramene, ktoré predstavujú súpis celej knižnice, jej časti alebo súboru kníh. Pre odlišenie inventára a katalógu je rozhodujúca ich funkcia. Zatiaľ čo inventáre plnili majetkovú funkciu (patria sem teda napríklad aj testamenty či záložné listiny), katalógy slúžili ako pomôcky na vyhľadávanie. Zjednodušene sa dá povedať, že súpis a zoznam sa používajú ako všeobecnejšie pojmy, bez ohľadu na účel, pre ktorý vznikli.¹⁵

V českomoravskom priestore pochádzajú najstaršie knižné súpisy z druhej polovice 13. storočia.¹⁶ Hlavnou motiváciou ich vzniku bola potreba prehľadu o majetku, hlavne v cirkevnom prostredí. V 15 storočí je primárnym dôvodom spisovania inventárov vojenská nebezpečnosť. Rehoľníci svoje cennosti odnášali na bezpečné miesta a pri tom vznikali ich inventáre.¹⁷ Aj prvé inventáre rukopisov sedleckej knižnice vznikali v súvislosti s odchodom sedleckého opáta a konventu do exilu v dolnorakúskom Klosterneuburgu. Postupne ich tu vzniklo hneď niekoľko: v roku 1454 (súpis A), 1471 (súpis B), 1489 (súpis C) a 1496 (súpis D).¹⁸

V 17. storočí vznikol katalóg sedleckej knižnice, ktorý nesie názov *Libri veteres MS* [manuscripti] *Monasterii Sedlecensis*. Nachádza sa v rukopise, ktorý podľa všetkého poslužil ako prípravný materiál pre spísanie dejín kláštora. Posledný známy súpis vznikol v roku 1799 a eviduje poslednú časť knižnice zrušeného kláštora,¹⁹ ktorá pravdepodobne v kláštore zostala po dražbe, ku ktorej došlo v roku 1785. Je predpoklad, že množstvo kníh však z knižnice „zmizlo“ už pred ňou.²⁰

Sedleckou knižnicou sa literatúra až doposiaľ zaoberala v rámci širších dejín kníh a knižníc v českých zemiach alebo v rámci dejín sedleckého kláštora.²¹ Ivan

15 Pod pojmom zoznamy rozumie Miroslav Flodr „záznamy nejruznější povahy, dotýkající se jednotlivých rukopisů i větších celků“, viz FLODR, M.: *Středověké seznamy*, s. 1.

16 HLAVÁČEK, I.: *Zisterziensische Bibliotheken*, s. 379.

17 FLODR, M.: *Středověké seznamy*, s. 15–16, 20–24.

18 Vid' ČERNÍK, Berthold Otto: *Mittelalterliche Handschriftenverzeichnisse des ehemaligen Zisterzienserklosters Sedlitz in Böhmen*. Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg 3, 1910, s. 345–357.

19 Vid' pozn. 6.

20 SNOPEK, L.: *Zanikání*, s. 78.

21 K dejinám Sedleca vznikla rozsiahla literatúra, zmienim teda iba základné práce, ktoré sa nejakým spôsobom dotýkajú aj knižnice. Prvá „historiografická“ práca zmienujúca sa o sedleckých knihách je *Popsání založení farára Josefa Františka Devotyho z roku 1824*, DEVOTY, Josef František: *Popsání založení, zvláštní pobožnosti, a života swatosti, mnohým nešťastným osudům podrobené, bývalé řehole Cysterceyenské, pak obzvláštního wzhledu a wznešenosti starožitných kaplí: Hrobu Božího, všech Swatých, sw. Ondřeje, SS. Kozmy a Damiána a všech věrných dušiček, s připomenutím chrámu Páně SS. Apoštolů Filipa a Jakuba, prostranného hřbitova, též sochy sw. Jana Nepomuckého na swatém místě weleslawného údolí Sedleckého blíž Kutny Hory w království Českém*. Praha 1824. Základnú syntézu pre stredoveké dejiny cisterciánskeho

Hlaváček v práci *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích* pracuje prevažne s klosterneuburskými súpismi, ale zmieňuje sa aj o súpise v rukopise KNM VI F 32.²² Sedleckou knižnicou a klosterneuburskými súpismi sa už podrobnejšie zaoberá v štúdiu *Zisterziensische Bibliotheken Böhmens in der vorhussitischen Zeit*.²³ Rukopisu KNM VI F 32 sa venoval Jaroslav Čechura vo svojej štúdiu *Úřední knihy kláštera v Sedlci z období počátku 15. až konce 16. století*, zameriaval sa v nej však na vedenie úradných kníh v Sedlci a katalógu nevenoval pozornosť.²⁴

4. DEJINY SEDLECKEJ KNIŽNICE OD ZALOŽENIA DO 16. STOROČIA

Sedlecký kláštor je prvým cisterciánskym kláštorom v českých zemiach. Prví členovia konventu na území v okolí Malína, patriace veľmožovi Miroslavovi, prišli v roku 1142 z Waldsassen.²⁵ Vzápätí však narážame na problém torzovitého zachovania kláštorného archívu, hlavne pre najmladšie obdobie. Z obdobia 12. a prvej polovice 13. storočia sa v kláštornom archíve nedochovalo takmer nič.²⁶ Nevieme nič ani o „intelektuálnom vybavení“ kláštora – liturgických predmetoch a knihách. Pre kontext sa musíme pozrieť do ostatných českých, európskych, cisterciánskych aj ostatných kláštorov. Tieto informácie vieme doplniť útržkovitými informáciami o jednotlivých kódexoch, o ktorých vieme, že sa v sedleckej knižnici v danom období nachádzali, a knižnými katalógmi a inventármi.

V českých zemiach sa rukopisy prvýkrát objavujú v 9. storočí v súvislosti s christianizáciou a v 10. storočí vznikajú prvé (benediktínske) kláštory. Ani o ich knižniciach však nemáme žiadne priame správy. Vybavenie knižnice v stredovekých kláštoroch záležalo z časti od rádu, do ktorého kláštor patril, z časti od materského kláštora, z ktorého pochádzali prví mnísi, ale aj od osoby zakladateľa a mecenášov. U cisterciánov bolo zvyklosťou, že dcérsky kláštor pri svojom

rádu v Čechách aj sedleckého kláštora do obdobia husitských vojen predstavuje práca Kateřiny Charvátovej. V kapitole o sedleckom kláštore sa autorka venuje aj dejinám stredovekej knižnice, zmieňuje však len najznámejšie dochované liturgické knihy, s odkazmi prevažne na štúdiu od Ivana Hlaváčka. HLAVÁČEK, I.: *Zisterziensische Bibliotheken*; CHARVÁTOVÁ, Kateřina: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420 I. Fundace 12. století*. Praha 2013.

22 HLAVÁČEK, I.: *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Praha 1966.

23 Vid' pozn. 14.

24 ČECHURA, Jaroslav: *Úřední knihy kláštera v Sedlci z období počátku 15. až konce 16. století (podle KNM VI. F 32 a KNM VIII. A 6)*. Časopis Národního muzea 152, 1983, s. 114–130.

25 FRIEDRICH, Gustav (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Tomus I. Inde ab a. DCCC.V. usque ad a. MCXCVII*. Pragae 1904–1907, s. 155, č. 155.

26 CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny I*, s. 163.

založení od svojho materského kláštora dostal základné vybavenie. Predpokladali sa aspoň základné knihy potrebné na liturgiu a spoločné predčítanie, kľúčové práce z oblasti teológie a exemplár Benediktovej rehole.²⁷ Práve rehoľa predpisovala vybavenie nového kláštora misálom, žaltárom, hymnárom, kolektárom, lekciónárom, antifonárom a graduálom. S knihami pre súkromné čítanie nepočítala. Rukopisy nesmeli byť zdobené, mali mať jednoduchú väzbu bez kovania a spôn zo zlata alebo striebra, písmená mali byť písané jednou farbou a knihy nesmeli byť iluminované, čo sa však až tak dôsledne nedodržovalo.²⁸ Pre väčšinu kláštorov bolo typické, že sa spočiatku so samostatnou miestnosťou na účely uskladnenia kníh nerátalo. Vyhradená pre ne bola často iba truhla alebo skrinka, či výklenok blízko presbytéria alebo oltára, alebo boli knihy rozptýlené po celách mníchov. Až s pribúdajúcim množstvom boli sústredené do špeciálne vyhradenej miestnosti.²⁹

Vybavenie knižnice sa v ďalších rokoch existencie nového kláštora odvíjalo od vlastnej intelektuálnej činnosti mníchov, podnetov z generálnych kapitúl, literárnej činnosti členov rádu, ich štúdií, kontaktov so svetským klérom a inými svetskými osobami, činnosti na dvore či v službách panovníka a iných významných svetských osôb. Vplyv na zloženie knižnice mala aj národnosť členov konventu.³⁰ V neskoršom období mala vplyv aj osobná činnosť jednotlivých nových členov rádu, ktorí pri svojom vstupe do kláštora často priniesli aj svoje knihy a darovali ich knižnici, alebo boli tieto knihy do kláštornej knižnice prebrané po ich smrti.³¹ K rozširovaniu fondu knižnice dochádzalo najčastejšie opisovaním kníh v kláštornom skriptóriu, darmi, výmenou a len zriedkakedy kúpou.³² Vlastná písomná produkcia cisterciánov bola v prvých rokoch existencie rádu obmedzená na

27 U Sedleca nemáme správy o tom, aké vybavenie poskytol kláštor vo Waldsassen. U kláštora v Skalici, čo bola filiácia Sedleca, však už máme v zakladacej listine zmienky o knihách. Nový konvent vtedy od svojho materského kláštora dostal 15 kníh a 22 parament, viď KALOUSEK, Josef (ed.): *Listiny klášterů sedleckého a skalického z let 1357–1541*. In: Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XIV. Praha 1895, s. 381–382.

28 BLÁHOVÁ, Marie: *Cisterciáci a historická kultura ve středověku*. Mediaevalia Historica Bohemica 20, 2017, č. 1, s. 9–10.

29 Výnimkou predstavuje ideálny plán kláštora St. Gallen z Reichenau z roku 820. Na pláne môžeme v severovýchodnom rohu kostola vidieť dvojposchodovú miestnosť s nápisom „*Infra sedes scriptorium, supra bibliotheca*“. Z katalógu zo St. Gallen z polovice 9. storočia však nie je možné určiť, či bola celá zbierka skutočne umiestnená v jednej miestnosti. POROV. SCHLOTHEUBER, Eva – MCQUILLEN, John T.: *Books and Libraries within Monasteries*. In: Beach, Alison I. – Cochelin, Isabelle (edd.): *The Cambridge History of Medieval Monasticism in the Latin West*, vol. 2. The High and Late Middle Ages. Cambridge 2020, s. 987.

30 HLAVÁČEK, I.: *Zisterziensische Bibliotheken*, s. 379.

31 SCHLOTHEUBER, E. – MCQUILLEN, J. T.: *Books and Libraries*, s. 984–985.

32 CEJPEK, J. – ČINČERA, J. – HLAVÁČEK, I. – KNEIDL, P.: *Dějiny*, s. 44.

pragmatické, duchovné spisy, kázania a mystickú literatúru. Zatiaľ čo historiografia nepatrila k hlavným záujmom cisterciánov v stredoveku, vznikali aj v tomto prostredí významné historické spisy.³³

Sústavnejšia opisovačská činnosť sa v českých zemiach najčastejšie spája so skriptóriom v břevnovskom kláštore v polovici 11. storočia, pre 12. storočie má najväčší význam pôsobenie skriptória olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka. Všeobecne nemohli skriptória v kláštoroch fungovať bez náležitého knižného zázemia a dostatku kvalitných predlôh.³⁴ Pre sedlecký kláštor máme prvé doklady o vlastnom skriptóriu pre koniec 13. a začiatok 14. storočia vo forme *Breviáře opata Heidenreicha*,³⁵ dokončeného v roku 1308. V kolofóne sa dozvedáme, že pisár Ján (*Joannes*) tento rukopis napísal na popud sedleckého opáta Heidenreicha.³⁶

Celkovo sa predhusitské obdobie hodnotí ako doba úpadku tradičných monastických inštitúcií. Tieto všeobecné tendencie však neplatia absolútne. Na počiatku 14. storočia zanechalo svoju stopu v knižnej kultúre českých zemí pôsobenie abatiše Kunhuty z kláštora benediktínok u sv. Jiří na Pražskom hrade a skriptorium, ktoré tu pôsobilo.³⁷ Kolofón sedleckého rukopisu *Zbraslavskej kroniky* z roku 1393 taktiež obsahuje informáciu o vzniku v sedleckom skriptóriu, ktoré na konci 14. storočia ešte v kláštore pôsobilo.³⁸

Na začiatku 15. storočia hovoríme o kláštorenej kríze – morálnej aj materiálnej. Štatúty generálnych kapitúl hovoria o zlej hospodárskej situácii kláštorov. Niektoré museli kapitulu žiadať o povolenia rozpredávať majetok a na kapitulu sa dostali aj správy o mníchoch utekajúcich zo svojich konventov. V prípade Sedleca sa tak stalo až sedemkrát.³⁹ Aj napriek neutešenej situácii v kláštore na začiatku 15. storočia vzniká trojica bohato iluminovaných rukopisov: *Brněnský graduál*

33 BLÁHOVÁ, M.: *Cisterciáci*, s. 11, 21.

34 HAVEL, Dalibor: *Počátky latinské písemné kultury v českých zemích. Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Brno 2018, s. 379.

35 Muzeum Brněnska, Benediktinské opatství Rajhrad, rkp. sign. R 598; DOKOUPIL, Vladislav: *Soupis rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě*. Praha 1966, s. 308–309.

36 Heidenreich sa stal opátom na konci 13. storočia (1282–1320). K jeho osobe vid' HYNKOVÁ, Jana: *Heidenreich Sedlecký*. In: Charvátová, Kateřina (ed.): 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29. 9. 1998 v Břevnovském klášteře v Praze. Praha 2000, s. 97–160.

37 DRAGON, M.: *Středověké rukopisy*, s. 24–26, 29.

38 HOFFMAN, František: *Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě*. Jihlava 2001, č. 10, s. 30–36; SOKA Jihlava, Archiv města Jihlava do roku 1848 – úřední knihy a rukopisy, inv. č. 692, f. 132v.

39 CHARVÁTOVÁ, K.: „O tempora, o mores!“ *Obraz českých klášterů ve statutech generální kapituly cisterciáckého řádu na prahu husitské revoluce*. In: Novotný, Robert – Šámal, Petr a kol.: *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. Praha – Litomyšl 2011, s. 33, 36–37.

z prvej štvrtiny 15. storočia,⁴⁰ *Sedlecký antifonár* z roku 1414⁴¹ a *Martyrologium z Gerony*. O prvom z nich sa predpokladá, že vznikol pre niektorý cisterciánsky kláštor. V prípade antifonára nám kolofón prezrádza, že rukopis bol objednaný pre sedleckého opáta Jakuba. Predpokladá sa, že všetky tri rukopisy boli iluminované tými istými majstrami a vznikli v rovnakej dielni. Je teda možné, že všetky tri boli určené pre Sedlec.⁴² Aj v krízovej dobe si teda kláštor bol schopný nechať vyhotoviť takto nákladné zákazky, akými iluminované rukopisy bez pochyb boli.

Všetky stredoveké kláštorne knižnice prešli v 15. storočí výraznými zmenami. Rozšírenie kníhtlače a husitská revolúcia predstavovali výrazné medzkníhnielen v zmysľaní, ale aj v tom, aké diela sa čítali. Knihy sa stávali dostupnejšími. Na jednu stranu tomu tak bolo kvôli ich rýchlejšej produkcii kníhtlačou, na druhú aj „vdďaka tomu“, že pri ničení kláštorov často dochádzalo k rozptyľeniu ich knižných zbierok.

Aj Sedlec patril medzi kláštory, ktoré boli výrazne zasiahnuté husitskými vojnami. Rehoľníci si museli byť vedomí nebezpečenstva, ktoré im hrozilo a pravdepodobne tušili, že sa odchodu do exilu nevyhnú.⁴³ Ešte v roku 1419 poskytli vo svojom kláštore útočisko kartuziánom vyhnaným z Prahy,⁴⁴ zanedlho sa však sami odobrali do exilu v Klosterneuburgu. Sedlecký kláštor bol napokon dobytý a vypálený 25. apríla 1421 a na niekoľko rokov skutočne zostal prázdny.⁴⁵

Spolu so svojim životom zachraňovali mnísi najväčšie kláštorne cennosti, ktorými boli knižnica, archív a liturgické predmety. Inventáre vyvezeného majetku hovoria o draho zdobených rúchach, obrazoch, relikviároch,

40 Moravský zemský archív v Brně, G11 Sbírka rukopisů Františkova muzea Brno, rkp. sign. FM 2. Vid' ZACHOVÁ, Irena – PETR, Stanislav: *Soupis sbírky rukopisů bývalého Františkova muzea – fondu G11 Moravského zemského archivu v Brně*. Praha 2011, s. 5–6, č. 2.

41 DOKOUPIL, V.: *Soupis rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši*. Praha 1959, s. 15, č. 14.

42 STUDNIČKOVÁ, Milada: *Nové poznatky k rukopisu Martyrologia z Gerony*. Vědecká knihovna v Olomouci. Dostupné online: <https://vmdelta.vkol.cz/cs/aktivity/konference-a-odborna-setkani/7-rocnik-odborne-konference/clanek/nove-poznatky-k-rukopisu-martyrologia-z-gerony/> [cit. 20. 6. 2023].

43 Napokon nepomuckí cisterciáni sa na odchod do exilu pripravovali najneskôr od roku 1417. VODIČKA, Ondřej: *Sedlečtí cisterciáci v exilu za husitských válek*. Středočeský sborník historický 45, 2019, č. 1–2, 2020, s. 14, pozn. 7. Porov. TÝŽ: *Cisterciáci z Nepomuku v exilu za husitských válek*. Studia Mediaevalia Bohemica 6, 2014, č. 2, s. 257.

44 VODIČKA, O.: *Sedlečtí cisterciáci*, s. 14.

45 КАРИГОРСКИЙ, Simeon Eustachius: *Hystorya Kláštera Sedleckého Řádu Svátého Cistercienského*. Vydání druhé. Kutná Hora 2006, s. 35. Porov. KADLEC, Jaroslav: *Katoličtí exulanti čeští doby husitské*. Praha 1990, s. 58.

monštranciách a zlatených kalichoch.⁴⁶ Okrem Klosterneuburgu uložili mníši svoje cennosti aj na ďalšie miesta.⁴⁷

V Mauerbachu boli uložené hneď tri sedlecké rukopisy – Apokalypsa, gra-duál a antifonár. Obe liturgické knihy boli iluminované a postriebrené. V kláštore Altzella sa nachádzali dva rukopisy – *missale speciale* a antifonár. Ešte 11. júna 1454 ich opát Dětřich skontroloval, ďalšie správy o nich však nemáme.⁴⁸

Väčšina kláštornej knižnice bola vyvezená do Klosterneuburgu. Ubalduš Kotersitz sa domnieval, že sa tak stalo už v roku 1415.⁴⁹ Tento rok je moderným bádáním odmietaný ako príliš skorý, je však zrejme, že mníši knižnicu z českých zemí vyviezli dávno pred tým, ako vznikol prvý inventár knižnice, t. j. v roku 1454. Opát Jakub prišiel do Klosterneuburgu pravdepodobne v roku 1420 alebo na začiatku roku 1421⁵⁰ a predpokladá sa, že on a konvent priviezli aj knižnicu. Ponúka sa úvaha, že sedleckí mníši svoju knižnicu spočiatku uložili v dome, ktorý v Klosterneuburgu vlastnili⁵¹ a až niekedy okolo roku 1454 ju presunuli k augustiniánom do kláštora. Inventár z roku 1454⁵² má charakter potvrdenia pri predávaní a navyše obsahuje informáciu, že bola knižnica do Klosterneuburgu prevezená za dôb opáta Pavla (1428–1443).⁵³

46 K výtvarnému umeniu sedleckého kláštora viď napríklad CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny I*, s. 201–203; KUTHAN, Jiří: *Poklady cisterciáckých klášterů v Čechách a na Moravě*. Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky 36, 1988, s. 127–141.

47 Vo Waldsassen sa dochoval súpis kláštorňích cenností spísaný v Klosterneuburgu pravdepodobne 25. februára 1422, ktorý zmieňuje aj predmety uložené v Kamenci, u kartuziánov v Mauerbachu či u škótskych benediktínov vo Viedni, knihy tu však zmienené nie sú, viď VODIČKA, O.: *Sedlečtí cisterciáci*, s. 16. Z českých zemí sa predpokladala Jihlava, súdobé bádanie však odmieta uloženie počas husitských vojen a naopak ráta sa až s druhotným uložením na konci 15. storočia. NUHLÍČEK, J.: *Sedlečtý klášter a jeho statky od válek husitských do zrušení r. 1783. I. část: 1420–1564*. Středočeský sborník historický 9, 1974, s. 170. Z Mauerbachu bolo niekoľko predmetov postupne presunutých na iné miesta, viď VODIČKA, O.: *Sedlečtí cisterciáci*, s. 16–17.

48 VODIČKA, O.: *Sedlečtí cisterciáci*, s. 16–17. Porov. BEYER, Eduard: *Das Cistercienser-Stift und Kloster Alt-Zelle in Bisthum Meissen*. Dresden 1855, s. 688–689, č. 699.

49 KOSTERSITZ, Ubalduš: *Monumenta sepulchralia eorumque epitaphia in collegiata ecclesia B. M. Virginis Claustro-neoburgi*. Vienna 1881, s. 189. Najskôr od neho to prebrali aj CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny I*, s. 187 a KUTHAN, J.: *Poklady*, s. 430. Kuthan uvádza, že časť cenností dokonca zostala v kláštore. Tých: *Poklady*, s. 431.

50 Na jeho náhrobku v križovej chodbe kláštora v Klosterneuburgu stojí: „An(no) domi(ni) MCCC-CXXVI / i(n) vigi(li)a s. Tho(m)ae ap(osto)li obiit vene(r)abilis p(ate)r d(ominus) Iacob(us) abbas / zedlitz(e)n(s)is) prag(e)n(s)is) dioc(esis) / qui a p(er)fidis hussitis exliu(m) p(er) sex an(n)os sustinuit.“ Opát teda v Klosterneuburgu strávil šesť rokov.

51 Nachádzal sa na dnešnej Leopoldstraße 21. HOLUBAR, Karl – HUBER, Wolfgang Christian: *Von Rebstock und Riesenfass. Ein Buch über Weinbau und Kellerwirtschaft in alter Zeit*. Klosterneuburg 1994, s. 63.

52 ČERNÍK, B. O.: *Mittelalterliche Handschriftenverzeichnisse*, s. 348–351.

53 „... quia quondam tempore transacto reportati sunt libri per dominum Paulum predecessorem

Pre navrátenie knižnice naspäť do Sedleca u Kutnej Hory sa v literatúre uvádzajú dva možné roky. Pre rok 1530 svedčí listina, v ktorej opát Jiří a prior Lukáš potvrdzujú, že prevzali písomnosti a liturgické klenoty.⁵⁴ Medzi tým však ešte v roku 1536 opát Jiří vydal potvrdenie o tom, že navštívil Klosterneuburg a skontroloval knihy uložené v dormitári („*conspeximus libros monasterii nostri reser-vatos in dormitorio in quadam cella presentibus*“).⁵⁵ Rehoľníci teda zrejme knihy v Klosterneuburgu ponechali. Rok 1544 sa prvýkrát objavuje u Ivana Hlaváčka, ktorý sa odvoláva na klosterneuburského knihovníka dr. F. Röhriga. Ten k tomuto záveru došiel najskôr vďaka kvitancii opáta Jiřího z roku 1544, v ktorej opát píše, že jeho predchodcovia pred viac ako sto rokmi, v dobe husitských nepokojov, v Klosterneuburgu uložili svoje liturgické predmety, odevy a relikvie, ale aj privilegiá a knihy a potvrdzuje, že si ich vzali naspäť.⁵⁶

5. KATALÓG V RUKOPISE KNM VI F 32

Rukopis VI F 32 z Knihovny Národného múzea býva datovaný do rokov 1679–1680.⁵⁷ Isté je, že vznikol za pôsobenia opáta Vojtěcha Gamsa (1666–1685), známeho aj ako Adalbertus, ktorého meno je aj v rade opátov vymenovaných v rukopise ako posledné.⁵⁸ Rukopis je papierový, viazaný, s rozmermi 16 × 21 cm. Písaný je prevažne humanistickou kurzívou a jednou rukou. Autor sa na niektorých miestach snažil napodobniť dobové písmo písomností, ktoré mal pred sebou.⁵⁹ V rukopise prevažuje latina. Rukopis obsahuje opisy regestov a excerpty z listín, úradných a pamätných kníh a kroník týkajúcich sa dejín sedleckého kláštora od 12. do 17. storočia, doplnené o úryvky z historických prác, napr. Mikuláša Dačického z Heslova. Je zrejmé, že ide o prípravný materiál k spísaniu dejín kláštora. Skoro každý z tematických celkov rukopisu je uvedený nadpisom popisujúcim jeho obsah, prípadne informujúcim, z čoho autor čerpal.⁶⁰

nostrum...“ Vid' ČERNÍK, B. O.: *Mittelalterliche Handschriftenverzeichnisse*, s. 348. Podľa Ondreja Vodičku pôsobil opát Pavel v rokoch 1428–1443, vid' VODIČKA, O.: *Sedlečtí cisterciáci*, s. 27.

54 SOA v Třeboni, Velkostatek Sedlec u Kutné Hory (1248–1801), sign. 136. Dostupné online: <https://www.monasterium.net/mom/CZ-SOAT/VelkostatekSedlec/136/charter> [cit. 20. 6. 2023].

55 Stiftsarchiv Klosterneuburg, Neue Rapulatur, kart. 195, f. 251, Nr. 1.

56 Tamtiež. Túto kvitanciu vydal v edícii KOSTERSITZ, U.: *Monumenta sepulchralia*, s. 196.

57 Rukopis dostal podľa svojho obsahu názov *Materiály k dejinám kláštora sedleckého*, vid' BARTOŠ, František Michálek: *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze II. Praha 1927*, s. 34.

58 KNM, sign. VI F 32, pag. 8. Porov. NUHLÍČEK, J.: *Sedlečský klášter a jeho statky od válek husitských do zrušení r. 1783. IV. část: 1666–1718*. Středočeský sborník historický 12, 1977, s. 207.

59 KNM, sign. VI F 32, pag. 170. Je zrejmé, že pisár pri opisovaní listu sedleckého opáta Pavla otcovi Dětřichovi z roku 1426 napodobňoval bastardu, ktorou bol list písaný.

60 Pre prepis názvov týchto celkov vid' ĚCHURA, J.: *Úřední knihy*, s. 116.

Katalóg sa nachádza na skoro 10 stranách rukopisu od strany 162 po stranu 174. Na stranách 166–169 je prerušený inventárom kostolného vybavenia z roku 1646. Katalóg začína bez akéhokoľvek priestorového oddelenia od zápisov pred ním v spodnej časti strany nadpisom *Libri veteres MS* [manuscripti] *Monasterii Sedlecensis*. Predchádzajú mu „registry“ kláštorných listín až do 17. storočia (pag. 126–162). Jednotlivé zápisy v katalógu začínajú rímskymi číslicami, ktoré značia jednotlivé rukopisy. Zápis je ďalej rozdelený na jednotlivé diela, ktoré sa v rukopise nachádzajú, a tie sú očíslované arabskými číslicami. V katalógu je teda okolo 105 diel v 26 rukopisoch.

Obsah rukopisov zmiených v katalógu tvoria prevažne legendy, patristická literatúra, cirkevné právo, kázania, Biblia a biblické výklady. Z liturgických kníh je zmiený antifonár a misál z roku 1508, ďalej sa uvádza kalendár od roku 1423 do roku 1543, direktórium spísané v roku 1420 kňazom Michaelom Lupom, pergamenový procesionál a casus conscientiae, zoradené abecedne.⁶¹ Prvá Biblia (knihy Genezis a Exodus) spomínaná v katalógu najskôr pôvodne patrila kláštora v Skalici.⁶² V katalógu sa nachádza ešte jedna Biblia obsahujúca Starý zákon od Knihy Genesis po Knihu Juditinu.

Katalóg obsahuje množstvo postíl a epištol, výklady Biblie od Róberta Holkota, Izidora zo Seville, Tomáša Akvinského, Augustína či Gregora I. Veľkého. Spolu s homíliami Gregora I. vidíme v rovnakom rukopise aj diela ďalších cirkevných otcov: Bedy Ctihodného, Hieronyma, Órigéna a Jána I. Ďalej sa tam nachádzajú autori ako Bernard z Clairvaux, Henricus de Frimaria, Tomáš Kempenský, Jean de Gerson či Francesco Petrarca. Zo životov svätcov sú v katalógu zmienené život sv. Barbory, sv. Víta, či sv. Stanislava biskupa. Nachádzajú sa tu aj statuta pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Nechýbajú ani vybrané kapitoly z rehole sv. Benedikta.

Pisár vo väčšine zápisov podčiarkol arabské číslovanie, prvé slovo z názvu alebo incipit. Nerobil to však systematicky a u všetkých zápisov, podčiarkovanie vyzerá celkom náhodne. Pokiaľ sa v zápisoch nachádzal chronologický údaj, autor ho znova prepísal na okraj ku zápisu. Na okrajoch taktiež vidíme veľa prípisov zabudnutého textu, ktorý autor dodatočne doplnil.

61 Prípady svedomia – jedná sa o fiktívne či skutočné prípady, pri ktorých nie je jasné, či sú alebo nie sú povolené. Objavujú sa od 13. storočia. *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Pátý díl. C – Čechůvky*. Praha 1892, s. 222.

62 Zápis neobsahuje žiadny časový údaj, iba dodatok, že sa jedná o *Liber Graciosae Sanctae Mariae in Schalicz*. Skalica bola dcérskym kláštorom Sedleca, v roku 1553 došlo k spojeniu týchto dvoch konventov a sedlecký opát sa stal zároveň skalickým, vid' CHARVÁTOVÁ, K.: *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1420–1142. II. Kláštery založené ve 13. a 14. století*. Praha 2014, s. 310.

Jednotlivé položky katalógu sú uvádzané hlavne so zreteľom na to, aké diela sa v kódexoch nachádzajú. Katalóg sa sústreďí na incipity, uvádza aj autorov diel a ich pisárov, v niektorých prípadoch aj rok napísania. Obsahuje aj dodatočné informácie – napr. o tom, v ktorom roku zomrel autor diela.⁶³ Je zrejmé, že autor katalógu čerpal z kolofónov príslušných rukopisov. Pisár venuje pozornosť vonkajším znakom rukopisu v jedinom prípade – keď uvádza „*procesionale in membrana*“.⁶⁴

Nie je však zrejmé, čo presne bolo účelom spísania tohto katalógu. Spisoval autor všetky cenné rukopisy v kláštornej knižnici? V tom prípade je zarážajúci počet položiek v katalógu. Podľa číslovania nám vyjde, že sa v katalógu nachádza 26 rukopisov, čo je zarážajúco málo. Mohlo by ísť o skupinu rukopisov, ktoré boli oddelené od ostatných? Katalógy, ktorých autori pracovali so samotnými rukopismi, bývali koncipované podľa priestorového uloženia kníh. Liturgické knihy boli často uložené v sakristii, v novoveku bolo vo zvyku rukopisy ukladať oddelene od tlačí. V samotných knižniciach potom boli knihy delené podľa zamerania. Poradie rukopisov uvedených v *Libri veteres* pôsobí prevažne náhodne. Je však ďaleko pravdepodobnejšie, že si autor vybral časť rukopisov, ktoré plánoval použiť pri spisovaní kláštorných dejín. Otázne je zaradenie inventáru kláštorných predmetov z roku 1646 medzi zápisy z katalógu, motivácia tohto zaradenia však mohla byť rovnaká – autor ho taktiež plánoval použiť pri písaní dejín kláštora.

Spôsob práce autora je už zrejmejší. Autor mohol pracovať so samotnými rukopismi, alebo so starším katalógom (alebo časťou katalógu). Výskyt v rukopise *Materiály k dejinám kláštora sedleckého* môže naznačovať, že autor pri svojej práci narazil na starší katalóg, ktorý opísal. Pre prácu s rukopismi však svedčí prípisok na predsádke rukopisu Osek 47.⁶⁵ Jedná sa o obsah rukopisu, ktorý je skoro totožný s obsahom v katalógu KNM VI F 32 a navyše je písaný rovnakou rukou.⁶⁶ Texty oboch obsahov sú skoro totožné a porovnaním zápisu v katalógu s obsahom v rukopise sa zdá, že zápis v katalógu je opisom obsahu v rukopise. U štvrtej obsahovej položky má obsah v rukopise iba rok 1421, zatiaľ čo v zázname v katalógu je „1421 post Pascha“. Rovnako aj šiesta položka má v katalógu presný

63 Príkladom môže byť prípisok „*Gerson obiit anno 1429 12. Julii*“, týkajúci sa Jeana de Gerson, kancelára parížskej univerzity. KNM, sign. VI F 32, pag. 171.

64 KNM, sign. VI F 32, pag. 174.

65 Vid' pozn. 3.

66 Keďže je obsah na rukopise skoro totožný s obsahom v katalógu, bolo možné porovnávať nielen konkrétne špecifické písmená, ale aj celé slová. Takýmto porovnaním som prišla na to, že sú oba texty skutočne písané jedným človekom. Tabuľku s porovnaním písma v rukopise Osek 47 a v katalógu KNM VI F 32 poskytujem vo svojej diplomovej práci.

údaj hneď s dvoma dátumami – „*feria VI ante Laetare 1429*“ (4. 3. 1429) svoju prácu skončil pisár, ktorým bol podľa kolofónu farár Hartmann z Bíteše, a dátum „*1429 feria III infra octavas Pentecostes*“ (18. 5. 1429) ho dokončil pisár Matěj z Veliké. V obsahu v rukopise je iba rok 1429. V obsahu v rukopise pisár navyše urobil chybu a spojil zápisy šesť a sedem – do katalógu však bol schopný napísať položky správne, očividne za použitia kolofónov zo samotného rukopisu. Položky šesť a sedem v obsahu na prídošti rukopisu pisár spojil do jedného zápisu s číslom sedem. Nad zápisom je potom dodatočne pripísané číslo šesť, ktoré pisár pravdepodobne doplnil dodatočne pri práci s katalógom. Pri opisovaní zápisu z prídoštia si všimol, že urobil chybu a informácie do katalógu doplnil z rukopisu. Je teda najpravdepodobnejšie, že autor katalógu pracoval priamo s rukopismi, na ktoré si najprv spisoval ich obsah a ten potom prepisoval do katalógu.

Je škoda, že na rukopise Osek 47 nikde nevidíme číslo VII, ktoré by bolo totožné s číslom rukopisu v katalógu a mohlo by nám naznačiť, akým spôsobom pisár rukopisy do katalógu radil. Signatúry, ktoré na rukopise môžeme vidieť (najstaršia signatúra T1 a o niečo mladšia N° 2), sa v katalógu KNM VI F 32 nikde nevyskytujú.

Malý počet rukopisov v katalógu by mohol znamenať, že ich sedlecký kláštor v období spísania (teda na konci 17. storočia) už nemal toľko a že prevažovali tlače. Mohlo sa jednať o skupinu rukopisov, ktoré reholníci považovali za staré – najstaršou v katalógu spomínanou prácou je legenda o českých a bavorských patrónoch od sedleckého profesa Erasma Sneiderlapa z roku 1340. Zdá sa, že nič mladšie ako 16. storočie sa v rukopise nenachádza – najmladším je najskôr misál z roku 1508. Väčšina údajov však dátáciu neobsahuje, preto sa jedná len o dohady. Tak isto mohlo ísť o skupinu rukopisov, ktoré sa už aktívne nepoužívali. Najmenej pravdepodobná sa mi zdá úvaha, že pisár spracoval časť rukopisov knižnice a skončil prácu skôr, než sa doň stihli dostať všetky rukopisy.

Ako dokazuje rukopis Osek 47, pisár katalógu čerpal z kolofónov rukopisov. Roky uvedené v katalógu sú teda najskôr rokmi, kedy boli rukopisy dokončené. Najlepších výsledkov pri práci s katalógom KNM VI F 32 dosiahneme po jeho porovnaní s ďalšími prameňmi – so súpismi z Klosterneuburgu a so všetkými dochovanými sedleckými stredovekými rukopismi.

6. ZÁVER

Knižnice nie sú nemenné a nepohyblivé. To platí rovnako pre tie súčasné, ako aj pre stredoveké. Skúmanie knižníc nám často komplikuje pohyb väčších knižných celkov – napríklad po rušení kláštorov, ktoré malo za následok

drancovanie a rozpredávanie zbierok, či v dôsledku vojen. Pri rušení konventov je šťastím, pokiaľ je celá zbierka prebraná inou inštitúciou, v horšom prípade sú knihy rozpredané a často je otázkou šťastia, či sa nám podarí sledovať ich stopu. Tak je to aj v prípade Sedleca. Kláštor bol zrušený v rámci jozefínskych reforiem v roku 1783 a jeho knihy sú v dôsledku toho roztrúsené po rôznych inštitúciách.

Počty dochovaných rukopisov však často nevytvádzajú nič o tom, aká bohatá knižnica skutočne bola. Častokrát nám viac informácií ako samotné dochované rukopisy a tlače poskytnú dobové katalógy a inventáre. Pri sedleckom kláštore sa dochovali štyri inventáre z 15. storočia, kedy bola knižnica uložená v dolnorakúskom Klosterneuburgu, katalóg zo 17. storočia reflektujúci stredoveké a rane novoveké rukopisy a posledný inventár z konca 18. storočia, ktorý vznikol po tom, čo kláštor prešiel do správy náboženského fondu.

Motiváciou vzniku klosterneuburských inventárov bola hlavne majetková evidencia. Postupne vznikli štyri inventáre, v ktorých môžeme vidieť ľahkú fluktuáciu rukopisov, keďže ich autori nečerpali jeden od druhého, ale pracovali priamo s rukopismi, ktoré boli v Klosterneuburgu uložené, ich počet však čítal okolo stovky. Inventáre teda obsahujú viac rukopisov, ako katalóg v rukopise KNM VI F 32 zo 17. storočia. V jeho prípade už sa však nejedná o majetkovú evidenciu, je v ňom kladený väčší dôraz na jednotlivé diela nachádzajúce sa v rukopisoch. Pri každej položke je uvedený incipit (výnimkami sú liturgické knihy a Biblie, kedy sú uvedené len príslušné knihy) a množstvo dodatočných informácií, ktoré pisár katalógu čerpal z kolofónov konkrétnych rukopisov.

Rukopis Osek 47 z Národnej knihovny v Prahe je možné bezpečne zaradiť do stredovekej a novovekej sedleckej knižnice. Obsahuje dve vlastnicke poznámky – z 15. a 18. storočia. Na pridoštie sa nachádza obsah rukopisu totožný s obsahom v katalógu KNM VI F 32, písaný navyše rovnakou rukou. Ako rukopis Osek 47 ukázal, identifikácia rukopisov so záznamom v katalógu poskytuje dôležitý pohľad do práce autora katalógu a dáva výpovednej hodnote katalógu väčšiu váhu. Vďaka podrobnému popisu rukopisov v katalógu si dokážeme vytvoriť predstavu o rukopisoch, ktoré sa možno nedochovali. Otázka identifikácie rukopisov so záznamami v katalógu je otázkou budúceho bádania a nie je isté, koľko rukopisov sa podarí objaviť a priradiť k sedleckej knižnici

Catalogues as the Gateway to Writing the History of Libraries

The Catalogue of the Library of the Sedlec Monastery in the KNM VI F 32 Manuscript

This partial study presents a short introduction into the sources dealing with the topic of the library of the Sedlec monastery near Kutná Hora. The study focuses mainly on the late seventeenth-century catalogue in VI F 32 manuscript from the Library of the National Museum, which bears the title *Libri veteres MS [manuscripti] Monasterii Sedlecensis* and the question of what this modern catalogue is able to tell us about the history of the medieval library. The first part of this paper consists of a short summary of the current preservation and its cause. The following segment of the article summarizes history of the Sedlec library in the Middle Ages and in the Early Modern period. The first half of the 16th century was chosen as a natural conclusion of this chapter, as it is the time when the monks brought the monastery library back to Sedlec from their exile abroad. The last part of the study presents the catalogue in the KNM VI F 32 manuscript, which contains only manuscripts dating from the 14th to early 16th century. A comparison of the contents of one of the manuscripts in the catalogue with Osek 47 manuscript from the National Library serves as an example of the kind of sources the author of the catalogue worked with. As a result, the catalogue in KNM VI F 32 serves as an important source for history of the Sedlec library and its manuscripts. It is uncertain whether more of them can be discovered and attributed to the Sedlec library, but the information concerning the manuscripts of the library in the KNM VI F 32 catalogue provides a large amount of information that the scribe of the catalogue drew from the manuscript colophons.

„SPROSTA JAKO HLADOVÝ ZVÍŘE“¹

IDENTITA A KARIÉRNÍ STRATEGIE KARLŠTEJNSKÝCH PURKRABÍCH

Cílem této studie je analyzovat identitu a finanční kariéerní strategie držitelů úřadu karlštejnských purkrabích od roku 1500 až do zániku této instituce v roce 1625, tedy v období, kdy její chod určoval vladislavský zákoník a jeho pozdější úpravy.² Důraz je přitom kladen na cesty, které za účelem zisku prestižní stavovské pozice renesanční aristokraté volili, a na rámec, který byl takovému usilování o zemskou hodnost vymezen politickou realitou raně novověkého Českého království. Snaze o zasazení kariéerních strategií do širšího kontextu odpovídá tázání po identitách podbrdských purkrabích, jež rozšiřuje spektrum kladených otázek o pohled na veřejné vystupování karlštejnských správců a dynamiku jimi konstruovaného způsobu sebezprezentace.

Metodologickým a konceptuálním východiskem pro zkoumání kariéerních drah je přemítání Pierra Bourdieua v mezích tzv. *ekonomie sociálního jednání*, respektive jeho modifikace uvedená pro šlechtické prostředí do české historiografie Petrem Maťou.³ To spočívá ve snaze nahlížet různé typy jednání urozených osob jako *investice*, tedy činnost sledující pozvednutí osobního sociálního statusu v kategoriích cti a vnějšího uznání.⁴ Analogicky zahrnuje označení *kapitál* veškeré „*komodity*“, jež „*mají v podstatě mocenskou povahu, a tudíž také nespornou sociální dimenzi*“.⁵ V analýze majetkových aspektů purkrabských kariér se tudíž

1 Národní archiv (dále NA), Stará manipulace (dále SM), kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/1, List Jana Novohradského z Kolovrat císaři ve věci neoprávněného držení některých majetků Václavem Plesem Heřmanským z 18. ledna 1601, f. 245.

2 Studie vychází z širěji pojaté bakalářské práce na téma karlštejnského purkrabství. Viz RYBÁK, Štěpán: *Úřad karlštejnských purkrabích (1625–1500)*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav. Brno 2022.

3 MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.

4 Tamtéž, s. 23.

5 Tamtéž, s. 17.

zrcadlí snaha pojímat *finanční kapitál* nikoliv v mezích *ekonomického kapitálu*,⁶ ale jako podtyp *kapitálu symbolického*, jenž striktní instrumentalismus investice a zisku deklarativně zrazuje.⁷ Finanční kapitál je představen jako kapitál neusilující ani tak o svou vlastní reprodukci, jako spíše o přeměnu v jiné kapitálové formy.

Z hlediska identit tato studie sleduje vystupování podbrdských úředníků v rovinách pojmu *mocenský diskurz* jakožto odrazu dynamických vztahů mezi panovníkem a stavovskými předáky a termínu *politická komunikace*, jež je projevem mocenského uspořádání uvnitř stavovské monarchie.⁸ V tomto rámci jsou postulovány elementární otázky: „*Kdo a jaké významy sděluje, ale předešlím proč je sděluje, jaký smysl vkládá do symbolů a znaků, jež v komunikaci vytváří?*“⁹ Vzhledem ke korespondenčnímu charakteru pramenného materiálu zvoleného pro analýzu postulovaných identit je učiněn pokus o diskurzivní analýzu. Představené koncepty identit jsou pak chápány jako silná sémantická jádra, která jsou svou argumentační výhodností schopna udržet ostatní koncepty mimo užívaný jazyk.¹⁰

1. FINANČNÍ KAPITÁL

Ačkoliv kapitálové formy nezahrnují výhradně peněžité prostředky, hrály tyto investice ve snaze šlechticů dosáhnout svého místa na slunci významnou, ne-li prvořadou roli. *Finanční kapitál* mohl urozeným mužům dopomoci k hodnotní, povýšení nebo zisku významné mocenské pozice ve veřejné sféře, zároveň množství osobního majetku u členů stavovské obce značně limitovalo jejich schopnost takové investice.¹¹ Dostatečné bohatství bylo rovněž předpokladem toho, že pán či rytíř svou pozici udrží a bude schopen ji plnohodnotně vykonávat včetně náročné úřednické reprezentace.¹² Ovšem viděno opačně, úřad skýtal vedle možnosti

6 Tento kapitál Bourdieu definuje především jako „*means to an end (profit, interest, wage, etc.)*“, tedy jako kapitál, který se vztahuje k objektivně zhodnotitelnému cíli. MOORE, Robert. *Capital*. In: Grenfell, Michael (ed.): Pierre Bourdieu. Key Concepts. Stocksfield 2008, s. 101–117, zde s. 103.

7 Tamtéž.

8 VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005, s. 19–20.

9 Tamtéž, s. 19.

10 LANDWEHR, Achim: *Geschichte des Sagbaren. Einführung in die Historische Diskursanalyse*. Tübingen 2001, s. 7.

11 MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 165. K finančním transakcím nižší šlechty viz BŮŽEK, Václav: *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*. Praha 1989.

12 BŮŽEK, V.: *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, s. 114–115. K analýze majetkového zázemí jednotlivých purkrabích viz RYBÁK, Š.: *Úřad karlíštejských purkrabích*, s. 89–93.

proměny finančního kapitálu v zisk společenského uznání i mnohé příležitosti k akumulaci finančního bohatství. Následující pasáž si klade otázku, zda byl úřad karlíštejnského purkrabího ve finančních aspektech šlechtických kariérních strategií spíše ziskem, investicí, ztrátou, případně složkou v podstatě zanedbatelnou.

Páni a rytíři usilující o podbrdské purkrabství mohli být pobízeni především finanční motivací. Na držbu tohoto úřadu se totiž úzce vázala správa tamějšího dominia. Od roku 1502 zemští úředníci s historicky velmi výnosným panstvím nakládali v podstatě suverénně,¹³ neboť Vladislav II. tehdy přiřkl Zdeňkovi Lvovi z Rožmitálu právo soudit karlíštejnské poddané a „*manuom na místě našem powolenie dáwati k prodajuom, k freymarkuom, k wěna kladenie*“,¹⁴ ačkoliv v otázkách souboru manství byli karlíštejnští purkrabí vázáni na „*cožkoli stavové v tom najdou a vyměří*“ a na českého krále.¹⁵ Finanční prostředky jim přitom plynuly také z možnosti výhodně zastavovat odumřelá manství novým držitelům, zejména držitelům dvorských či zeměpanských hodností, kteří se mohli stát jejich spojenci v pražských mocenských střetech.¹⁶

Úřad správců zemské pevnosti tudíž představoval mezi institucemi urozených stavů finanční anomálii.¹⁷ U některých úředníků (nejvyšší komorník, nejvyšší sudí a nejvyšší písař) se peněžní příjmy odvíjely od poplatků spojených s učiněnými administrativními úkony,¹⁸ jiní úředníci (nejvyšší purkrabí a nejvyšší hofmistr) měli stanovené honoráře, jejichž výše ale nedosahovala hodnoty jmění, jehož se mohlo hodnostáři dostat v případě sazeb za úřadování.¹⁹ Ačkoliv vedle podbrdského správce byl úředníkem-vrchností i nejvyšší purkrabí pražský, jenž držel jisté statky ve Slánském kraji,²⁰ jeho roční příjem na začátku 17. století či-

13 NOVOTNÁ, Markéta: *Karlštejnská manská soustava*. In: Bareš, Petr et al.: *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*. Praha 2010, s. 110–127, zde s. 110–111.

14 PALACKÝ, František (ed.): *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské VI* (dále AČ). Praha 1872, s. 275.

15 *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu V* (dále SČ). Praha 1887, s. 180.

16 NOVOTNÁ, Markéta: *Karlštejnská manská soustava v raném novověku*. Praha 2017, s. 51.

17 Personální dvojakost karlíštejnského purkrabství byla rovněž ojedinelá. Dle článků 441 a 442 zemského zřízení „*již také oba dva purkrabové, páni i z rytířstva*“ mají „*titule purkrabstvie karlíštejnského*“ užívat. Společnou správu purkrabství ovšem kodifikační komisaři rozhodně nepředpokládali: „*Najprvé aby pán držal a opatroval hrad Karlštejn se všemi jeho duochody a příslušnostmi, dokudž jest živ.*“ KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan (edd.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny* (dále VZZ). Praha 2007, s. 160–163.

18 Tamtéž.

19 MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 199.

20 Podle berních přehledů z roku 1603 bylo pod kolonkou *Správcové purkrabství pražského* příznáno 106 osob vlastních usedlost. MARAT, František (ed.): *Soupis poplatnictva 14 krajův království českého z r. 1603*. Věstník Královské české společnosti nauk, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1898. Praha 1899, č. 1, s. 76.

nil jen zhruba 5 500 kop míšeňských oproti 10 300 kopám,²¹ které vynášela držba karlstějnského panství.²² Bez městečka Hostomice bylo karlstějnským purkrabím svěřeno na 302 osedlých,²³ s ním se počítalo ke karlstějnským poddaným na 392 držitelů domů a usedlostí.²⁴

Není tedy překvapující, že s postoupením na vrchní místo v podbrdském úřadě v roce 1612 se majetek Jindřicha Matyáše hraběte z Thurnu patrně téměř zdvojnásobil,²⁵ přičemž opětovný návrat do téže pozice v době stavovského povstání jistě přispěl k tomu, že Thurn co do majetku obsadil mezi českými urozenými první příčku.²⁶ V takovémto překotném zbohatnutí nebyl sám. S vědomím slávy rodu z Martinic v 90. letech 16. století a v prvních dekádách století nového je těžko uvěřitelné, že Jan Bořita v roce 1557 přiznal jen nepatrné držby, jež mohly přinejlepším čítat 150 osedlých,²⁷ a ještě v roce 1564 činil jeho nevelký souhrnný majetek 10 535 kop.²⁸ Podobně Šebestiána Markvarta z Hrádku vyzdvihl Karlštejn do pozice šestého nejbohatšího rytíře země.²⁹ Představa snadného zbohatnutí mohla být tudíž více než lákavá a purkrabí často kladli důraz na sepejetí se svěřeným panstvím.³⁰

Finanční výhodnost držby karlstějnského purkrabství dokonce mohla přimět šlechtice, aby v karlstějnském purkrabství setrvali i na úkor navyšování společenské prestiže skrze další kariérní postup. Vilém Slavata v memoárech popisuje situaci z podzimu 1617, kdy uprázdnění úřadu nejvyššího komornictví skrze smrt Jana Sezimy ze Sezimova Ústí vedlo k vlně povyšování zemských úředníků.

21 MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 197–198.

22 Tamtéž, s. 197. Srov. POJAR, Miloš: *Jindřich Matyáš Thurn. Muž činu*. Praha 1998, s. 74. Zde autor vyčíslil příjmy z karlstějnského purkrabství na 8 000 zlatých ročně. Tato studie se nicméně přidržuje pohledu Petra Matě, který zisk z purkrabství vyvodil na základě životopisu Jaroslava Bořity z Martinic z roku 1674 na 12 000 zlatých.

23 SEDLÁČEK, Augustin (ed.): *Rozvržení sbírek a berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné*. Praha 1869, s. 77. Pro rok 1620 se jednalo o rovných 300 poddaných. PEŠÁK, Václav (ed.): *Berní rejstříky z roku 1544 a 1620*. Praha 1953, s. 146. Srov. TOŠNEROVÁ, Marie: *Berní rejstřík Podbrdského kraje z roku 1598*. *Mínulost Berounska* 6, 2003, s. 80–91, zde s. 90.

24 MARAT, F. (ed.): *Soupis poplatnictva*, s. 82.

25 V roce 1615 přiznával Thurn 424 vlastních osedlých v Hradeckém kraji. SEDLÁČEK, A. (ed.): *Rozvržení sbírek a berní*, s. 8, 77.

26 POJAR, M.: *Jindřich Matyáš Thurn*, s. 123.

27 PLACHT, Otto (ed.): *Odhad majetku stavů království českého z r. 1557*. Praha 1949, s. 95.

28 KOLLMANN, Josef (ed.): *Berní rejstříky a berně roku 1567*. *Sborník archivních prací* 13/1, 1963, s. 169–246, zde s. 210.

29 PLACHT, O. (ed.): *Odhad majetku stavů království českého*, s. 28.

30 Důkazem této sebezprezentace a implicitním nárokem na správu panství bylo časté zařazování této državy do predikátů: Jan Bořita se nechal psát z Martinic a na Karlštejně (SČ IV. Praha 1886, s. 180, 251, 309), podobně i jeho nástupce Jan Vchynský ze Vchynic a na Karlštejně (SČ V, s. 314, 688; NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/4, f. 67).

Dosavadní karlstějnský purkrabí za panský stav Jindřich Matyáš Thurn na možnost zisku výše postaveného úřadu nejvyššího sudího dvorského reagoval překvapivě, a sice že úřad „*podle povinnosti své až posavad tak dobře spravoval a opatroval*“, proto žádal císaře Matyáše, aby ráčil „*jemu purkrabství karlstějnského zanechat i jinou osobu k úřadu nejv. sudství dvorského [...] milostivě obrátí ráčí*“.³¹ I když Thurnovo skutečné jednání nemuselo odpovídat obrazu uzurpátora stavovského úřadu, jak jej vykreslil hrabě z Chlumu, a povyšování do vyšších úřadů bylo běžně užíváno k odpoutání hodnostáře od jeho dosavadní mocenské pozice, lze tento záznam interpretovat tak, že Thurn si byl vědom, že jeho povýšení by bylo ztrátou nemalých příjmů.

Karlstějnské purkrabství bylo nicméně nejen příležitostí k finančnímu zisku, ale také hrozbou potenciálních ztrát. Zejména údržba zemské pevnosti samotné činila správu problematickou. Žádosti o prostředky na opravy hradu Karlštejna purkrabí vznášeli na sněmovních plénech, stavy poskytnutá podpora ovšem často pokrývala jen elementární opravy. Během komplexních přestaveb a úprav v 90. letech 16. století musel Jáchym Novohradský z Kolovrat značnou část financovat ze svého,³² a toto vydání přiznával v listu císaři z března 1587, „*nevěda ještě od koho mi to nahrazeno bude, činiti musím, tak že mi s těžkostí můj měšec vystačiti moci bude*“.³³ O rok později se na císaře Rudolfa vrchní purkrabí obrátil znovu a prosil, aby vladař ráčil věnovat „*k vopravení téhož zámku i k veliké pilné potřebě sto trámův velkejch dubovejch na tu kaplu, kdež koruna, [...] a půl druhého sta trámův borových a jedlových*“ a množství cihel.³⁴ Náklady na údržbu Karlštejna byly zjevně nemalé a pro vrchní purkrabí často mohly představovat výdaje nad rámec toho, co se snesl uhradit zemský sněm.

Podobně i držba hodnosti mladšího purkrabího mohla být finančně ztrátová. Nejzřetelněji je svízelné postavení mladších karlstějnských úředníků demonstrováno v listech Mikuláše Miřkovského z Tropčic. I přesto, že se ve své korespondenci Miřkovský odvolává spíše na hejtmanství Hradu, které držel zároveň se zemským úřadem,³⁵ jeho nesnáze na díle vyplývaly i z toho, že „*vždy v ouřadu*

31 JIREČEK, Josef (ed.): *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košumberka II. (1611, 1615, 1617–1619)*. Praha 1868, s. 72.

32 КЕРКОВА, Вероника: *Jáchym Novohradský z Kolovrat. Prezident české komory a karlstějnský purkrabí*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Ústav historických věd. Pardubice 2012, s. 33.

33 NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/4, f. 90.

34 SČ VII. Praha 1891, s. 313–314. Jáchym Novohradský z Kolovrat císaři 26. dubna 1588.

35 Kumulace obročí byla mezi mladšími purkrabími častá. Purkrabství svým způsobem nutilo své držitele vyhledávat širší možnosti uplatnění, chtěli-li si zachovat dostatečné prostředky pro vlastní okázalou sebezprezentaci. RYBÁK, Š.: *Úřad karlstějnských purkrabích*, s. 68–72.

purkrabství karlstějnského pracoval, což i v soudu zemským též sedati“ musel, a proto nyní prosil, aby jej císař „jako starého úředníka opatřiti“ ráčil, jelikož Miřkovský „několik tisíc přiložil, své hospodářství doma obmeškával“.³⁶ Kdyby nebylo vyhověno jeho prosbám, žádal o zproštění svého břemene: „Ráčíte [nejvyšší kancléři] snad potom hejtmana míti, kterýmuž nebude potřeby nic platiti, bude sobě sám, jako jiní platiti...“³⁷ Ani paralelní služba tedy nemusela být dostatečnou sanací rozevírajících se nůzek mezi rytířovými pražskými výdaji a nedostatkem času na péči o vlastní majetek.

Zkušenost rytíře z Tropčic je ilustrativním příkladem, který potvrzuje oprávněnost deklarovaného pojmání karlstějnského purkrabství jako svého druhu *trhu* – místa směny kapitálových forem ve formy jiné. Zisk prestižního kapitálu tento muž upřednostnil před dostatkem kapitálu finančního. Pro šlechtice tedy bylo nejen zásadní finanční zázemí Karlštejna, ale i to, že úřad jim poskytoval mnoho příležitostí toto bohatství prezentovat a přeměňovat v tvorbu mocenských sítí a v navyšování šlechtického uznání. Purkrabí například považovali za zásadní sněmovní komisaře vyslané na Karlštejn nejen řádně přivítat, ale rovněž náležitě pohostit. Pobyt komisařů v útrobách hradu se navíc mohl protáhnout i na několik dní, během nichž měli purkrabí příležitost prezentovat svůj úřad jako důstojný a vážný.³⁸

Za účelem dosažení takové kapitálové směny byli šlechtici ochotni nejen přetrpět pravděpodobné finanční ztráty, ale i vynakládat nemalé peněžní prostředky. Uplatnění finančního kapitálu mělo nejčastěji podobu půjčky panovnické pokladně. Tento způsob byl vyjádřením šlechticovy snahy zařadit se na pomyslný list čekatelů na zemské, královské i dvorské uplatnění.³⁹ Když byl v roce 1550 uveden Jáchym z Hradce do úřadu (druhého) karlstějnského purkrabího, jistě hrála roli nejenom jeho příslušnost k tradičnímu rodu, ale také skutečnost, že v lednu 1547 nechal dobrovolně ze svých peněz postavit 200 pěšáků na podporu vojenských ambicí krále Ferdinanda.⁴⁰ Vrcholu patrně dosáhla strategie zavazování

36 Dopis Mikuláše Miřkovského z Tropčic Vratislavovi z Pernštejna z 19. srpna 1570, jeho částečný přepis publikoval BŮŽEK, V.: *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Praha 1996, s. 95.

37 NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/1, f. 25.

38 Adam mladší z Valdštejna do svého diáře zapsal, že komise z července 1604, jíž se účastnil, na Karlštejně strávila období od 4. do 6. dne zmíněného měsíce. KOLDIŇSKÁ, Marie – MAŤA, Petr (edd.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna (1602–1633)*. Praha 1997, s. 86–87.

39 Vladislavské zakotvení zemských úřadů jako pozic, o něž se formálně šlechtic nemohl za života jejich držitele ucházet, činilo z půjček jednu z primárních apriorních metod ovlivňování pozdějšího výběru stavovských hodnostářů. MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 329–331.

40 JANÁČEK, Josef: *České dějiny. Doba předbělohorská 1/2*. Praha 1984, s. 219.

si panovníka častými úvěry v činech Jáchyma Novohradského z Kolovrat, který nejprve v roce 1584 získal zástavou za své půjčky církevní statky ve Slánsku,⁴¹ brzy na to panství Loket,⁴² Libochovice,⁴³ Mělník⁴⁴ a Chomutov.⁴⁵ Jeho příklad ukazuje, že karlstějní purkrabí povětšinou usilovali o to, aby jim jejich finance i nadále zajišťovaly dostatečnou přízeň panovníka, jež mohla vyústit v další povýšení, minimálně však konzervovala jejich dosavadní postavení a byla příslibem majetkových zisků.

2. PURKRABSKÁ IDENTITA

Výše uvedené pojednání finančních aspektů kariér karlstějnských purkrabích naznačilo, že důležitost peněžitých zisků nemohla konkurovat imperativu *cti* a společenské prestiže.⁴⁶ Od těchto hodnot se odvíjela i jejich „*sebe prezentace v každodenním životě*“.⁴⁷ Základní roviny této sebe prezentace, odvozené od předvádění vlastního bohatství a štedrnosti (například formou mecenátu),⁴⁸ byly v případě karlstějnských správců obohaceny ještě o další faktory identit, které mohly navenek šlechtice charakterizovat ve vztahu k panovníkovi, šlechtické obci a svěřenému úřadu. Na základě své hodnosti mohl velmož hlouběji konstruovat vnější představu o sobě samém zejména skrze specifické přednosti, které vyplývaly ze zemské služby. Většina zemských hodnostářů tak mohla svůj veřejný obraz obohatit o hodnoty spravedlnosti a uvážlivosti úsudku, jak ostatně předjímala jejich přísaha, tato rovina sebe prezentace byla ovšem u karlstějnských purkrabích obtížně uplatnitelná.⁴⁹ Zdá se proto oprávněné tázat se, jak karlstějní purkrabí sami sebe vnímali, jak se prezentovali a co svým jednáním komunikovali a jakými purkrabími vlastně chtěli být.

Vytvářená identita karlstějnských purkrabích přirozeně navazovala na pozici jejich úřadu v zemské správě. Hodnostáři při své prezentaci využívali

41 SČ VI, s. 487.

42 SČ VIII. Praha 1895, s. 268.

43 Tamtéž, s. 557.

44 Tamtéž, s. 737.

45 SČ IX. Praha 1897, s. 288.

46 MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 23.

47 BURKE, Peter: *Dvořan*. In: Garin, Eugenio (ed.): *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha 2003, s. 109–132, zde s. 123.

48 MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 267.

49 Jestliže nejvyšší purkrabí, hofmistr, komorník, sudí a písař přísahali, že ve svém úřadu budou „*pravdu vésti a křivdu tupiti, a to ani pro přiezeň, ani pro nepřiezeň, ani pro kterou jinú věc*“, zavazovali se karlstějní purkrabí k tomu, že budou „*zámku i s korunú i se všemi těmi věcmi svrchu dotčenými věrně a pilně chovati*“. VZZ, s. 225.

skutečnosti, že jim společně se správcovstvím hradu Karlštejna byly svěřeny „*koruna a privilegia i jiní zemští klenotové a svatosti*“.⁵⁰ Veřejné vystupování těchto úředníků ochranu nejpodstatnějších symbolů království zdůrazňovalo, například při kolektivních ceremoních. Purkrabímu za rytířský stav příslušelo právo nést společně s nejvyšším písařem a podkomořím žezlo při pražských korunovacích,⁵¹ čímž byla akcentována spoluúčast šlechtice na výkonu moci v království.

I v individuálním jednání se tito hodnostáři zpravidla stavěli do pozice reprezentanta zemské obce ztělesňujícího moc a slávu nejen stavovské korporace, ale i celého království. To barvitě vyjevuje rozepře pražského arcibiskupa s vrchním karlštejským purkrabím Janem Vchynským ze Vchynic, která otrásla veřejným prostorem v roce 1586. Ve střetu o investituru karlštejského děkana rytíř ze Vchynic postupoval v zájmu jak své nekatolické konfese,⁵² tak svého přesvědčení o nadřazení vůle velmožů nad vůlí císaře v případě správy pevnosti nad Berounkou. Pokud lze věřit výpovědím kněží Jiřího Pontana a Valentina Cikána, kteří se účastnili poselství hlavy české církve na Karlštejn, prezentoval purkrabí ve svém projevu sám sebe jako zmocněnce stavovské obce, který je „*tak tomu zámku Karlštejnu a stavům zavázán*“,⁵³ a dokonce moc urozených nadřadil jakékoliv jiné moci v zemi. Karlštejský správce na poselství pražského metropolitě odvětil, že „*by také nerad, aby pan arcibiskup jemu panu purkrabí proti jeho učiněné přísaze stavům měl něco na Karlštejně poroučeti a rozkazovati; neb on že má Karlštejnu, korunu a privilegia etc. v svých rukou*“.⁵⁴ Přítomní duchovní správně postřehli, že purkrabí zcela opomněl, že držba zemské pevnosti nevyplyvala pouze z přísahy stavům, ale také z přísahy císaři.⁵⁵

Na poukaz, že císař Karel IV. ve své fundaci vyhradil právo „*presentovati děkana nám a potomkům našim králům Českým*“, měl Vchynský svou argumentaci dovršit: „*Počal vo císaři Zikmundovi mluvití, kterak že on korunu do Němec odvezl [...]* a tím že jest sobě a svejím budoucím zámek Karlštejn potratil, a stavové dva purkrabí nařídili a ustanovili, kteříž svrchu jmenovanej Karlštejn drží...“⁵⁶

50 SČ II, Praha 1880, s. 153.

51 VYBÍRAL, Z.: *Politická komunikace aristokratické společnosti*, s. 109, pozn. 350.

52 Ke konfesi jednotlivých purkrabích viz MAREŠ, Petr: *Zemský soud větší 1541–1620. Personální obsazení*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra pomocných věd historických a archivního studia. Praha 2014; RYBÁK, Š.: *Úřad karlštejských purkrabích*, s. 100–113.

53 SČ VII, s. 51, podobně s. 53.

54 Tamtéž, s. 50.

55 Purkrabí skládali „*přísahu Vaší Císařské Milosti i budoucím Vaším Císařským Milostem, a stavuom tohoto království, pod ztracením cti, hrdla, statků*“. NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/4, f. 38 an.

56 SČ VII, s. 50.

Odkazem na odsouzeníhodné chování císaře Zikmunda dokazoval rytíř svůj nárok, aby „*to nejprv příští sněm stavům*“ přednesl a podřídil se tomu, „*co oni [sněm] o tom souditi a poručiti ráčí*“.⁵⁷

Purkrabí si moc nad Karlštejnem uzurpoval výhradně z pověření zemské obce, jež mu také byla v podobě zemského sněmu nejvyšší instancí v otázkách dotýkajících se svěřeného hradu. Interpretace obhajitelná možná v době jagellonské ovšem představovala svého druhu jistý anachronismus, který se musel minout účinkem.

I přes následující obvinění z urážky majestátu byl rytíř ze Vchynic přesvědčen, že jeho výklad výkonu práva na Karlštejně je správný a v souladu s právy zemskými. Když žádal o zastání svého patrona, nejvyššího purkrabího Viléma z Rožmberka, nezapomněl podtrhnout, že jej jihočeský magnát nenechá bez pomoci i proto, že „*VMt milovníkem vlasti a také svobod království toho býti [...] ste ráčili*“.⁵⁸ Purkrabí položil důraz na zemské svobody a práva, a svůj spor s karlstějnským děkanem se tudíž pokusil přenést do širšího kontextu soupeření stavů s panovníkem, což se mu stalo osudným. Zemská identita tudíž byla v představách karlstějnských purkrabích o sobě samých významným prvkem, který se ovšem málokdy projevil natolik ryze.

Jestliže sebeprezentaci šlechticů jakožto představitelů zemské obce by bylo možno vnímat jako společnou všem členům zemského úřednického kolegia, přidružovaly se u karlstějnských purkrabích k obecné rovině identity zemského úředníka elementy, jež vznikaly výlučně ze specifik jejich hodnosti. Karlštejnský strážce chtěl být především vnímán jako „*pravý pořádný purgrabie*“,⁵⁹ což zahrnovalo i to, že měl být poctivý „*pan hospodář*“.⁶⁰ Zatímco koncept dobrého purkrabího zahrnoval veškerou činnost daného velmože, jakožto hospodáře jej charakterizovalo pouze jeho bezprostřední působení v rámci karlstějnského panství.

Představa dobrého správce stavěla karlstějnské purkrabí do dvou sémantických pozic. Předpoklad, že purkrabí bude „*s tím vším [sobě svěřeným] věrně a pravě, taky i rozšafně, podle [své] nejvyšší možnosti*“ zacházet, ale zároveň tak bude činit „*vaší Císařské milosti k milostivému zalíbení, i stavuom*“, profiloval purkrabího jako muže význačných kvalit v opatrování svěřeného úřadu – jak vrchní autority na převzatém panství, tak věrného služebníka.⁶¹ Svě služebnické

57 Tamtéž, s. 51.

58 SČ VII, s. 22.

59 JIREČEK, Josef (ed.): *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košmberka I. (1608–1609, 1618–1619)*. Praha 1866, s. 98.

60 Tamtéž, s. 404.

61 NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/1, f. 106.

postavení podsouval císaři kupříkladu Jáchym Novohradský z Kolovrat v tvrzení, že „manželku, dívky, též statky své doma opuostil, a ke dvoru, k službě, k milostivé vůli Vaší Císařské Milosti panu Otcí dal, [...] i tolikéž syna svého k tomu vedl“.⁶² S ideálem dobrého správce se tudíž pojily i obrazy dobrého hospodáře, který slovy pána z Chlumu a Košumberka měl Karlštejn „náležitě opatrovati a řídití [...] pro dobré zvelebení téhož hradu Karlštejna“,⁶³ a dobrého služebníka, čili vlastní charakterizace skrze hodnoty oddanosti a obětavosti, neboť takový purkrabí má „svou věrnou a upřímnou práci, nelitující nedostatku zdraví svého, i svůj vši nejvyšší možnosti a nákladů [...] s velikou škodou a soužením svých statkuov dědičných“.⁶⁴ Základními charakteristikami dobrého správce tudíž byly kompetentnost a oddanost.

Nakolik byla pověst dobrého správce pro karlstějnské purkrabí důležitou složkou jejich sebezprezentace, o tom vypovídají spory, které jsou zachyceny v purkrabské korespondenci ze sklonku 16. a počátku 17. století. Konflikt jakožto obohacující složka historického poznání se zde projevoval zejména snahou zdiskreditovat protivníka v očích zemského sněmu či císařského majestátu.⁶⁵ Pozoruhodné přitom je, že účastníci sporů se jeden druhého neodvážili napřímo obvinít z toho, že by svůj úřad zastávali v rozporu se závaznou úřednickou přísahou.⁶⁶ O to charakterističtější byla snaha pošpinit pověst řádného hospodáře a vyzdvihnout vlastní zásluhy.

Byl-li purkrabí nucen bojovat o svou čest úředníka, zápasil především na poli obrazu dobrého správce. Ve střetu o některé z karlstějnských majetků mezi rytířem ze Vchynic a pánem z Kolovrat představovaly základní pole pro argumentaci záležitosti týkající se bezprostředně každodenního chodu dominia. Jan ze Vchynic svému sokovi vytýkal, že Kolovrat nedočkal „mého jemu postoupení, uvázavší se sám o své újmě v dvory [...], trávivší z toho se vši svou čeládkou, s koňmi a dobytky, davší mlátiti a vosevší z téhož pozůstalého vobilí při všech dvořích, chtěl jest proti vši náležitosti a spravedlivosti, abych já jemu znovu to, což jest vytrávil, vysil a v tom, co se zmrhlo, vynahražoval“.⁶⁷ Není obtížné za těmito slovy nalézt odsudek, že panský purkrabí by bez Vchynského majetku nedokázal samostatně

62 Tamtéž, f. 38.

63 SČ XI/2. Praha 1954, s. 308.

64 NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/1, f. 39.

65 VYBÍRAL, Z.: *Politická komunikace aristokratické společnosti*, s. 119: „Z metodologického hlediska je tedy konflikt [zvýraznění původní] jednou ze základních kategorií, jež badatele vyzývá ke studiu proměn dějin politické kultury a zároveň také dějin moci.“

66 K přísaze i sankci za její porušení viz VZZ, s. 225–226.

67 NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/1, f. 28 an.

hospodařit. Jedním dechem navíc rytíř dodal, že mnozí karlíštejnští poddaní „by nejráději ke mně k pánu svému se obrátiti chtěli“.⁶⁸ Vchynského narážka na utrpení obyčejných lidí nebyla netradiční. Osud poddaných byl výrazným komunikačním uzlem sporů karlíštejnských purkrabích. Jáchym Novohradský z Kolovrat se ve svých listech císařské kanceláři nespokojil pouze s konstatováním, že jeho předchůdce pobral „chudým lidem poddaným a sirotkům do několika tisíc“ a „těž služby mzdy čeledi několiko léty“ zadržel,⁶⁹ rovněž že odňal a nezaplatil „chudým, ubohým lidem, k témuž panství naležitým a poplatným, dvory, živnosti jejich“.⁷⁰ Na Pražský hrad nechal zasílat svědectví poddaných plné nářků, „jak jest s námi zle zacházel, služby neplatil a jeho hejtman nám místo peněz a šatův kyjem a pohlavky platil a k tomu sme se mnohokrát dosti hladem namřeli.“⁷¹ Mnozí se dokonce dožadovali, aby v případě návratu Vchynského mohli „i hladem umořeno bejtí“.⁷² Ať už ale tyto výpovědi skutečně zachycují odhodlání většiny karlíštejnských poddaných nechat se pobít, či nikoliv, byly prostředkem pro potrhání obrazu dobrého správce.

Nařčení ze špatné správy a ukrutností pánu z Kolovrat umožňovalo poukázat na to, že sám oním dobrým správcem je, neboť se staví na stranu poddaných „z povinnosti své, vida velkou křivdu a ublížení, obrání i na nejvyšší zpuštění a chudých lidí snížení a zchuzení“.⁷³ Ostatně podobný postup zvolil již Jan Vchynský, když měl v roce 1586 před církevní deputací na podnět, že uvádění děkanů do úřadu probíhalo za již zesnulého Jana Bořity z Martinic, opáčit, že „pan Smečanský, toho času purkrabě Karlíštejnský, že za kamny ležel, nohy křížem složil, smrad od sebe pouštěl; on pak pan Jan Vchynský se chce ouřadu a moci lépeji ujímati“.⁷⁴ Hrubá kritika počínání předchozího purkrabího zde sloužila nejen k upozornění na špatný příklad v minulosti, ale také k obhajobě vlastní péče o panství.

V komunikaci identity karlíštejnských správců poukaz na úřednické předchůdce zazníval nejen jako exemplární vymezení, ale i ve významu zaštitění se tradicí. Kupříkladu Jáchym Novohradský z Kolovrat ve své korespondenci zdůraznil, že nemůže vyhovět nárokům Jana ze Vchynic, protože by pak „v té věčné pomluvě zůstati musel, že bych na týž ouřad něco nového, prvej nikdy

68 Tamtéž, f. 33.

69 Tamtéž, f. 38 an.

70 Tamtéž, f. 46 an.

71 Tamtéž, f. 81.

72 Tamtéž, f. 82; podobně f. 83 a 84.

73 Tamtéž, f. 38.

74 SČ VII, s. 51.

nebejvalého, uvedl [...], čehožby se žádný předešlý purkrabí nedopustil“.⁷⁵ Odkaz na purkrabskou tradici zjevně sloužil jako argumentační manévr umožňující vyhnout se závazkům. Purkrabí se nicméně necharakterizovali jen vzhledem k purkrabím minulým, jak svědčí rétorická otázka pána z Kolovrat, jak by se „budoucím purkrabům karlštejským z toho odpovídati mohl“, a dodatek: „Snad by to budoucně od lidí, což jest se tu stalo, mně přičítáno bejtí mohlo, čehož Pán Bůh uchovati rač.“⁷⁶ Sebe prezentace karlštejských purkrabích ve vztahu k purkrabím budoucím i minulým se vyznačovala snahou zasadit své působení v zemské hodnosti do systému špatných a dobrých příkladů.

Purkrabí rovněž usilovali o to vtisknout vlastní sebe prezentaci do trvalejších forem. Stavební práce na hradě Karlštejně nebyly vnímány podbrdskými úředníky jako pouhá nutnost, aby mohli „týž zámek s věcmi [...] tím lépe bezpečněji opatrovati a povinnosti své dosti činiti“.⁷⁷ Úpravy zemské pevnosti jejím správcům skýtaly možnost sebe prezentace ve vizuální rovině, byly nástrojem, jak vytvářet permanentní komunikační prostředek. Nejrozsáhlejší a nejnákladnější přestavba Karlštejna v době existence úřadu karlštejských purkrabích byla provedena za úřadování Jáchyma Novohradského z Kolovrat v 90. letech 16. století. Výsledky tohoto počínání byly poměrně detailně zachyceny ve sněmovní relaci z února 1598, jež měla prověřit případné nesrovnalosti mezi vykázanými náklady a provedenými úpravami.⁷⁸ Jáchym Novohradský svěřil provedení přestavby císařskému mistru Ulricu Aostallimu de Sala,⁷⁹ což svědčí o důležitosti, již přestavbě přikládal. Karlštejský purkrabí a prezident české komory v jedné osobě rekonstrukci pojal velkolepěji než jeho předchůdci a následovníci, a to i co do obsáhlosti sdělení, skrze které vlastní osobu charakterizoval.

Karlštejn měl do svého okolí oznamovat, že jeho držitel je dobrým správcem, poslušným služebníkem císaře i své vlasti. Při průchodu do zemské pevnosti byl návštěvník konfrontován s druhou bránou, kde „jest vorel, erb JCMské, s erbem království českého a erbem p. Joachyma z Kolovrat vymalován“.⁸⁰ Podobně pak „mezi kostelníma vokny [...] sou malovány barvami pěknými erby, nejprve erb JMCské a po něm erb království Českého a zemí k němu příslušejících s textem k tomu náležitým, zezpod pod ním erb Joachyma z Kolovrat také

75 NA, SM, kart. 1126, inv. č. 1604, sign. K 25/1, f. 95.

76 Tamtéž, f. 53.

77 SČ VII, s. 314.

78 SČ IX, s. 512–520.

79 DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – MENČLOVÁ, Dobroslava: *Karlštejn*. Praha 1965, s. 207.

80 SČ IX, 514.

s *textem k němu náležejícím*“.⁸¹ Podbrdský úředník se zde neprojevoval jen jako zasloužilý držitel své hodnosti, ale zároveň se jako věrný služebník stavěl do souvztažnosti s panovnickým majestátem a s královstvím.

Vztah k panovníkovi přitom Jáchym Novohradský patrně postavil výše než vztah k zemi, popřípadě zemské obci. Na karlštejské Velké věži nechal zvětšit císařskou iniciálu R s korunou, přičemž na její východní straně nechal opět po boku císařského, zemského i rodového erbů zhotovit upomínku na své zásluhy: „*Joachimus Nový (de Kolovrat?) et dominus Busstiehrad Mielnik et Kossatek S. C. Regiaeque Majestatis Consiliarius, Camerae Regni Bohemiae Praeses et Burggravius Carlsteinensis Anno 1598.*“⁸² Držitel purkrabské hodnosti tak na panství, které přináleželo k jeho zemskému úřadu, nezvykle upřednostnil postavení v zeměpanské instituci královské komory. Tento významový posun by neměl zůstat nepovšimnut, představuje totiž proměnu v náhledu purkrabích na dualistickou závislost úřadu na stavovské obci a panovníkovi.

Ztroskotání výše popsané argumentace Jana ze Vchynic demonstruje, že předpoklad, že Karlštejn je především zemskou pevností, již byl v době rudolfinské politicky neudržitelný. Ačkoliv u Jáchyma Novohradského lze upřednostnění hodnosti královské před zemskou chápat jako pragmatické vymezení se vůči kontroverzi předchozího správce, poslední purkrabí před stavovským povstáním Jaroslav Bořita z Martinic posun ve vnímání úřadu ukázal v plném světle. Svou hodnost vázal k autoritám výrazně spjatým s císařským prostředím: „*[N]ejprve před věčným Pánem Bohem, blahoslavenou pannou Marií, rodičkou jeho a všemi vyvolenými jeho svatými, potom předně před Vaší Cís. Mil. králem a pánem mým nejmilostivějším v nejhlubší pokoře poddaně a před Jeho Mil. císařovou, královnou a paní mou nejmilostivější pokorně, před jeho Mil. královskou poníženě a před nejvyššími pány ouředníky a soudci zemskými, Vaší Cís. Mil. královskými místodržícími a pány radami v království českém služebně i přede všemi pány stavy království českého.*“⁸³ Posun identity je zde zřejmý, pán z Martinic na prvním místě svůj karlštejský úřad odvozuje od Boží autority a záhy od služby členům vládnoucí dynastie, zatímco zemská obec se pak v jeho výčtu nachází na posledním místě. I na svou dobu výrazně katolické zanícení Jaroslava Bořity by nemělo zastřít fakt, že vrchní karlštejské purkrabství v roce 1617 obsadil muž odmítající zemskou obec jako jeden z konstitutivních

81 Tamtéž, s. 518.

82 Dle SEDLÁČEK, Augustin: *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl VI. Podbrdsko*. Praha 1889, s. 39.

83 JIREČEK, J. (ed.): *Paměti nejvyššího kancléře království českého Viléma hraběte Slavaty z Chlumu a z Košmberka I*, s. 95.

prvků své instituce. Sílicí snaha habsburských panovníků prosazovat do zemských úřadů sobě vysoce oddané muže znamenala,⁸⁴ že do pozice karlštejských purkrabích pronikli urození radikálně prosazující císařské představy o uspořádání země, a to včetně ideje náboženské. Dynamické spojení sféry stavovské a královské, jež Karlštejn charakterizovalo po staletí, zanikalo, což mohlo přispět k obecnému oslabení autority purkrabích v prvních dekádách 17. století (symbolizovanému odvezením korunovačních klenotů z Karlštejna v roce 1611 a 1619) a k zániku úřadu v roce 1625.

“Rude As a Hungry Animal”

Identity and Career Strategies of Karlštejn Burgraves

The presented analysis of identities and financial aspects in Karlštejn burgraves' career strategies unveiled the complexity of the discussed matter and its strong connection to the dynamically evolving division of power in the Kingdom of Bohemia. Drawing upon the ideas of Pierre Bourdieu and his definition of *symbolic capital*, the study attempted to portray the Karlštejn burgrave office as a place of intense exchange of various forms of capital. An inquiry into political careers of the office holders has been carried out leading to a conclusion that the unusually high revenues that the burgraves received from Karlštejn domain were not their major motivation to struggle for the office. For numerous noblemen, especially those from knighthood estate (lower nobility), holding Karlštejn office was accompanied with grave financial losses that resulted from opulent self-representation and mandatory participation in law courts at Prague Castle. Burgraves also faced considerable expenses in regard to maintenance of Karlštejn Castle. Two important political clashes of sixteenth-century Bohemia were chosen as the source sample for examining identities of Karlštejn noblemen. Consequently, this study has arrived at a conclusion that the burgraves projected themselves into two pivotal semantic fields. In their public appearance they followed an ideal of a conscientious defender of estates' privileges which was often combined with the position of a virtuous administrator. The rising dominance of monarchical power prior to the Thirty Years' War however was increasingly influencing the mode of articulation

84 MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 84.

of burgraves identities. Eventually, Karlštejn officers abandoned the original political concept of their rank, which might have contributed to the dissolution of the office in 1625.

SPONTÁNNÍ NÁPISY NA CÍRKEVNÍCH OBJEKTECH V ŠIRŠÍ OBLASTI SEVEROZÁPADNÍCH ČECH

1. Úvod

Předkládaná studie je výtahem z autorovy diplomové práce, kterou zpracoval na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Diplomová práce navazuje na autorovu práci bakalářskou, ve které byl zpracován nápisový fond kostela sv. Mikuláše v Lounech. Na nápisovém fondu nějakého kostela nemusí být na první pohled nic zajímavého. V chrámu sv. Mikuláše jsou standardně nápisy přítomny na zvonech, křtitelnici, kropence, oltářních obrazech, ale také na zdech, sloupech, opěrných pilířích, portálech, dveřních rámech, zábradlí na kruchtě, stropě a stěnách schodiště. Posledních několik lokací již snad může zájem vzbudit. Na všech místech, která jsou zmíněna, nápisy skutečně jsou a jejich datace sahá až k opětovné výstavbě kostela po požáru města v roce 1517. Nejedná se o nápisy klasické, kterých je v kostele sv. Mikuláše aktuálně devět, ale o stovky nápisů, které jsou v české terminologii označovány jako nápisy spontánní. V rámci bakalářské práce autor vytvořil katalog nalezených datovatelných spontánních nápisů, přičemž mezním datem vzniku nápisů byl konec 18. století, jak u nás ostatně bývá zvykem při pořizování soupisů klasických epigrafických památek. Vznikl tak soubor 85 spontánních nápisů, které byly během necelých tří set let na kostel a v kostele provedeny. Bylo zcela přirozené, že autor chtěl porovnat svá zjištění a tento soubor dat s obdobnými katalogy, aby mohl vyvodit nějaké obecné závěry, zda v něčem lounští autoři vynikali, nebo naopak čeho nedbali. Zde vyvstal problém. Historickým spontánním nápisům nebylo totiž doposud v českém prostředí věnováno mnoho pozornosti. Nelze říci, že by se touto problematikou nikdo nezabýval,

existují práce o nápisech na hradu Pernštejn,¹ byl zpracován spontánní nápisový fond hradu Bečov,² či rytiny v Labských pískovcích.³ Autorovi však není znám žádný případ zpracování spontánního nápisového fondu kostela, který by byl srovnatelný s chrámem sv. Mikuláše v Lounech. Z tohoto důvodu tedy autor přikročil k provedení vlastního průzkumu, v rámci něhož prohlédl 36 převážně církevních objektů. Tato studie obsahuje některá zjištění, jež byla v rámci tohoto průzkumu učiněna.

2. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Obsah pojmu ‚historický spontánní nápis‘ je poměrně široký. Lze říci, že se jedná o nápisy neobjednané, které se autor rozhodl sám o své vůli vyhotovit na nepaleografickém materiálu. Nositelem takového nápisu, tedy tím, na čem je vyhotoven, pak může být prakticky cokoliv, co se nachází v autorově dosahu. Pro příklady nositelů nápisů není nutné chodit daleko, lze použít ty, které byly nalezeny během terénního výzkumu. Z hlediska materiálu bylo nejvíce nápisů nalezeno na kameni, omítce, dřevě – výskyt nápisů na těchto materiálech jistě nepřekvapí, v každém kostele je všech tří druhů obsaženo velké množství. Objeveny ale byly také informace o nápisech provedených na velice netradičních nositelích, jako například v mělnické kostnici, kde se nacházely nápisy provedené na kostech, konkrétně lidských lebkách.⁴ Různorodá je také škála nositelů nápisů podle jejich funkce, jelikož nápisy byly nalezeny na trámech, dveřních rámech, špaletách, sloupech, zpoděnicích, oltářích, náhrobních deskách či na schodištích. Paleta možných nositelů je tedy velmi pestrá a zcela jistě budou časem přibývat další druhy, jak z hlediska materiálu, tak z hlediska funkce.

Je také vhodné zmínit, že do kategorie spontánních nápisů nespádají pouze nápisy, tedy zaznamenané litery, slova a věty. Do této kategorie lze zařadit prakticky jakýkoliv spontánní projev provedený na nepaleografickém materiálu. Spontánní autoři totiž na nositele nápisu pouze nepsali, ale také kreslili, ryli či škrábali různé znaky, symboly a obrázky.

Dále lze také nápisy rozdělit dle způsobu jejich vyhotovení, a to na ryté či škrábané graffiti a psané dipinti. Jednoduše lze říci, že v případech graffiti je

1 SKUTIL, Jan: *Pernštejnské nápisy z první poloviny 16. století*. Vlastivědný věstník moravský 1, 1964, s. 106–108.

2 MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie: *Nápisy na horním hradě v Bečově nad Teplou (s exkurzem k otázce nejstaršího zasvěcení tamní kaple)*. In: Roháček, Jiří (ed.): *Epigraphica & Sepulcralia* 4. Praha 2013, s. 289–291.

3 JENŠ, Petr – PÁTKOVÁ, Hana – PEŠA, Vladimír: *Historické skalní rytiny v Labských pískovcích*. In: *Porta Bohemica. Sborník historických prací* 1. Ústí nad Labem 2001, s. 149–167.

4 MATEGKA, Jindřich: *O kostnicích v Československu*. *Antropologie* 9, 1931, s. 108.

z nositele nápisu materiál odebírán (rytím, škrábáním či tesáním) a u dipinti je naopak pigment na nositele nanášen. Jak bude uvedeno dále v práci, ne vždy si lze s tímto jednoduchým dělením vystačit.

3. SOUČASNÝ STAV BĚDÁNÍ U NÁS I V ZAHRAŇIČÍ

Jak bylo uvedeno v úvodu, několik prací, zabývajících se problematikou spontánních nápisů, již bylo v České republice publikováno. O nějakém systematickém zaznamenávání nápisů a studiu problematiky historických spontánních nápisů však ještě nejspíš hovořit nelze (snad pouze s výjimkou výzkumu prováděném v Labských pískovcích). Autorovi je známo několik článků od Lucie Bartůňkové či Marie Malivánkové Waskové. Dále, v každé publikaci týkající se epigrafiky v celé šíři jsou spontánní nápisy zmiňovány, velká pozornost jim však věnovaná není.⁵ Při zběžném prohledání serveru theses.cz, kde jsou evidovány vysokoškolské závěrečné práce, nebyla nalezena práce, jejímž ústředním tématem by byly historické spontánní nápisy (vyjma autorovy práce bakalářské). Lze tedy konstatovat, že odborné literatury týkající se této části epigrafiky není rozhodně mnoho. Z uvedeného faktu také vyplývá strohost poznámkového aparátu v této práci, jelikož většina zde prezentovaných zjištění vyplývá z autorova samostatného terénního výzkumu.

V zahraničí, zejména v západní Evropě, je situace poněkud odlišná. Vznikají zde již monografie, pořádají se konference, jejichž výstupem jsou sborníky, které se na problematiku historických spontánních nápisů výhradně zaměřují.⁶ Pro potřeby diplomové práce a potažmo i této studie byly autorem prostudovány dvě monografie britské provenience. První je monografie od Violety Pritchardové z roku 1967, kde je uvedeno mnoho příkladů graffiti nalezených v anglických kostelech. Druhou je pak monografie z roku 2015 *Medieval graffiti. The Lost Voices of England's Churches* od Matthewa Championa, který se již nezabývá výhradně jednotlivými nápisy, ale vytvořil typologické třídy, v rámci nichž nápisy popisuje. Oba autoři se však věnují prakticky výhradně graffiti a dipinti ve formě obrázků

5 V klasických příručkách postantické epigrafiky bývají zmiňovány (pokud vůbec) naprosto okrajově: srov. KLOOS, Rudolf M.: *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Darmstadt 1980; FAVREAU, Robert: *Epigraphie médiévale*. Turnhout 1997; KOCH, Walter: *Inchriftenpaläographie des abendländischen Mittelalters und der früheren Neuzeit. Früh- und Hochmittelalter*. Wien – Köln 2007. V jiných kompendiích se jim dostává již o něco více prostoru, srov. např. ŠEDIVÝ, Juraj: *Historické nápisy a ich nosiče*. (Corpus inscriptionum Slovaciae I. 3 / Súpis nápisov zo Slovenska I. 3). Bratislava 2018, s. 112, 245–249; ROHÁČEK, Jiří: *Epigrafika v památkové péči*. Praha 2007, s. 10, 12, 26, 40.

6 LOHMANN, Polly (ed.): *Historische Graffiti als Quellen. Methoden und Perspektiven eines jungen Forschungsbereichs*. Stuttgart 2018; TÁŽ: *Historical Graffiti: The State of the Art*. Journal of Early Modern Studies 9, 2020, s. 37–57.

a symbolů. Pritchardová a Champion také graffiti nechápu pouze jako jeden typ napsů dle způsobu vyhotovení, ale jako celý soubor spontánních projevů zanechaných – v jejich případech – zejména na kostelních zdech.

4. TERÉNNÍ VÝZKUM

Celkem bylo v rámci terénního výzkumu prohledáno více či méně detailně 36 objektů. V rámci celé zvolené oblasti se jedná pouze o malou část z celkového počtu staveb, které by mohly být prozkoumány. Ve zvolené oblasti se tedy jedná pouze o sondu, přesto je autor toho názoru, že na základě získaných informací již je možné relevantně uvažovat o zobecňujících trendech, které se při tvorbě spontánních napsů projevují.

K hledání napsů byla v objektech použita standardní příruční baterka, která je vhodná jak pro hledání napsů v tmavých prostorách, tak pro snazší rozpoznání rytých napsů či jejich reliktnů. Pro dokumentaci napsů byl použit fotoaparát se stativem. Pro nasvícení napsů bylo použito stavební osvětlení na externí baterii. Zde je nutné upozornit, že sestava fotoaparátu na stativu, světla připojeného na měnič a baterii je pro koordinaci a manipulační schopnosti jednoho člověka poněkud limitní. Ve volném prostoru chrámové lodě lze vše zvládnout vcelku bez problému, pokud se však člověk dostane například na úzká točitá schodiště, balancuje na trámu, kde se snaží jednou rukou udržet zaostřený fotoaparát a druhou zároveň nasvítit nápis tak, aby byl alespoň částečně čitelný, potom výsledky rozhodně nemohou aspirovat na cenu World Press Photo.

Primárně byly hledány a dokumentovány nápisy, které je možné spolehlivě datovat, tedy ty nápisy, které obsahují letopočet zařaditelný do časového rámce této práce. Evidovány byly také nápisy, které je možné přibližně datovat na základě vnějších a vnitřních znaků, a také obrázky a symboly, u nichž je datace obtížná a mnohdy nemožná. Celkem bylo tedy v rámci 36 staveb nalezeno 109 spontánních napsů, u kterých je autor přesvědčen, že byly vytvořeny v období do konce 18. století. Celý tento soubor je prezentován jako součást autorovy diplomové práce. Zde budou, s ohledem na maximální možný rozsah, prezentovány pouze určité reprezentativní příklady. Z celkového počtu navštívených staveb a celkového počtu nalezených napsů je také patrné, že množství jejich výskytu není v žádném případě nijak ohromující. Zvláště, když si člověk uvědomí, že v mělnickém kostele se nacházelo cca 50 napsů, na ostatních 35 staveb pak zbývá přibližně polovina celkového počtu. Nalezení spontánních napsů tedy není úplně triviální záležitostí, mnohokrát musel autor po prohlídce kostela konstatovat, že nenašel zhora nic použitelného.⁷

7 K metodice epigrafického terénního výzkumu srov. ROHÁČEK, J.: *Epigrafika v památkové péči*, s. 58.

5. NAVŠTÍVENÉ OBJEKTY

Navštívené objekty se nachází na území čtyř krajů – Karlovarského, Ústeckého, Plzeňského a Středočeského. Kompletní soupis a také popis všech navštívených objektů lze nalézt v autorově diplomové práci.⁸ Zde budou dále konkrétně popsány pouze nalezené spontánní nápisové fondy ze dvou objektů – kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku a kostela sv. Jakuba Většího ve Slavětíně. První z důvodu, že se v něm nachází bezkonkurenčně nejvíc nápisů ze všech prohlédnutých objektů, a druhý proto, že v něm lze nalézt a tedy také předvést velkou variabilitu grafiti a dipinti.

5. 1. Kostel sv. Jakuba Většího, Slavětín

Kostel ve Slavětíně je z hlediska spontánních nápisů velice milým překvapením. Je zde tedy vhodné poděkovat Jaroslavu Havrlantovi, od kterého autor dostal tip na prohlédnutí právě této stavby a panu Hausenblasovi, který ho do ní pustil. Kostel, jehož vznik lze datovat do 13. století, je známý hlavně díky své plošné nástěnné výmalbě, která je datována do roku 1385.⁹ Pozornosti však doposud unikalo, že na oné výmalbě lze nalézt pestrou paletu historických spontánních nápisů a také rytých a kreslených obrázků a symbolů. Škála spontánní tvorby zde byla vskutku pestrá. Všechny nalezené nápisy jsou koncentrovány na zdech stavby, kde je na omítce provedená výmalba, v jiných částech kostela nápisy nalezeny nebyly. První nápisy hlinkou byly nalezeny v sedile, na jejíž hraně se také nachází vyrytá postava vojáka, snad datovatelná přibližně do poloviny 16. století. Při bližším pohledu na výmalbu stěn bylo zjištěno, že nápisy, či stopy po nich se nacházejí prakticky po celém obvodu loďe a presbytáře. Čitelnost nápisů je špatná, několikrát lze rozeznat standardní začátky sebeprezentačních nápisů „*Huic loco aderat...*“; více rozluštit nelze. Zdá se však, že jen z tohoto uvození lze nápisy přibližně zařadit do určitého časového rámce, jak ještě bude popsáno v kapitole týkající se sebeprezentačních nápisů. Na opačné straně presbytáře, než se nachází sedile, je vyryta série ochranných symbolů proti zlým silám. Jedná se o dva pentagramy a jeden nekonečný uzel. Všechny jsou umístěny v totožné horizontální linii. Dále směrem ke kazatelně je umístěn další nekonečný uzel, ze kterého již zbyla jen polovina. Na opačné, tedy jižní zdi, lze nalézt kresbu lilie, provedenou hlinkou. Zlatým hřebem je však scéna, která je vyryta na zdi přímo za oltářem ve výšce přibližně

8 MÁVR, Jan: *Historické spontánní nápisy v širší oblasti severozápadních Čech jako kulturní fenomén*. Diplomová práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Filozofická fakulta, Katedra historie. Ústí nad Labem 2023.

9 Popis kostela a jeho historii lze nalézt např. zde: ŠTĚDRÝ, František: *Z bývalého děkanátu Slánského: Farní kostel sv. Jakuba Většího ve Slavětíně*. Method 24, č. 9–10, 1898, s. 97–116.

0,75 metru nad podlahou; detailně bude rozebrána v kapitole *Nápisy dekora-tivní*. Nápisy nelze spolehlivě datovat, jelikož chybí jakýkoliv čitelný letopočet; dle typu písma je však nesporné, že patří do časového záběru této práce.

5. 2. Kostel sv. Petra a Pavla, Mělník

Stavba, zejména pak její hlavní věž, je dominantou širokého kraje kolem Mělníka. Kostel, jehož jádro je románské, prošel několika přestavbami. Z nich je pro potřeby této práce nutné zmínit zejména přestavbu provedenou Hansem Spiesem, jež proběhla v letech 1480 až 1520 ve stylu pozdní gotiky.¹⁰ Důležité je to proto, že již z roku 1526 pochází nejstarší datovatelný spontánní nápis vyrytý na jednom ze sloupů v presbytáři. Na shodném místě ve výškovém rozmezí cca jednoho metru jsou provedeny další čtyři nápisy z 16. století. Tímto nadějným začátkem je aktuálně dochovaný fond spontánních nápisů v interiéru kostela prakticky vyčerpán. Bylo nalezeno ještě několik drobností na dveřním rámu mezi chrámovou lodí a sakristií a dva letopočty z 18. století v hlavní věži. Situaci trochu zachraňuje provozní schodiště na jižní straně chrámové lodi, které vede do krovu a jehož strop je prakticky celý popsán dipinti provedenými hlínkou s letopočty od 16. století až po současnost.

Je zvláštní, že v presbytáři, kde lze cca na jednom výškovém metru sloupu nalézt nahuštěných pět nápisů z 16. století, ani ve zbytku chrámové lodě nebyl nalezen prakticky žádný další datovatelný spontánní nápis. Na místě je otázka, proč tomu tak je? Že by si autoři v 16. století vybrali jedno konkrétní místo na jednom konkrétním sloupu a ryli pouze tam a nikde jinde uvnitř kostela? Těžko představitelná úvaha. Nápisů v kostele musely být – a v nějaké zakryté podobě snad ještě jsou – minimálně desítky. Naštěstí nápisy na kostele lze hledat také na jiných místech. Zde je takovýmto místem krypta sloužící jako kostnice, která je lokalizována pod presbytářem a kde lze nalézt desítky dipinti psaných hlínkou z 16. století. Nápisy se v rámci kostnice nacházejí také na venkovní straně, kde jsou popsána a poryta ostění oken. Na zbytku fasády kostela lze také nějaké ojedinělé nápisy objevit, větší množství jich pak lze nalézt u jižního a západního portálu. Celkově bylo na a v budově kostela nalezeno značné množství spontánních nápisů (zaevidovaných jich bylo 42), lze však předpokládat, že se jedná jen o menší část celkové produkce.

Je vhodné se ještě zamyslet nad kvantitou nápisů vyskytujících se na specifických místech. Sloup v presbytáři obsahuje pět rytých nápisů (obr. 1). U čtyř z nich

¹⁰ Popis a historii kostela podal PODLAHA, Antonín: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese mělnickém*. Praha 1899, s. 94–125.

je první literou S, u pátého (nejmladšího) je S obsaženo také, ač bez následující úvahy by nebylo zcela zřetelné, na kterém místě se nachází. Na místě je otázka, jak je možné, že u čtyř (resp. pěti) nápisů se nachází stejné počáteční písmeno. Při zaznamenání monogramu by se jednalo o velkou náhodu, kdyby křestní jméno všech začínalo touto literou. Autor se zde kloní k názoru, že S není počátečním písmenem jména, nýbrž nějakého titulu nebo funkce. Až následující litery pak lze považovat za iniciály. Pokud tomu tak je, lze onen titul hledat v církevním prostředí a zřejmě také v latinské formě. Lze navrhnout například slovo *sacerdos*, tedy kněz. Nápisy pokrývají časové období krátce po gotické přestavbě až prakticky po konec 16. století. Je tedy možné, že církevní hodnostáři určité úrovně zanechali stopu po svém působení v mělnickém kostele vyrytím své hodnosti a iniciál do sloupu v presbytáři? Nejsnáze dohledatelní byli pro autora děkani, kteří v Mělníku působili. V následující tabulce jsou přepsány obsahy nápisů a k nim jsou přiřazena jména soudobých děkanů s jejich funkčním obdobím.¹¹

Obsah nápisu	Jméno děkana	Působení v Mělníku	Poznámka
SPG 1526	neznámý		
SHP 1568	Jeroným Pražský	1568–1571	Hieronimus Pragensis
SVM 1578	Vít Baroch Mitrovický	1576–1580	
SVD 1588	Václav Písecký	1580–1589	
SLHP 1597	Linhard Hronek Prachatický	1596–1599	Pořadí liter je odvozeno od děkanova jména.

Určité shody se při tomto porovnání nalézt dají. Zejména obsah nápisu nejmladšího by takto mohl být velice elegantně vyřešen, jelikož litery, které obsahuje, jsou do sebe vnořeny, a není tak patrné, která má být první a která poslední. Literu S lze s ohledem na charakter ostatních nápisů vcelku bezpečně umístit na první místo. U liter následujících je však jejich pořadí otázkou, kterou jméno mělnického děkana řeší. Odvodit pak lze také význam znaku ve formě podkovy, který je umístěn uprostřed letopočtu. Nebude se zřejmě jednat o nějakou bezúčelnou ozdobu, ale o součást litery P, jejíž druhá část bude totožná se svislým dřikem u L. Nápis z roku 1568 by snad mohl být vyřešen latinským přepisem

11 KILIÁN, Jan a kol.: *Mělník*. Praha 2010, s. 129–130.

(viz poznámku v tabulce). U nápisů z let 1578 a 1588 již situace tak jednoduchá není. Obě jména děkanů sice začínají na V, ale v 16. století se užívala místo jednoduchého V forma dvojitého V. U nápisu SVM by se snad ještě dalo uvažovat o určitém srůstu W a M, ale u nápisu SVD je již jednoduché V napsáno zcela zřetelně. Úvaha o kontinuálním podepisování se mělnických děkanů na sloupu v průběhu 16. století tedy zcela neodpovídá, alespoň z části reálný základ zřejmě mít bude.

Dalším místem, kde se v mělnickém kostele nachází velké množství nápisů, je točité schodiště vedoucí z chrámové lodě do krovu. Nachází se zde nápisy od poloviny 16. století až po nápisy takřka současné. Na místě je otázka, proč zde byly nápisy v takovém množství vytvořeny a kdo je vytvořil. Kdo touto cestou musel často putovat, došlo autorovi až po zhlédnutí náhodně zaznamenaného graffiti ze začátku 20. století. Byl to Jaroslav Mácha, pokrývač z Rousovic, jehož nápis z roku 1903 byl náhodou zaznamenan a který autora přivedl ke vcelku triviálnímu zjištění. Kdo jiný, než řemeslníci najatí na opravu střechy a krovu měli potřebu vystoupat po točitém schodišti na půdu? Kdo jiný by měl jakýkoliv zájem do těchto prostor chodit? Během průzkumu se autor zaměřil na dokumentaci nápisů, které obsahovaly letopočet do konce 18. století. Tyto nápisy obsahují pouze jména osob, které je vytvořily, a nikoli profesi. Z tohoto pohledu se jeví jako nesprávné zaměřit se pouze na nápisy ve vymezeném časovém období, jelikož dokumentaci všech nápisů by možná vyšli na světlo další pokrývači, tesaři či zedníci, kteří na kostele pracovali, a z tohoto kontextu by tak bylo možné odvodit, že autoři nápisů se, dle své profese, nemuseli po celou dobu měnit. Je také jisté, že tito řemeslníci hlinkou používali, jelikož na mnohých krovech, které autor prošel, jsou kromě vytesaných tesařských značek také značky nakreslené právě hlinkou. Řemeslníci tedy měli důvod opakovaně toto místo navštěvovat a také při své práci používali psací látku, kterou byly nápisy vytvořeny.

Posledním místem, kde se nachází velká koncentrace spontánních nápisů, je krypta pod presbytářem, fungující jako kostnice. Uvnitř se nápisy nacházejí na sloupech či pilířích, kterých je v kostnici osm. Jen tři z nich jsou však přístupné, a lze tak na nich pozorovat spontánní tvorbu. Zbylých pět pilířů je zaskládáno kosterními ostatky. Posledním, kdo viděl všechny pilíře, byl profesor Jindřich Matiegka, který obsah kostnice uspořádal během 1. světové války. Že by však zaznamenal také spontánní nápisy na ostatních pilířích, se dohledat nepodařilo, přeci jen Matiegkův zájem byl ze zcela odlišné vědní disciplíny. Nápisy nalezenými na lebkách, o kterých již byla zmínka, dokazoval stáří kosterních ostatků.¹² O tom, co je napsáno či vyryto na pěti nyní nedostupných pilířích, se tedy můžeme jen dohadovat. Naopak přesně

12 MATIEGKA, J.: *O kostnicích v Československu*, s. 108

lze zdokumentovat nápisový fond nacházející se na oněch třech pilířích, které jsou přístupné, byť část jednoho z nich zakrývá příslušenství prodavače vstupenek (stůl, nástěnka). Co tedy lze z hlediska spontánní produkce v kostnici nalézt? Pilíře jsou převážně popsané hlinkou, snad v tomto případě lze užít termínu počmárané, nachází se zde však také několik rytých nápisů. Co se datace týká, tak zde lze nalézt nápisy od 16. po 19. století. Je velice zvláštní, že většinu zdejší produkce obstarali dva autoři, kteří se podepisovali jako „*Slaup de Zlutzic*“ a „*nicolaus raubal de Zlutzic*“. Slaup tvořil v roce 1535, Raubalovy nápisy dataci neobsahují, ale lze je vcelku bezpečně také zařadit do 16. století. Nápisy obou autorů jsou vždy obdobné. Začínají uvozením „*Hic fuit*“ nebo „*Huic loco aderat*“, následuje jméno, místo a v případě nápisů Slaupových také zkratka Anno Domini a letopočet. Takovýchto nápisů bylo zdokumentováno osm, za nástěnkou bude zřejmě ještě ukryt další. Co vedlo tyto autory, aby počmárali kostnici takovýmto způsobem? Obvykle autor nenacházel více nápisů od jedné osoby na jednom místě, natož pak nápisy čtyři. Je zajímavé porovnat první litery jednotlivých nápisů, ze kterých je zřejmé, že tito autoři zkoušeli různé varianty (obr. 2). Písmena patková, bezpatková či s rozštěpeným středním břevnem. Lze tedy uvažovat o tom, že se na kostnických zdech autoři cvičili ve psaní?

Nápisy se v kostnici nenacházejí pouze uvnitř, ale také zvenku. Konkrétně na okenních ostěních. Nalézt lze standardní sebezprezentační nápisy začínající „*Hic fuit*“ či „*Hic loco aderat*“. Nalezen zde však byl také jeden nápis, který je, co se týče dosavadního autorova výzkumu, zcela jedinečný. Je jím epitaf, který byl nejdříve na okenní ostění napsán hlinkou a následně vytesán. Jedná se o rozsáhlý nápis tvořený 12 řádky textu. Blíže bude nápis představen v kapitole *Obecně pamětní nápisy*.

6. TYPOLOGIE NALEZENÉHO NÁPISOVÉHO FONDU

Členění spontánních nápisů do jednotlivých tříd s obdobnými znaky se již v českém prostředí věnovala Marie Malivánková Wasková, která klasifikaci publikovala ve Sborníku archivních prací.¹³ Autor se zde také pokusí rozdělit nalezené nápisy do určitých kategorií, částečně na základě klasifikace M. Malivánkové Waskové.

6. 1. Dělení dle způsobu vyhotovení

Jak již bylo uvedeno na začátku této práce, spontánní nápisy se dle způsobu provedení standardně dělí na graffiti a dipinti.¹⁴ Přičemž, jak již bylo též uvedeno,

¹³ MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie: *Návrh klasifikace historických spontánních nápisů*. Sborník archivních prací 64, 2014, s. 127.

¹⁴ Tamtéž, s. 127.

u graffiti je z nositele nápisů materiál odebírán a tímto odebíráním nápis vzniká. Jedná se tedy o škrábání, rytí, dlabání či tesání. U dipinti je naopak na nositele nápisu nanášen pigment, který výsledný nápis vytváří. Dipinti lze pak dále rozlišovat dle druhu psací látky, tedy podle toho, čím byly napsány. Z dosavadního výzkumu se zdá, že pro období do konce 18. století je pro tvorbu charakteristická zejména hlinka. Datovatelné nápisy provedené například křídou či tuhou nebyly nalezeny. Výjimečně lze ale také narazit na nápis, který se do těchto dvou kategorií nevměstná. V chebském kostele Zvěstování Panny Marie byl nalezen nápis vytvořený hlavičkami zatlučených hřebíků. O klasický nápis se nejedná. Musí tedy být nápisem spontánním. Nespadá sice do časového záběru této práce, ale je téměř jisté, že obdobný nápad mohl dostat již nějaký autor o století dříve a nápis vyhotovený tímto způsobem někde čeká na své objevení. Dělení nápisů dle způsobu vyhotovení by tedy bylo vhodné doplnit o další kategorii. Autor je toho názoru, že zavedení kategorie „ostatní“ může tento problém zcela bezpečně vyřešit.

6. 2. Sebeprezenční nápisy

Jedná se o skupinu nápisů, která je v nalezeném nápisovém fondu zcela dominantní. Autor jimi deklaruje svou přítomnost na daném místě a ve výsledku také fakt, že umí psát, což mohla být v raném novověku také hodnotná informace. Tuto skupinu nápisů lze vidět kontinuálně v rámci celého sledovaného období a jejich produkce samozřejmě pokračuje stále až do dnešních dnů.

Ve třech sledovaných stoletích je možné najít trendy, které se při sebeprezenční tvorbě projevují. Jak již bylo uvedeno výše, pro 16. století je typický nápis provedený hlinkou a pro takto provedené sebeprezenční nápisy v 16. století je zase typické, že jsou psány latinsky a začínají buď uvozením „*Hic fuit*“ nebo „*Hic loco aderat*“. Zdá se, že již samotné toto uvození definuje přibližně jejich časové zařazení. Byl nalezen pouze jediný příklad použití této sentence mimo 16. století. Tento příklad se nachází v kostele sv. Mikuláše v Lounech, jedná se však o příklad poměrně nejistý. Z nápisu samotného lze přečíst pouze počáteční „*Hic*“ a následně až část letopočtu 165?. Není zcela jisté, zda se „*Hic*“ pojí k letopočtu a v minulosti spolu tvořily jeden nápis, nebo zda se jedná o části dvou rozdílných nápisů. Kromě tohoto jediného nápisu, jehož interpretace je nejistá, lze všechny nápisy se slovními spojeními „*Hic fuit*“ a „*Hic loco aderat*“ datovat do 16. století. Nejstarší nápisy tohoto typu byly nalezeny v kostele sv. Mikuláše v Lounech a nesou dataci 1527. Nejedná se však o dipinti, ale o sérii sedmi graffiti, která všechna bezpečně začínají slovy „*Hic*“ a jedno z nich obsahuje také dataci ve formě letopočtu. Jedná se také o jediná graffiti v této podobě, která byla nalezena. Nejstaršími

di pinti pak jsou nápisy, také z kostela sv. Mikuláše, z roku 1529. V Mělníku se pak jedná o již zmiňované nápisy Slaupa de Zlutzic z roku 1535. Naopak nejstarší nápisy v této formě, při pominutí výše uvedeného nápisu lounského, byly nalezeny z roku 1589 v Mělníku a 1566 v Lounech. Z toho lze vyvodit, že se mohlo jednat o módní formulaci, která byla v kurzu převážně v 16. století. Na základě tohoto zjištění je možné rámcově zařadit nápisy nalezené ve Slavětíně, které sice neobsahují letopočet, avšak u některých z nich lze číst uvození ve formě „*Hic loco aderat*“. Přirozeně bude nutné tuto domněnku ověřit na základě mnohem širšího výzkumu, aby byla buď potvrzena, nebo vyvrácena. Pokud však bude potvrzena, bude se jednat o výraznou pomoc při datování nápisů, u kterých autoři nezanechali letopočet.

Předchozí typy sebeprezentačních nápisů obsahovaly většinou křestní jména autora, nezdřídka také příjmení nebo přídomek. Jedná se, co se obsahu týká, o nejbohatší sebeprezentační počiny. U dalších sebeprezentačních nápisů se jen těžko hledají nějaké společné znaky. Některé obsahují celé jméno autora, některé jen jméno křestní, další jen monogram. Některé doprovází kromě letopočtu také obrázky, jiné jsou zase ozvláštněny uzavřením v ozdobných rámečcích či kartuších.

6.3. Obecně pamětní nápisy

Jde o skupinu nápisů obsahující záznamy o určité události všeobecného dopadu, jedná se o svědectví, jež má být zachováno pro budoucí generace.¹⁵ Nápisů spadajících do této kategorie bylo nalezeno pouze několik. Snad je možné tak označit letopočet nalezený na trámu v tepelském klášteře, v tomto případě letopočet může upozorňovat na proběhlou opravu či rekonstrukci. Dále mohou být označeny jako obecně pamětní nápisy nalezené na oltáři v Sokolově, jelikož zřejmě obsahují jména osob, které se na stavbě oltáře podílely. Nejzajímavějším a z hlediska nalezených exemplářů nápisů zcela jedinečným je však epitaf vyrytý či snad vytesaný na ostění kostnice v Mělníku. Tento nápis sice neobsahuje informaci o události všeobecného dopadu, ale informuje nás o úmrtí konkrétní osoby. Jedná se o velice rozsáhlé graffiti provedené na 12 řádcích (obr. 4). Zdá se, že nápis pokračoval také na sousední ploše kamene, na které již není čitelný. Některé řádky byly z kontextu doplněny, u všech se to však nepodařilo. Funkce nápisu i jeho význam jsou však zcela jasné. Zcela regulérně se lze ptát, proč je epitaf zde a ne na standardní náhrobní desce? Je možné, že Marta Harta Hrotická (přepis zejména u příjmení nemusí být zcela správný) byla pohřbena tak, že náhrobní desku nebylo možné umístit například do hromadného hrobu? A proto se některý její příbuzný rozhodl

¹⁵ Tamtéž, s. 127.

zaznamenat její odchod na onen svět alespoň na zdi kostela? Nebo na provedení náhrobní desky chyběly finance? Až další studium mělnických dějin může přinést rozuzlení této otázky. Kromě jedinečnosti, co se obsahu a formy týče, je právě na tomto konkrétním nápisu zcela zjevná skutečnost, že vyhotovení spontánních nápisů na kostelních zdech nemohlo být v minulosti považováno za negativní čin hodný odsouzení. Vyhotovení nápisu těchto rozměrů na vcelku exponovaném místě nešlo jistě provést tajně. Minimálně tento nápis musel být nutně proveden s vědomím osoby zodpovědné za chod kostela.

6. 4. Nápisy dekorativní

Poslední skupinou, ze které byl nalezen hojný počet příkladů, jsou nápisy dekorativní, jež jsou dle M. Malivánkové Waskové součástí kategorie nápisů nekonkrétních, postrádajících jakýkoliv smysl.¹⁶ Byly nalezeny kresby domů, kostelů, hradů, rytířů, vojáků, květin, zvířat či klíčů. Jde o velice širokou paletu motivů, které byly na a v kostelech vytvořeny. Z výše uvedené řady však vyniká jeden příklad, který byl nalezen ve Slavětíně a který bude níže detailněji popsán (obr. 5).

Jedná se o zlatý hřeb spontánní produkce této kategorie. Rytina se nachází přibližně ve výšce 0,75 metru nad úrovní podlahy přímo za oltářem. Ústředním motivem celého díla je hrad, o který je snad právě veden boj. Hrad se skládá z jedné hlavní věže, ke které jsou přičleněny dvě postranní věžky. Z takto načrtnuté budovy pak ve třech úrovních vybíhají z věží další výčnělky – nejdříve v úrovni nižších věží, dále těsně nad nimi a nakonec přibližně v úrovni vrcholu nejvyšší věže. Vrcholky věží jsou opatřeny prapory. Ve spodní části hlavní věže je naznačeno zalomené schodiště. O tento hrad svádí bitvu postavy, které jsou vyobrazeny kolem budovy. Lze je rozdělit do tří kategorií. Předně v pravém horním rohu se nachází rytíř na koni. Rytíř je vyzbrojen kopím a koně, u kterého lze pozorovat detaily, jako jsou uši, ocas či hřívá, ovládá pomocí otěží. Druhou kategorií jsou pěší válečníci, kteří jsou přítomni na bojišti dva. První v úrovni vlevo od nejvyššího patra hlavní věže. Tato postava je opatřena mečem a snad i náznakem štítu. Druhý pěší se nachází u paty budovy na pravé straně a z jeho natočení (chodidla směřují od hradu) se zdá, že hrad brání. Naproti tomuto pěšimu bojovníkovi je třetí druh vojáka. Je to lučištník, jehož vystřelené šípy lze pozorovat v různých částech rytiny. Zajímavé je, že jeden z šípů míří také na rytíře, z čehož je patrné, že na hradě jsou obránci. Postava lučištníka mířícího na rytíře by se mohla nalézat mezi vrcholkem hlavní věže a věžičkou, která z ní vybíhá nalevo. Kromě osob rytina obsahuje ve své horní části také tři volně pobíhající koně. Nalevo od hradu,

¹⁶ Tamtéž, s. 127.

poněkud mimo hlavní děj, je pak umístěna další budova, ve které lze rozpoznat zvonici. Zvláště zobrazení upevnění zvonu je provedeno precizně.

Otázka datace této rytiny zřejmě zůstane nezodpovězena. Mohla být vytvořena v době, kdy všechny zobrazené prvky ještě byly aktuální a používané, to by posouvalo datum vzniku do 15. století. Příklady rytí na novostavby již nalezeny byly – viz nápisy na kostele sv. Mikuláše v Lounech, kde se psalo a rylo ještě na nedokončenou stavbu. Může se ale také jednat o tvorbu pozdější s historizujícím tématem.

6. 5. Ochranné symboly

Tuto kategorii u M. Malivánkové Waskové nalézt nelze. Symboly jako takové by snad mohly být zařazeny do skupiny dekorativní, které však nemají mít žádný smysl. A tyto symboly v minulosti smysl měly. Jejich význam byl nalezen u Matthewa Championa.¹⁷ V terénu byly identifikovány dva druhy ochranných symbolů. Prvním jsou nekonečné uzly, přičemž byly zdokumentovány dvě varianty, které jsou zobrazeny v obrazové příloze (obr. 3). Druhým jsou pak pentagramy, které jsou sice v dnešní popkultuře pokládány za symboly temných sil, avšak ve středověku a následně také v raném novověku tomu bylo přesně naopak. Tyto symboly byly pokládány za ochranu před démony a zlými silami.¹⁸ Zvláště pozoruhodná je sestava těchto symbolů v kostele ve Slavětíně, kde lze nalézt čtyři symboly umístěné na totožné zdi ve stejné horizontální úrovni, přičemž tři z nich mají rovnoměrné rozestupy. Zdá se tedy, že po výstavbě kostela, jeho opatření zámkem a petlicí proti nebezpečí pozemskému, bylo ještě na pomezí středověku a raného novověku nutné zabezpečit kostel dodatečně proti silám, které petlice nezadrží. Pokud démon či nějaká zlá síla překročila jednu z linií nekonečných uzlů, měla ji dle Championa sledovat až k jejímu konci – jelikož tato linie však žádný konec nemá, byla zlá síla v ornamentu uvězněna navždy.¹⁹ Jak byl řešen vskutku cimrmanovský problém hromadění se démonů uvnitř ornamentu, není známo.

17 CHAMPION, Matthew: *Medieval Graffiti. Lost Voices od England's Churches*. London 2015, s. 23–28, 45–52.

18 Tamtéž, s. 27–28, 51–52.

19 Tamtéž, s. 27–28.

Historical Graffiti on Church Buildings in the Wider Area of Northwestern Bohemia

The presented study contains part of the results obtained by the author during the research carried out in 2022 in 36 objects. The subject of interest was historical spontaneous inscriptions, i.e. a phenomenon whose potential as a historical source has not yet been fully exploited. Spontaneous inscriptions are presented here mainly on two objects, where a larger number of them can be found. In the Church of St. James the Great in Slavětín, we can observe a great variability of inscriptions as well as accompanying images and symbols, which were placed by the authors on the building elements of the church from the 16th century at the latest. The second building is the Church of St. Peter and Paul in Mělník. Here, the crypt under the presbytery is particularly interesting, where you can observe virtually untouched inscriptions from the first half of the 16th century. In the case of several mill inscriptions from the 16th century, specific authors were identified with a high degree of probability on the basis of the left initials. This finding, i.e. the fact that the local deans signed their signatures on the pillar in the presbytery of the Mělník church, only supports the now generally accepted claim that in the past, leaving spontaneous inscriptions was not considered vandalism.

A significant shortcoming encountered by anyone who would like to start working on historical spontaneous inscriptions is the fact that the inscription funds are not registered anywhere. So we do not know how many inscriptions from which periods have survived. Mapping the source base should be one of the main goals in this area of research. This study and especially the author's diploma thesis contribute to the knowledge of the source base.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1. Série sebezprezentačních graffiti, kostel sv. Petra a Pavla v Mělníku (foto autor).

Obr. 2. Série rozdílných vyhotovení kapitální litery H, kostel sv. Petra a Pavla v Mělníku (foto autor).

Obr. 3. Ochranné symboly, kostel sv. Petra v Lounech, kostel sv. Jakuba Většího ve Slavětíně (foto autor).

L(ETHA). 1595 WEC
 PO SWATV MA[...]
 H. NA ZNAMEN(I) (ZEM)
 RZELA MARTA
 HARTA HROT
 ICZKEHO [...]
 CZKEHO. A T(E)
 LO. GEGI. VC[.]
 KRZESTANSK
 NO KTEREZ
 TI BVDE AZ DO (WZKRI)
 SSENI S W POKO(GI)

Obr. 4. Spontánní nápis ve formě epitafu,
 kostel sv. Petra a Pavla v Mělníku (foto autor).

Obr. 5. Graffiti zobrazující pravděpodobně scénu dobývání hradu (foto autor).

DARY ZVÍŘAT V SYMBOLICKÉ KOMUNIKACI ČESKÝCH A MORAVSKÝCH ŠLEHTICŮ NA POČÁTKU NOVOVĚKU

Jeden z hlavních směrů historického bádání o české a moravské šlechtě raného novověku je už od devadesátých let 20. století zaměřen na její vzájemnou komunikaci a vztahy s jinými společenskými vrstvami. Jako neplodnější se ukázalo zaměření na konflikty, do kterých šlechta vstupovala s jinými skupinami. Případy, ve kterých došlo k rozporům mezi šlechtou a měšťany, poddanými nebo panovníkem, zpravidla dávaly vzniknout historickým pramenům, použitelným k přiblížení jejich mentalit.¹ Méně pozornosti se, i přes mnoho vydaných edic šlechtických korespondencí, dostalo komunikaci mezi urozenými. Využita byla pouze v politických nebo životopisných souvislostech.² Od výše zmíněných pramenů se dopisy mezi šlechtici liší. Vznikaly zpravidla v nekonfliktních situacích. Taková šlechtická korespondence cílila hlavně k udržení „dobrého přátelství“.³ I tyto prameny lze využít ve snaze o proniknutí do myšlení českého novověkého šlechtice. Spolu s listy si urození předbělohorské doby posílali dary. Podobně jako dopis byl dar způsobem komunikace. Dárce i obdarovaný z něj mohli vyčíst různé informace. Místo textu byly obsažené v symbolické rovině daru. Předmět i sám akt obdarování svědčily o náplni vztahu mezi šlechtici a utvrzovaly jejich společenskou vazbu.

Všechny moderní vědecké teorie o darech mají svůj počátek v první polovině 20. století v meziválečné studii francouzského antropologa Marcela Mause.

1 BŮŽEK, Václav a kol: *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*. Praha 2010.

2 Z biografii např. PÁNEK, Jaroslav: *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*. Praha 1989. K politické komunikaci mezi šlechtici VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005.

3 BŮŽEK, Václav: „Páni a přátelé“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku. *Český časopis historický* 100, 2002, s. 229–264.

Ve své klasické práci popsal obdarování v několika „primitivních“ společnostech, mezi něž zařadil i evropské antické společnosti. V darech našel základ civilizace.⁴ Obdarování popsal jako komunikační událost o třech aktech, které po sobě musí nutně následovat: darování, přijetí a odplacení. Odplacení daru se pak stává opět darováním a cyklus se opakuje. Jedním z hlavních rysů Maussovy teorie je nutnost dar odplatit protidarem. K této dnes již téměř sto let staré monografii se vyjadřovaly všechny další antropologické, filozofické i historické práce o darech, ať už s ní souhlasily, nebo se proti ní vymezovaly.⁵

Badatelský zájem o dary zůstal dlouhou dobu na půdě antropologie. Do objektivu historiků se dostal až s propojením těchto dvou věd skrze historickou antropologii v devadesátých letech 20. století.⁶ Na jejich konci vznikla první historická monografie o dějinách darů, *The Gift in Sixteenth-century France* od kanadské historičky Natalie Z. Davis. Popisuje dar ve všech stránkách života v raně novověké Francii.⁷ Na Natalii Z. Davis navázaly v anglofonní historiografii další práce zabývající se dary.⁸ Zaměřily se hlavně na anglický a francouzský královský dvůr a proměny způsobů obdarování ve dvorském životě. Správný dvořan musel být štědrý, zvláště ke svému panovníkovi, kterého obdarovával cennými předměty a svými službami. Za to očekával odplacení v podobě panovnické přízně. Závislost dvorské služby na darech vládců se nejvíce projevila na dvorech Ludvíka XIV. a anglických Stuartovců.⁹

Dar byl v 16. století velice široký pojem. Na prvním místě znamenal pro raně novověkého šlechtice dary od Boha.¹⁰ Mezi ně patřilo zdraví, ochrana před přírodními katastrofami, moudrost, spravedlivost i sama posmrtná spása. Celý život musel být věnován snaze odplatit boží dary skrze modlitby, účasti na mších a milodary.¹¹ Mezi dary se zahrnovaly i smluvní výměny peněz, věcí a pozemků, které doprovázely přechodové rituály ve věnech, svatebních smlouvách a závětech.

4 MAUSS, Marcel: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Praha 1999.

5 Spolu se shrnutím literatury PYYTHINEN, Olli: *The Gift and its Paradoxes. Beyond Mauss*. Farnham 2013, s. 21–65.

6 VAN DÜLMEN, Richard: *Historická antropologie. Vývoj – Problémy – Úkoly*. Praha 2002, s. 15–36.

7 DAVIS, Natalie Z.: *The Gift in Sixteenth Century France*. Oxford 2000.

8 HEAL, Felicity: *Power of Gifts. Gift Exchange in Early Modern England*. Oxford 2014; KRAUSMAN BEN-AMOS, Ilana: *The Culture of Giving. Informal Support and Gift-Exchange in Early Modern England*. Cambridge 2008; LIEBERSOHN, Harry: *Return of the Gift. European History of a Global Idea*. Cambridge 2010.

9 HEAL, F.: *Power of Gifts*.

10 DAVIS, N. Z.: *The Gift in Sixteenth Century France*, s. 11.

11 Tamtéž, s. 100–103.

Obdarovávání při přechodových rituálech bývalo oboustranné.¹² Novomanželka s sebou přinášela do nového sídla věno a výbavu vypsanou ve svatební smlouvě, naopak byla novomanželem pojištěná obvěněním a po první společné noci byla obdarována ranním darem.¹³ Svatebčané byli na jednu stranu pohoštěni rodinami novomanželů, ale na druhou stranu přinášeli svatební dary. Každou šlechtickou svatbu doprovázel složitý a mnohostranný systém výměny darů, který Beatrix Bastl popsala jako „*umfassenden und komplexen adeligen Gabensystem*“.¹⁴ Přestože byly tyto výměny často přesně stanoveny ve smlouvách včetně podmínek vyplacení a protislužeb, byly přijímány jako dary dávané z vlastní svobodné vůle.¹⁵ Moderní chápání daru jako „*věci dané jinému bez náhrady*“¹⁶ je pro 16. století přinejmenším historiografickým konstruktem.

Šlechtické dary měly různý obsah, od chrastí přes stříbrné nádoby po služebníky, ale jejich nejčastější náplní byla zvířata. Ve využitém souboru 1079 listů, ve kterých urozenci píšou o přijatých nebo posílaných darech, obsahuje 596, tedy více než polovina, zmínky o zvířatech. Na zvířecí dary se zaměřuje předkládaná práce s inspirací v rozvíjející se interdisciplinární teorii animal studies.¹⁷ Původ má v hnutí za práva zvířat v sedmdesátých letech 20. století.¹⁸ V Evropě se historické animal studies prosazují hlavně v posledních deseti letech při studiu symbolické komunikace na renesančních dvorech. Zvířata jsou zde považována za součást sebeprezentace panovníka a prostředek diplomacie.¹⁹

12 K přechodovým rituálům VAN GENNEP, ARNO: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1996.

13 VOREL, Petr: *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*. In: Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.): *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*. (Opera historica 8). České Budějovice 2000, s. 191–206.

14 BASTL, Beatrix: *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*. Wien 2000, s. 50.

15 DAVIS, N. Z.: *The Gift in Sixteenth Century France*, s. 33.

16 *Slovník současné češtiny*. Brno 2011, s. 105.

17 BRETT, Mizelle – ROSCHER, Mieke – KREBBER, André (edd.): *Handbook of Historical Animal Studies*. Berlin – Boston 2021.

18 SINGER, Peter: *Animal Liberation. A New Ethics for Our Treatment of Animals*. New York 1975.

19 BAYREUTHER, Magdalena: *Pferde in der Diplomatie der frühen Neuzeit*. In: Häberlein, Mark – Jeggle, Christof (edd.): *Materielle Grundlagen der Diplomatie. Schenken, Sammeln und Verhandeln in Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Konstanz 2013, s. 227–256; COCKRAM, Sarah – WELLS, Andrew (edd.): *Interspecies Interactions. Animals and Humans between the Middle Ages and Modernity*. Abingdon – New York 2018; HENGERER, Mark – WEBER, Nadir (edd.): *Animals and Courts: Europe, C. 1200–1800*. Berlin 2019; WEBER, Nadir: *Lebende Geschenke. Tiere als Medien der frühneuzeitlichen Außenbeziehungen*. In: Heroes, Peter – Tischer, Anuschka (edd.): *Medien der Außenbeziehungen von der Antike bis zur Gegenwart*. Köln 2017, s. 160–180.

Studie zabývající se dary využívají různé typy pramenů: normativní příručky šlechtického chování, účty a diplomatická memoranda, korespondenci, deníky i paměti. Protože se předkládaná studie zaměřuje na komunikativní funkci darů v každodenním šlechtickém životě, je zde využita vydaná a nevydaná korespondence českých a moravských šlechticů předbělohorské doby.²⁰ Dar zvířete je v této studii chápán jako komunikační akt, ke kterému došlo za nějakým účelem. Skrže dary je proto možné přiblížit mentality dárců a obdarovaných tak, jak se promítaly v jejich vzájemné komunikaci. Za prvé je třeba odhalit osoby dárců a obdarovaných. Dále je třeba se zeptat, jaké společenské vazby byly mezi komunikačními partnery. Hlavním prostředkem komunikačního aktu bylo darované zvíře, takže je nezbytné vzít v potaz jeho výběr. Proč šlechtic například daroval

20 Využité edice: BRANDL, Vincenc (ed.): *Spisy Karla staršího z Žerotína. Listové psané jazykem českým*. Svazek 1–3. Brno 1870–1872; BŮŽEK, Václav – HRDLÍČKA, Josef (edd.): *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*. Opera historica 6, 1998, s. 145–271; DVORSKÝ, František (ed.): *Staré písemné památky žen a dcer českých*. Praha 1872; TÝŽ (ed.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína, rozené z Valdštejna*. Svazek I–II. Praha 1894–1895; HRUBÝ, František (ed.): *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Svazek 1–2. Brno 1934–1937; MAREK, Pavel (ed.): *Spovědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna*. (Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek I). České Budějovice 2005; MAREŠ, Petr (ed.): *Karel Častovec Myška ze Žlunic. Život předbělohorského rytíře ve světle rodinné korespondence*. Ústí nad Labem 2000; TÝŽ (ed.): *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596*. (Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek VI). České Budějovice 2015; POHL, Jan (ed.): *Dopisy Jana Kolence z Kolna, hejtmána JMCské panství Zbirova, Točnicka i Králova Dvora z let 1639 až 1642*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1907, Praha 1908, č. 1; ŠŮLA, Jaroslav (ed.): *Hospodářská korespondence Václava Králíka, komendátora novoměstského panství, s Walterem hrabětem z Leslie v letech 1635–1643*. Stopami dějin Náchodska 4, 1998, s. 177–210; TEPLÝ, František (ed.): *Martina Škvoveckého, úředníka na Pacově, hospodářská korespondence z dob války třicetileté (1630–1642)*. Praha 1928; TISCHER, František (ed.): *Dopisy hejtmána Štastného z Pleší ku p. Jáchymovi z Hradce (1553–1561)*. Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, ročník 1903. Praha 1904, č. 13; TÝŽ (ed.): *Dopisy Zikmunda Helta z Kementu p. Jáchymovi z Hradce od r. 1553–1558*. Časopis Matice moravské 25, 1901, s. 61–66, 185–190, 295–303, 405–409; TÝŽ (ed.): *Dorota Jínová z Pacova. Dopisy jihočeské ženy z lidu Zuzané Čermínové z Chudenic*. Český lid 15, 1906, s. 4–11, 71–76, 117–120, 246–250, 388–392, 414–418; 16, 1907, s. 140–142, 229–231, 291–292, 316–318, 363–364, 435–437; 17, 1908, s. 99–101, 136, 197–199, 244; VAŠEK, Leoš (ed.): *Kopiář Jiříka Skřivánka, úředníka na Blansku 1594–1612 (1614)*. Blansko 2000; VOREL, Petr (ed.): *Česká a moravská aristokracie v polovině 16. století. Edice register listů bratří z Pernštejna z let 1550–1551*. Pardubice 1997; ŽITNÝ, Miroslav (ed.): *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610*. (Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek VII/1). České Budějovice 2015; TÝŽ (ed.): *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1621*. (Prameny k českým dějinám 16.–18. století, řada B, svazek VII/2). České Budějovice 2016. Z nevydaných pramenů byla využita sbírka Státní oblastní archiv v Třeboni (dále SOA Třeboň), Cizí rody; tzv. Netolický kopiář Petra Voka z Rožmberka uložený v SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, z Rožmberka, sign. 9 c. Na obsahově zajímavé dopisy o zvířatech a zvířecích darech je zvláště bohatá sbírka SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka; SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Pánů z Hradce.

jednou koně, podruhé kapra a potřetí srnčí zvěřinu? Odhaluje to jak význam komunikačního aktu, tak obraz zvířete v raně novověké šlechtické mysli. Všechna zvířata si nebyla rovna, pomocí sémantické analýzy dopisů lze vytvořit jejich pomyslnou hierarchii.

Většina využitých dopisů byla posílána spolu s dary. Psalo se v nich, co konkrétně dar obsahuje. Urození dárci tyto listy k darům připojovali, protože se obávali, že jim po cestě něco z daru zcizí kurýři.²¹ Když dar přišel bez takového dopisu, vyjádřili obdarovaní údiv nad vybočením z očekávaného chování.²² Rovněž do odpovědi napsali, když se dodaný dar lišil od popsaného,²³ nebo pokud nic dodáno nebylo.²⁴ Mezi další druhy využitých listů patří žádosti o dary a sliby posláni daru v budoucnu.

Každodenní šlechtická komunikace, včetně darů zvířat, probíhala v okruhu urozených „*pánů a přátel*“.²⁵ Všechny základní druhy sociálních vazeb jsou ve využití korespondenci zastoupeny přibližně stejně často. Nejvýznamnější vztah pokrevního příbuzenství zastupoval v korespondenci 15 % společenských vazeb, nepokrevní příbuzenství 20 %, sousedství 14 %, vztahy mezi patrony a klienty 18 %, mezi zaměstnavateli a služebníky 23 % a posledních 10 % představovaly další vztahy, například mezi dlužníkem a věřitelem, mezi členem habsburské rodiny a jeho dvořanem, nebo mezi přáteli, které nespojoval žádný z již uvedených vztahů.

Nejčastější obsah šlechtických zvířecích darů představovala mrtvá divoká zvěřina určená ke konzumaci.²⁶ Pro urozence to byl ideální dar z praktických i reprezentativních důvodů. Lov patřil mezi jednu z nejčastějších „rytířských kratochvílí“. Byl to způsob prokázání síly, statečnosti, schopnosti zacházení se zbraněmi a zá-

21 Dvorský, F. (ed.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína I*, s. 18–19, č. 11, Vratislav, 27. ledna 1631, Kateřina Valdštejská ze Žerotína píše Janu Příbkovi: „... žádněj nic při tom neoznámil [...], aby se mohlo věděti, jest-li to v celosti přinešeno anebo není.“

22 Týž (ed.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína II*, s. 250, č. 501, Přerov, 10. březen 1635, Kateřina Valdštejská ze Žerotína píše Anně Marii ze Žerotína: „Že mne opět některými dobřejmi věcmi fedrovati [...] ráčíte (ač sice žádný zmínky v psaní svým o tom nečiníce)...“

23 Žitný, M. (ed.): *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1621*, s. 410–411, č. 853, Nové Město pražské, 26. leden 1616, Pavel Kaplíř ze Sulevic píše Štastnému Václavovi z Chýš a Egrberku: „P. S. Koroptve ani ptáky, o kterých psáti ráčíš, že se posílají, sem nedostal...“

24 Týž (ed.): *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610*, s. 467, č. 391, Staré Město pražské, 2. květen 1609, Adam Linhart z Najenperku píše Štastnému Václavovi Pětipeskému z Chýš a Egrberku: „Ten zajíc, o kterýmž píšete, není mi dodán.“

25 БУЖЕК, В.: „*Páni a přátelé*“, s. 229–264.

26 Podobně tomu bylo ve Francii a Anglii, viz DAVIS, N. Z.: *The Gift in Sixteenth Century France*, s. 34–42; HEAL, F.: *Power of Gift*, s. 40.

roveň příležitost k aktivnímu odpočinku v přírodě.²⁷ Šlechtické spížirny navíc doplňovali poddaní myslivci.²⁸ V rovině symbolické komunikace reprezentovaly dary zvěřiny urozenost dárce. Pouze šlechtici měli právo lovit v lesích.²⁹ Někteří šlechtici si své lovecké úspěchy zapisovali do deníků nebo loveckých knih. Nezapomněli zpravidla zmínit, kolik toho ulovili.³⁰ V loveckých knihách arciknížete Ferdinanda Tyrolského se objevovalo, kolik ran bylo potřeba ke skolení zvěře. Čím méně výstřelů, tím lepší střelec.³¹ Když posílal šlechtic dar čerstvě zastřeleného zvířete v celku a v dopise zdůraznil, že zvíře sám skolil, mohlo být samotné mrtvé tělo ukázkou jeho schopností podle počtu střelných ran.³²

Mezi šlechtickými dary lze nalézt srstnatou i pernatou zvěřinu. Ptactvo lze rozdělit na hrabavé, vodní a zpěvavé, které se v období renesance také konzumovalo.³³ Zpěvavé ptáky nelze v korespondenci ve většině případů přesněji identifikovat. Popisovali se často jen jako „malí ptáci“ nebo pouze neurčitě „ptáci“. Vodní ptactvo se v korespondenci objevovalo velmi málo. Patřily k němu divoké kachny a husy. Z hrabavého ptactva se objevili jeřábci, koroptve, tetřevi a bažanti. Ojediněle lze nalézt také krocany, nazývané kvůli jejich exotickému původu jako „indiánský kohouti“.³⁴ O křepelkách se v korespondenci nepíše vůbec, ale je možné, že byly směšovány s jeřábkou.³⁵ Z vysoké zvěřiny se objevují jeleni, srnci a daňci.

27 WEITBRECHT, Julia: *On Courtly Discipline. Animal Rituals and Noble Self-fashioning in Gottfried von Strassburg's Tristan*. In: Hengerer, M. – Weber, N. (edd.): *Animals and Courts*, s. 95–109, zde s. 97–100.

28 BŮŽEK, Václav: *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*. České Budějovice 2006, s. 194–236.

29 KREUZ, Petr – MARTINOVSKÝ, Ivan (edd.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edice. Praha 2007, s. 258–259.

30 MAŤA, Petr – KOLDINSKÁ, Marie (edd.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna (1602–1633)*. Praha 1997; BŮŽEK, Václav: *Self-presentation of Archduke Ferdinand in hunting entertainment during his activity as governor in the Kingdom of Bohemia*. In: Dobalová, Sylva – Hausenblasová, Jaroslava (edd.): *Archduke Ferdinand II. of Austria. A Second-Born Son in Renaissance Europe*. Wien 2021, s. 120–122.

31 BŮŽEK, V.: *Self-presentation of Archduke Ferdinand*, s. 120.

32 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 278, Bechyně, 25. květen 1561, Václav ze Švamberka píše Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „A [za] zvěřiny rukami svými zastřelený posláni [...] Vám děkuji...“

33 HRDLIČKA, Josef: *Hodovný stůl a dvorská společnost. Strava na raně novověkých aristokratických dvorech v českých zemích (1550–1650)*. (Monographia historica 1). České Budějovice 2000, s. 194.

34 DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína I*, s. 235, č. 210.

35 MAREŠ, P. (ed.): *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýše a Egrberku z let 1570–1596*, s. 193, pozn. 10.

V korespondenci české šlechty se přibližně stejně často jako zvěřina vyskytují ryby. Předbělohorská doba byla zlatým věkem českého rybníkářství.³⁶ Nejrozšířenější rybou byl kapr, ale v rybnících se chovali i pstruzi, lipani a štiky.³⁷ V českých řekách se až do 20. století mimo jiné lovili lososi.³⁸ S rybami souvisely dary dalších vodních živočichů, které raně novověcí lidé jedli, jako byli bobří a raci.³⁹ V dopisech se objevila i jedna žádost o dar kaviáru.⁴⁰

Korespondence obsahuje jen hrst exotických zvířat.⁴¹ Exotická zvířata ze zámořských kolonií zůstala v 16. století s výjimkou krocánů výhradním prostředkem panovnické sebeprezentace. Šlechtici k nim zřejmě neměli přístup. Pozorování těchto zvířat v doprovodu panovníka proto dokázalo na uroence udělat velký dojem.⁴²

Nabízí se otázka, zda existovala v raně novověké šlechtické mentalitě nějaká hierarchie zvířecích darů. Raně novověká společnost byla vybudována na stavovských hierarchiích. Promítalo se to do jejího vidění světa. Navzdory regionálním a dobovým rozdílům v symbolických hodnotách zvířat se lze pokusit v hrubých obrysech načrtnout hierarchii těchto darů tak, jak ji viděli šlechtici, kteří je věnovali a dostávali v průběhu předbělohorské doby, alespoň uvnitř zvířecích druhů. Jejím vytvořením lze ukázat, jaká místa zastávala jednotlivá zvířata ve šlechtickém myšlení. Hierarchii naznačuje už množství, v jakém byla zvířata posílána. Zatímco kapři byli darováni po kopách, lososi pouze po kusech.⁴³

Ryby se jako předmět daru objevily v 15 % dopisů. Nejméně hodnotnými rybami byli kapři. Posílali se v největších množstvích.⁴⁴ Jako jediná zvířata v ko-

36 Např. ANDRESKA, Jiří: *Rybářství a jeho tradice*. Praha 1987, s. 39–40.

37 Tamtéž, s. 176–177.

38 Tamtéž, s. 83–99.

39 ČABART, Jan: *Vývoj české myslivosti*. Praha 1958, s. 63.

40 MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 573–574, č. 169.

41 Byli to pávi, SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 394; losi, VOREL, P. (ed.): *Česká a moravská aristokracie*, s. 233, č. 413; a „kost jednorožcová“, nejspíše narvalí zub, SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 308.

42 BŮŽEK, Václav: *Elephants in the Political Propaganda of Maximilian II*. In: Hanß, Stefan – McEwan, Dorothea (edd.): *The Habsburg Mediterranean 1500–1800*. (Archiv für österreichische Geschichte 145). Wien 2021, s. 299.

43 Např. SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 490, Kestřany, 26. prosinec 1561, Jan Vosovský z Adlaru píše Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „Vaší Milosti sumu ryb kaprů iii kopy...“; srov. tamtéž, inv. č. 507, Kestřany, 13. únor 1567, Jan Počepický z Počepic píše Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „Vaší Milosti posílám dva lososy...“

44 Většinou se darování kapři počítali na kopy, dary jednoho nebo jen několika kusů byly výjimečné.

respondenci nebyli míněni jen pro šlechtice, ale i výslovně pro jejich čeled.⁴⁵ Nejnižší místo v hierarchii však neznamená, že by se kaprem pohrdalo.⁴⁶ Více se cenily říční ryby jako pstruzi a lipani, snad kvůli zvláštním podmínkám jejich chovu.⁴⁷ Nejcennější sladkovodní rybou byla štika.⁴⁸ Vůbec nejvyhledávanějšími rybami byli lososi.⁴⁹

Zvěřina byla nejčastějším šlechtickým darem. Jako dar se objevila v 50 % dopisů. Při kvantifikaci nelze vždy spolehlivě rozlišit jednotlivé druhy zvěřiny, protože často v korespondenci nebyly rozdělovány a dar byl popsán pouze jako „zvěřina“.⁵⁰ Základnu pomyslné pyramidy hierarchie darů zvěřiny tvořila zvěřina pernatá. Z ptactva mělo nejmenší cenu drobné zpěvavé.⁵¹ Kromě velikosti mu chyběla i symbolická hodnota, spojená se stavovskou vyhraněností lovu. Lov malých ptáků mohli provozovat i poddaní, čímž tento dar ztratil na reprezentativnosti.⁵² Ve šlechtické korespondenci se to projevilo tím, že malé ptáky daroval vždy pouze člen rytířského stavu a téměř nikdy pán. Nad zpěvavým ptactvem stálo hrabavé a vodní. Pro šlechtice bylo zřejmě cennější hrabavé ptactvo.⁵³ Vodní ptáci se objevují téměř pouze jako zásilky od vrchnostenských úředníků.

Ze srstnaté zvěřiny byla nejméně ceněna nízká zvěř. Nikdy nebyla mezi šlechtici posílána sama, ale vždy navíc k darům něčeho jiného. Samotné zajíce posílala

45 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 188, Kestřany, 3. leden 1549, Fridrich Kotulinský z Frydberka Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „... kaprův pro stůl Vaší Milosti 11 a pro čeled' 2 kopy...“

46 SCHMIDTOVÁ, Anežka (ed.): *Jan Dubravius, O rybnících. Věnováno Antonínu Fuggerovi*. Praha 1953, s. 69: „Lidé nezačínají znamenitější hostiny bez kapra...“

47 Pstruzi a lipani se posílali v množstvích menších než kopa, zpravidla už byli připraveni, tj. buď pečení, nebo vaření. I tehdy se vedle nich objevovala omluva za malý dar. Např. SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 640.

48 Štíky se posílaly někdy i po několika kusech a nepřipravené, na rozdíl od pstruhů a lipanů. Nikdy se vedle nich neobjevila v dopise omluva, a štíky byly navíc nejčastěji zmiňovaným druhem v žádostech o ryby. Např. SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, z Ludanic, inv. č. 14.

49 Objevovaly se dary i jednoho nebo pouze kusu lososa. Na rozdíl od ostatních ryb vystupoval losos i v roli daru panovníkovi a jeho rodině. MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 291–292, č. 55, Vídeň, 22. červen [1624]: „... o bedně, kterou mi posíláte. Bude v ní asi losos. Kousek z něj dám panovníkovi a princům.“

50 Např. SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 274.

51 Drobní ptáci se posílali buď spolu s jinými dary, nebo po kopách. I když jich ale byly posílány kopy, objevovala se v dopisech zpravidla omluva za malý dar. Např. tamtéž, inv. č. 465.

52 KREUZ, P. – MARTINOVSKÝ, I. (edd.): *Vladislavské zřízení zemské*, s. 259.

53 Hrabavé ptáky si šlechta posílala buď jako doplněk k jinému daru, nebo samotné. Posílali se po několika kusech, ale pokud byli posíláni sami, objevovala se u nich omluva za malý dar např. SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 300, Blatná, 27. červen 1566, Zdeněk starší ze Šternberka píše Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „... manželka má posílá tu strakatou koptev [...], věříme, že ten dar, ač jest malý, vděčně a přátelsky od nás přijíti ráčíte...“

šlechta pouze svým měšťanským klientům.⁵⁴ Vysoká a černá zvěřina patřila mezi nejcennější šlechtické zvířecí dary. Posílala se většinou samotná po jednotlivých kusech, bez jakýchkoliv dalších darů. Někdy se u ní ale objevovaly omluvy za malý dar.⁵⁵ Šlechtici se nikdy neomlouvali při posílání černé zvěřiny. Byla posílána buď sama, nebo pouze po částech, jako byla polovina, nebo jen hlava.⁵⁶ Snad kvůli náročnosti a nebezpečí lovu byla divoká prasata nejcennějšími darovanými mrtvými zvířaty.⁵⁷

Mimo zmíněné hierarchie stojí dvě z nejdůležitějších zvířat raného novověku, kůň a pes. Tato zvířata se od ostatních značně lišila. Na rozdíl od divoké zvěře byla společníky a spolupracovníky šlechticů. Lov i jízda na koni byly symboly urozenosti. Se svými ochočenými zvířaty někdy šlechtici zřejmě navázali i emocionální pouta, o čemž svědčí v korespondenci jejich pojmenovávání nebo tázání se na jejich zdraví.⁵⁸

Bylo by velice těžké představit si, jak by vypadala raně novověká Evropa bez koní. Byli nepostradatelní pro přepravu zboží i pro komunikaci.⁵⁹ Šlechtici během života museli z různých důvodů cestovat na vzdálená místa, což by bez koní nedokázali. V korespondenci představují dary koní 13 % dopisů.

Při výběru koní se hledělo na jejich vzhled a schopnosti. Není jisté, zda se více cenila koňská síla, rychlost nebo krása. V korespondenci se od sebe tyto přednosti neoddělovaly. Vhodný kůň byl popisován většinou jednoduše jako „*pěkný*“.⁶⁰ Šlechticům se dobří koně prostě „*líbily*“.⁶¹ Zvláště se cenila schopnost zvířete chodit mimochodem. Tzv. „*mimochodníci*“ jsou schopni pohybovat se rychlostí větší než chůze, ale pomalejší než cval. Protože dokáží tuto rychlost dlouho udržet, hodili se šlechtě k dalekým cestám. Pozornost byla věnována také barvě koně.

54 Např. ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Štastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610*, s. 211, č. 114.

55 Např. MAREŠ, P. (ed.): *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596*, s. 318, č. 184, Dobruška, 30. prosinec 1585, Markéta Valdštejnská z Lobkovic píše Albrechtovi Pětipeskému z Chýš a Egrberku: „*Na ten čas nemaje co jiného synu Vašemu ((staršímu)), kmotru mému jelena [...] odesílám.*“

56 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 21.

57 K nebezpečí lovu ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti*, s. 62–63.

58 DVORSKÝ, František (ed.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína II*, s. 280–281, č. 530, Přerov, 12. a 14. květen 1635, Kateřina Žerotínská z Valdštejna píše Martinovi Novoveselskýmu: „*Papouška svého ti taky poroučím a jak se má, mně oznam.*“

59 K roli poslů pro politickou a společenskou komunikaci VYBÍRAL, Z.: *Politická komunikace aristokratické společnosti*, s. 219–245.

60 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 373.

61 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, Bezdrůžický z Kolovrat, inv. č. 9.

Nejvyhledávanější byla bílá barva, která se v 16. století nazývala „plesnivá“.⁶² Pokud šlo o více koní zapřáhnutých do vozu, snažili se šlechtici udržovat jednotnou barvu.⁶³

Psi a lovečtí ptáci tak důležité místo v raně novověkém šlechtickém světě nezastupovali, šlo ale o zvířata, se kterými většina urozců strávila mnoho času. V korespondenci se objevují psi méně často než koně, v 8 % dopisů. Lovy byly pro šlechtice příležitostí k různým soutěžím a sázkám.⁶⁴ Pokud měl šlechtic ve svém chovu nejrychlejší psy, mohli se to dozvědět urozcenci ze širokého okolí. Zvyšovalo to jeho prestiž. Lovečtí psi se dělili podle úlohy v lovu. Slídníci zvěř hledali, ohaři ji štváli a chrti dostihli.⁶⁵ Téměř výlučně bývali darováni chrti. Při dostižení zvěře byla jasně vidět rychlost chrtů a šlechtici tuto podívanou vyhledávali.⁶⁶ Dobří chrti byli popisováni buď opět jako „pěkní“,⁶⁷ nebo jako „rychlí“,⁶⁸ „nejrychlejší“,⁶⁹ či dokonce „létaví“.⁷⁰

Při raně novověkých štvanicích se využívali také draví ptáci. S jejich pomocí se lovili zajáci, volavky nebo menší krkavcovití ptáci. I při těchto lovech ale byli nezbytní psi, kteří zvěř vystavili a zvedli. Až když zvíře utíkalo nebo odlétalo od psa, byli vypuštěni dravci, aby zvíře dohnali a zabili.⁷¹ Tato forma lovu byla oblíbená ve dvorském prostředí už od středověku a v 16. století se stále rozvíjela.⁷² Ve šlechtické korespondenci se však dary loveckých ptáků objevily pouze výjimečně.⁷³ Důvodem mohla být vyšší nákladnost lovu.⁷⁴ V renesanci objevili lidé také další schopnosti ochočených ptáků. Mezi dary živých ptáků lze najít žádost

62 BŮŽEK, Václav – HRDLIČKA, Josef – KRÁL, Pavel – VYBÍRAL, Zdeněk: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha 2002, s. 257.

63 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, Hozlauer z Hozlaur, inv. č. 6, Bzi, 6. září 1563, Šebestián Hozlauer z Hozlaur píše Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „... rád bych sobě zas srst hnědou do vozu shledal. I zprávu mám, že ráčíte mítí nějakého koně hnědýho...“

64 BŮŽEK, V.: *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, s. 199.

65 ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti*, s. 80–82.

66 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 158, Strakonice, Václav Zajíc z Házmburka píše Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „... se tam k Vaší Milosti vypravím a těm litavým chrtům se/rád podívati...“

67 Tamtéž, inv. č. 390, Zvíkov, Jindřich starší ze Švamberka píše Adamovi ze Švamberka: „... chrta a chrტიčku, kteréž nejpěknější i také nejlepší mám, odsílám...“

68 Tamtéž, inv. č. 479.

69 Tamtéž, inv. č. 361.

70 Tamtéž, inv. č. 158.

71 ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti*, s. 82–85.

72 BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk urozených*, s. 258.

73 Např. SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 159; SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, Bechyně z Lažan, inv. č. 5.

74 ČABART, J.: *Vývoj české myslivosti*, s. 82–85.

o „*zpívavého kosa*“⁷⁵ a pávy.⁷⁶ Šlechtické vztahy se zvířaty tak začaly naplňovat nové emoce, jako prožitek krásy z ptačího zpěvu nebo z pestrobarevného peří.

Pouze výjimečně se v korespondenci objevily jiné druhy ochočené zvěře. Na některých sídlech se chovaly ochočené laně či jeleni.⁷⁷ Kvůli ojedinělosti těchto zmínek nelze blíže určit, jak se ochočení projevovale, nebo jak ho bylo dosaženo. Lze pouze předpokládat, že byla překonána jejich přirozená plachost a strach z lidí. Ochočení divokých zvířat ukazuje na změnu vztahu mezi zvířetem a člověkem, ke které došlo během 16. století. Už nešlo pouze o to zvíře skolit a vystavit si ho jako trofej. Renesanční velmož chtěl mít ve svém zvěřinci zvíře živé, ba dokonce ochočené.

V korespondenci se téměř vůbec nevyskytují hospodářská zvířata. Je to asi ze stejného důvodu, ze kterého se mezi dary potravin téměř nikdy nevyskytovaly obiloviny.⁷⁸ Pro urozené nebyly takové dary dostatečně reprezentativní. Obojí bylo spojeno s venkovany, od kterých se šlechtici snažili svoji sebereprezentaci oddělovat.⁷⁹ Když musela jedna šlechtična o hospodářské zvíře požádat, dělala tak „... *hrubě nerada a s velkým oštejcháním*...“⁴⁸⁰

Dary zvěřiny byly často posílány a požadovány před významnými hostinami. Mezi ně patřily hlavně oslavy spojené s životními přechodovými rituály, jako byly křtiny nebo svatby a oslavy vážící se k liturgickému roku, například Velikonoce, masopust nebo Vánoce. Některé hostiny se nevyznačovaly žádným významným dnem a šlo pouze o setkání „*pánů a přátel*“. Nelze říct, že by se k jednotlivým událostem vázaly dary specifických zvířat. Dárci posílali zvěřinu podle toho, co měli „*právě před rukama*“, ne podle toho, zda šlo o pohřeb či svatbu.⁸¹

Přestože dary zvěřiny a ryb doprovázely každou větší šlechtickou hostinu, z hospodářských účtů lze zjistit, že jen malé procento surovin, ze kterých

75 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, Malovec, inv. č. 62, Zbraslavice, 2. leden 1590, Vilém mladší Malovec z Malovic píše Petru Vokovi z Rožmberka: „... *pana hejtmána Vaší Milosti, skrze psaní své žádal za toho kosa zpívavého*...“

76 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 394, Horšovský Týn, 30. března 1588: „... *jeden pár pávů bílých odsílám*...“

77 Ve třicátých letech 17. století měli ochočeného jelena na Opočně Trčkové, BŮŽEK, V. – HRDLČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: *Věk urozených*, s. 258; dalšího ochočeného jelena zřejmě choval Jan Žalkovský z Žalkov na Blansku, VAŠEK, L. (ed.): *Kopíř Jiříka Skřivánka*, s. 127, č. 85; ochočenou laň darovala Markéta Valdštejská z Lobkovic Albrechtovi Pětipeskému z Chýš a Egrberku, MAREŠ, P. (ed.): *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596*, s. 345, č. 210.

78 To samé bylo zpozorováno i v raně novověké Anglii, viz HEAL, F.: *Power of Gifts*, s. 38.

79 BŮŽEK, V. a kol.: *Společnost českých zemí v raném novověku*, s. 257, 609–611.

80 DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína*, II, s. 261–262, č. 510.

81 SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Švamberka, inv. č. 485, Třeboň 8. leden 1560, Kašpar Ebner píše Jindřichovi staršímu ze Švamberka: „... *sny, kdyžkoli, milostivý pane, ráčíte po mě poslati, mám jiné před rukama, tak nemeškám Vaší Milosti odeslati*...“

se připravovalo jídlo, bylo obdrženo darem.⁸² Dary potravin tak neměly pouze praktickou funkci, ale také funkci komunikativní. Pokud se na hostině jedla darovaná zvěřina nebo ryby, byl zmíněn jejich dárce, případně se připilo na jeho zdraví.⁸³ Připomenutí daru potvrdilo jeho urozenost, bohatství a sociální zakotvení ve skupině hodujících. Pokud dárce na hostině nebyl osobně přítomný, zastupovaly darované suroviny jeho osobu. Tak se mohl události zúčastnit alespoň symbolicky.⁸⁴ V listech děkujících za dary se proto někdy objevuje také zmínka o tom, kdo darované jídlo snědl.⁸⁵

Od devadesátých let byly šlechtické mentality bádány skrze komunikaci a konflikty s jinými společenskými skupinami a mezi šlechtici navzájem. Stranou zájmu zůstaly zvířecí dary mezi šlechtici, na něž se zaměřila tato studie. Využila šlechtickou korespondenci, ve které byly dary popsány. Nejčastěji byla v korespondenci zastoupena zvěřina. Podle toho, jak byla zvířata v dopisech popisována a v jakých množstvích byla posílána, bylo možné vytvořit pomyslnou hierarchii posílaných mrtvých zvířat. Na vrcholu této hierarchie byla černá a vysoká zvěř. Její lov byl výsadou šlechticů, proto dary sloužily jako reprezentace urozenosti. Níže bylo v hierarchii položené ptactvo a ryby. Zpěvavé ptáky mohli podle Vladislavského zřízení zemského lovit neurození a rybníčního hospodářství se účastnilo mnoho poddaných, což mohlo snižovat reprezentativní hodnotu těchto zvířat. Mezi rybami byl nejvíce ceněn losos. Ryby chované v rybnících, jako štiky, pstruzi nebo kapři, byly ceněny méně. Mimo hierarchie stála zvířata darovaná živá, koně a psi. Ve šlechtické mentalitě zastupovala zcela jiné místo než zvířata určená k jídlu.

Dary zvěřiny měly komunikační funkci. Dárce pomocí daru ujistil obdarovaného o svém „dobrém přátelství“. Obdarovaný na hostině zmínil, od koho byla zvěřina darována, čímž dal na odiv své společenské vazby. Pokud se dárce hostiny osobně nezúčastnil, byl na ní přítomen symbolicky skrze konzumovaný dar. V raně novověkém šlechtickém myšlení byla udržována zásada, že žádný dar nesmí zůstat neodplacen. Hostiny byly vnímány jako příležitost vyrovnávat skrze dary zvířat dluhy za jiné dary a služby. Výměny darů a protidarů utužovaly raně novověké šlechtické vztahy.

82 HRDLIČKA, J.: *Hodovní stůl a dvorská společnost*, s. 33.

83 ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610*, s. 175, č. 72.

84 Ve šlechtické komunikaci raného novověku často zastupovaly předměty symbolicky osoby, což dokládá častý obrat „psaním navštívit“. Např. SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, z Bubna, inv. č. 2.

85 DVORSKÝ, F. (ed.): *Staré písemné památky žen a dcer českých*, s. 299–300, č. 185, b. m., 26. duben 1611, Mandalena Velemyšská píše Šťastnému Václavovi Pětipeskému z Chýš a Egrberku: „Zpstruhů vám na stokrátě děkuji; mnoho pěkných paní ty pstruhů jedlo.“

Animal Gifts in the Symbolic Communication of Bohemian and Moravian Nobles at the Beginning of the Early Modern Age

The study concerns animal gifts exchanged between Bohemian and Moravian nobles in the 16th and early 17th centuries. It is based on a large set of published and unpublished correspondence, that was sent along with gifts, thanked for gifts or promised future gifts. Sending of various presents was one of the key modes of early modern noble communication. The process of gift giving as well as the gifted object itself both served as a symbolic materialization of the friendship between the giver and the receiver. Over half of the presents discovered by the author included animals. It therefore serves as an important topic, which deserves to be focused on as a case study in isolation from other forms of gifts. The work is theoretically grounded on social sciences' theories of gifts, most notably by Marcel Mauss or Pierre Bourdieu, as well as on the burgeoning field of historical animal studies.

MANTOVŠTÍ AGENTI NA CÍSAŘSKÉM DVOŘE V PRAZE V LETECH 1587–1592

Za posledních třicet let došlo k oživení tradičních politických dějin diplomacie. Ve zkoumání raně novověkých vnějších vztahů se postupně upouští od optiky mezinárodní politiky 20. století a upřednostňuje se přístup zaměřený nikoliv na státy, ale na politické aktéry. Kromě nových témat se pozornost upřela k dosud opomíjeným zprostředkovatelům, kteří usnadňovali vztahy mezi vladaři nebo vladařem a jeho poddanými.¹ Došlo k širšímu pojetí toho, kdo vlastně mohl být považován za politického aktéra.² Takzvaná *New Diplomatic History*, pro niž je charakteristická interdisciplinarita, se zaměřila na činnost různorodé škály politických aktérů, čímž potvrdila přechod ke kulturním dějinám diplomacie.³ Ruku v ruce s tím byl uznán vědecký význam konceptu symbolické komunikace.⁴

- 1 VON THIESSEN, Hillard – WINDLER, Christian (edd.): *Akteure der Aussenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*. Köln – Weimar – Wien 2010; WATKINS, John: *Toward a new diplomatic history of medieval and early modern Europe*. *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 38, 2008, s. 1–14. K anglosaské historiografii SOWERBY, Tracey A.: *Early modern diplomatic history*. *History Compass* 14, 2016, s. 441–456. Kulturní dějiny diplomacie uvedl do české historiografie KUBEŠ, Jiří a kol.: *V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740*. Praha 2018.
- 2 LEGUTKE, Daniel: *Diplomatie als soziale Institution. Brandenburgische, sächsische und kaiserliche Gesandte in Den Haag 1648–1720*. Münster – New York – München – Berlin 2010.
- 3 Kulturní dějiny diplomacie se inspirovaly přechodem politických dějin ke kulturním dějinám obecně. K tomu STOLLBERG-RILINGER, Barbara (ed.): *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?* (*Zeitschrift für Historische Forschung* 35). Berlin 2005.
- 4 KAUZ, Ralph – NIEDERKORN, Jan Paul – ROTA, Giorgio (edd.): *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und dem Mittleren Osten in der Frühen Neuzeit*. Wien 2009; KÖHLER, Matthias: *Strategie und Symbolik. Verhandeln auf dem Kongress von Nimwegen*. Köln 2011; HÄBERLEIN, Mark – JEGGLE, Christof (edd.): *Materielle Grundlagen der Diplomatie. Schenken, Sammeln und Verhandeln in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Konstanz 2013; BURSCHEL, Peter – VOGEL, Christine (edd.): *Die Audienz. Ritualisierter Kulturkontakt in der Frühen Neuzeit*. Köln 2014; ULM, Nancy – CLARK, Leah (edd.): *The art of embassy. Objects and images of early modern diplomacy*. *Journal of Early Modern History* 20, 2016, č. 3, s. 3–139.

Úvodem je třeba zdůraznit, že studie se zabývá mantovskými agenty na císařském dvoře Rudolfa II.⁵ v Praze během prvních pěti let vlády mantovského vévody Vincenza I. Gonzagy, tedy mezi roky 1587–1592.⁶ Obyvatelé Apeninského poloostrova byli na císařském dvoře početně zastoupeni, protože mnohé z nich k císaři pojily vazalské svazky.⁷ Privilegované místo mezi nimi zaujímali mantovští Gonzagové, dále Medicejové, savojsští vévodové a rod d'Este, protože svou prestiž opírali o úzké pokrevní příbuzenství s rodem Habsburků.⁸ Pojícím článkem těchto vztahů byla říšská dvorská rada (*Reichshofrat*) a říšská dvorská kancelář (*Reichshofkanzlei*), centrální úřady zásadního významu pro komunikaci s italskými vazaly.⁹ Říšská dvorská rada byla spolu s říšským komorním soudem (*Reichskammergericht*)

- 5 GINDELY, Anton: *Rudolf II. und seine Zeit. 1600–1612 I–II*. Prag 1862; STIEVE, Felix: *Die Verhandlungen über die Nachfolge Kaiser Rudolfs II. in den Jahren 1581–1602*. Abhandlungen der historischen Klasse der Königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften 15, 1880, s. 1–159; NOVÁK, Jan Bedřich: *Rudolf II. a jeho pád*. Praha 1935; VOCELKA, Karl: *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*. Wien 1981; JANÁČEK, Josef: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1987; PRESS, Volker: *Rudolf II. 1576–1612*. In: Schindling, Anton – Ziegler, Walter (edd.): *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918*. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland. München 1990, s. 99–111, 475–477; EVANS, Robert J. W.: *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*. Praha 1997.
- 6 Byl synem Viléma Gonzagy a Eleonory Habsburské, dcery Ferdinanda I. Habsburského. Po otcově smrti 14. srpna 1587 převzal vládu ve vévodstvích Mantova a Monferrato. Zemřel 18. února 1612. K jeho vládě a životu MOZZARELLI, Cesare: *Lo stato gonzaghesco, Mantova dal 1582 al 1707*. In: Galasso, Giuseppe (ed.): *Storia d'Italia 17. I Ducati padani, Trento e Trieste*. Torino 1979, s. 359–497, zde s. 445–474; BRAGLIA, Riccardo: *I Gonzaga. Il mito, la storia*. Mantova 2002, s. 119–134; MALACARNE, Giancarlo: *I Gonzaga di Mantova. Una stirpe per una capitale europea IV. Splendore e declino da Vincenzo I a Vincenzo II (1587–1627)*. Modena 2007, s. 21–205; VENTURELLI, Paola – BRUNELLI, Roberto (edd.): *Vincenzo Gonzaga 1562–1612. Il fasto del potere*. Mantova 2012; FINUCCI, Valeria: *The Prince's Body. Vincenzo Gonzaga and Renaissance Medicine*. London 2015.
- 7 Tato periferie Římsko-německé říše byla pozůstatkem středověkých vazeb císaře s italskými říšskými lény, hromadně zvanými *Reichsitalien*. Mnohasetná a různě veliká říšská léna se nacházela v dnešní střední a severní Itálii, přibližně v oblasti na sever od papežského státu a na západ od Benátské republiky. Kromě savojského vévody neměla zastoupení na říšském sněmu, a nebyla tak povinna odvádět říšské daně. K tomu EDELMAYER, Friedrich: *Maximilian II., Philip II. und Reichsitalien. Die Auseinandersetzungen um das Reichslehen Finale in Ligurien*. Stuttgart 1988; VON ARETIN, Karl Otmar: *Das alte Reich 1648–1806. Föderalistische oder hierarchische Ordnung (1648–1684) I*. Stuttgart 1993; SCHNETTGER, Matthias – VERGA, Marcello (edd.): *L'Impero e l'Italia nella prima età moderna*. (Annali dell'Istituto italo-germanico in Trento 17). Bologna – Berlin 2006; CREMONINI, Cinzia – MUSSO, Riccardo (edd.): *I feudi imperiali in Italia fra XV e XVIII secolo*. Roma 2010.
- 8 MOZZARELLI, Cesare: *I Gonzaga di Mantova e l'Impero*. In: Cremonini, C. – Musso, R. (edd.): *I feudi imperiali*, s. 201–207; ANTENHOFER, Christina: *Briefe, Besuchen, Hochzeiten. Die Gonzaga im Kontakt mit deutschsprachigen Fürstenhäusern (1354–1686)*. In: Bellabarba, Marco – Niederkorn, Jan Paul (edd.): *Le corti come luogo di comunicazione. Gli Asburgo e l'Italia (secoli XVI–XIX)*. Bologna – Berlin 2007, s. 39–60.
- 9 GROSS, Lothar: *Die Geschichte der Deutschen Reichshofkanzlei von 1559 bis 1806*. Wien 1933; AUER, Leopold: *Reichshofrat und Reichsitalien*. In: Schnettger, M. – Verga, M. (edd.): *L'Impero e l'Italia*, s. 27–40; EHRENPREIS, Stefan: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt. Der Reichshofrat unter Rudolf II. 1576–1612*. Göttingen 2006.

nejvyšším soudním tribunálem v Římsko-německé říši, ale vyhradovala si monopol v záležitostech italských říšských vazalů. Přezkoumávala jejich spory, otázky nástupnictví, žádosti o privilegia a sloužila jako apelační soud.¹⁰

Cílem studie je přiblížit stěží uchopitelnou, ale hojně se vyskytující osobu raně novověkého agenta. V kontextu císařského dvora šlo zejména o doktory práv zastupující strany v soudním procesu. Ptám se na to, jaký obraz o sobě agent utvářel, co tím sledoval a jak na něj nahlížela dvorská společnost. Odpovědi na otázky hledám v agentově interakci s vyslancem a se členy říšské dvorské rady. Vycházím z korespondence mantovských vyslanců v Praze.¹¹ Citované prameny volně překládám do češtiny.

Hierarchie vyslaných se dělila na dvě skupiny: na vyslance (*ambasciatore*) a na zástupce s nižším postavením než vyslanec.¹² Ti pobývali na dvoře obvykle delší dobu. Kromě sekretáře jím mohl být také *gentiluomo* nebo agent. Mohli vystupovat na dvoře s oficiálním titulem rezident (*residente*), pokud jim ho udělil jejich patron. Funkce rezidenta zůstávala úmyslně nevyjasněná.¹³ I samotný význam slova agent byl po celý raný novověk velmi otevřený. Šlo o toho, kdo vykonává činnost za druhé.¹⁴ Dnešní vědecká literatura se slovem agent nakládá

10 AUER, L.: *Reichshofrat und Reichsitalien*, s. 32–34; EHRENPREIS, S.: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit*, s. 36–37.

11 Selektivní edici korespondence mantovských vyslanců na císařském dvoře, úzce zaměřenou na kulturní transfer mezi mantovským a pražským dvorem, sestavila VENTURINI, Elena (ed.): *Le collezioni Gonzaga. Il carteggio tra la corte cesarea e Mantova (1559–1636)*. Milano 2002. Prameny použité v této studii jsou uloženy v Archivio di Stato di Mantova, ve fondu Archivio Gonzaga (dále ASMN, AG). Pro potřeby článku vycházím především z písemné produkce mantovských vyslanců a agentů na císařském dvoře v letech 1587–1592 (Carteggio degli Inviati e Residenti, buste 463–466), která se skládala převážně z korespondence, adresované nejčastěji hlavním mantovským rádcům nebo mantovskému vévodovi. Využívám také instrukce pro mantovské vyslance (Istruzioni agli Inviati e Residenti, B. 426–427), jež podávají svědectví o oficiálních úkolech, pro něž byli na císařský dvůr vysláni. Ve stejném fasciklu se nezřídka nachází i takzvaná informace (*informazione*) psaná odcházejícím vyslancem, který v ní shrnuje jednotlivé rady, jimiž se měl řídit jeho nástupce. Velkou vypovídací hodnotu mají rovněž koncepty dopisů mantovské kanceláře adresovaných vyslancům z let 1590–1592 (Minute della Cancelleria Mantovana, B. 2228–2233). Poslední zmínovaný typ pramene není opatřen signaturou, je pouze chronologicky řazen. Cituji jej proto podle data.

12 LEGUTKE, D.: *Diplomatie als soziale Institution*, s. 88.

13 HOTMAN, Jean: *De la charge et dignité de l'ambassadeur*. Düsseldorf 1613, s. 5–7; KOHLNDORFER-FRIES, Ruth: *Diplomatie und Gelehrtenrepublik. Die Kontakte des französischen Gesandten Jacques Bongars (1554–1612)*. Tübingen 2009, s. 34–37.

14 Na tom se nic nezměnilo ani v 18. století. Agent zůstal nadále „*a substitute, a deputy, a factor*“, „*celui qui fait les affaires d'autrui*“, „*colui che fa i fatti, o che tratta i negozi di quel tale*“. Svěho agenta, zástupce plnícho za ně určité úkony v Itálii, měli i mantovský vyslanec Eneáš Gonzaga nebo Guillén San Clemente. K tomu *Vocabolario degli accademici della Crusca*. Venezia 1612¹, s. 29; *Vocabolario degli accademici della Crusca I*. Firenze 1729¹, s. 85; CAWDREY, Robert: *A Table Alphabeticall*. London 1617, heslo *agent* (nestránkováno); JOHNSON, Samuel: *A Diction-*

volně.¹⁵ Lze se tak setkat s několika odlišnými pojetími: agent jako broker,¹⁶ agent jako zpravodaj nebo špeh,¹⁷ agent jako oficiální zástupce a posel nižšího postavení než vyslanec,¹⁸ agent jako zástupce v právních záležitostech.¹⁹ Raně novověký agent mohl být tím vším najednou. Od všelijakých politických aktérů se očekávalo, že budou sloužit patronovi podle potřeby rozličnými způsoby.²⁰

Rudolfínská Praha se na delší či kratší dobu stala bydlíštěm akreditovaných zástupců italských říšských vazalů, kteří byli děleni na velké a malé.²¹ Velký říšský vazal se na císařském dvoře směl honosit zástupcem s titulem vyslance či rezi-

ry of the English Language. Dublin 1768, heslo *agent* (nestránkováno); *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers I*. Lausanne – Aberne 1781, s. 625, 627; JERVIS JONES, William: *A Lexicon of French Borrowings in the German Vocabulary (1575–1648)*. (Studia Linguistica Germanica 12). Berlin – New York 2012, s. 88–89; BETHUNE, Philippe: *Le conseiller d'estat*. Paris 1645, s. 360; ASMN, AG, B. 466, c. 263, 264.

- 15 Při čtení anglosaské literatury posledních let je rovněž třeba nezaměňovat termíny „agent“ a „politický aktér“ („*political agent*“); druhý uvedený pojem označuje nejširší škálu různých osob. K tomu SOWERBY, Tracey A. – HENNINGS, Jan (edd.): *Practices of Diplomacy in the Early Modern World c. 1410–1800*. New York 2017.
- 16 COOLS, Hans – KEBLUSEK, Marika – NOLDUS, Badeloch (edd.): *Your Humble Servant. Agents in Early Modern Europe*. Hilversum 2006, s. 9–16; KEBLUSEK, Marika – NOLDUS, Badeloch (edd.): *Double Agents. Cultural and Political Brokerage in Early Modern Europe*. Leiden – Boston 2011; NETZLOFF, Mark: *Agents beyond the State. The Writings of English Travelers, Soldiers and Diplomats in Early Modern Europe*. Oxford 2020.
- 17 ADAMS, Robyn – COX, Rosanna (edd.): *Diplomacy and Early Modern Culture*. Hampshire 2011; PÉREZ, Béatrice (ed.): *Ambassadeurs, apprentis espions et maitres comploteurs. Les systèmes de renseignement en Espagne à l'époque moderne*. Paris 2010; DENÉCÉ, Éric – LÉTHENET, Benoit (edd.): *Renseignement et espionnage de la renaissance à la revolution (XVe–XVIIIe siècles)*. Paris 2021; BRAUN, Guido – LACHENICHT, Susanne (edd.): *Spies, Espionage and Secret Diplomacy in the Early Modern Period*. Stuttgart 2021.
- 18 Například ÁLVAREZ, Antonio – ALVARIÑO, Ossorio: *Pervenire alle orecchie della Maestà. El agente lombardo en la corte madrileña*. *Annali di Storia moderna e contemporanea* 3, 1997, s. 173–223; JAMME, Armand – PONCET, Olivier (edd.): *Offices, écrits et papauté (XIIIe–XVIIe siècles)*. Rome 2007; DESENCLOS, Camille: *Diplomate, huguenot ou humaniste? Le modèle de l'agent français auprès des princes protestants de l'Empire (1589–1620)*. In: Félicité, Indravati (ed.): *L'identité du diplomate (Moyen Âge–XIX siècle). Métier ou noble loisir?* Paris 2020, s. 31–44.
- 19 BRÉTÉCHÉ, Marion – HERMANT, Héloïse (edd.): *Paroles d'experts. Une histoire sociale du politique (Europe, XVIe–XVIIIe siècle)*. Rennes 2021.
- 20 BÉLY, Lucien (ed.): *L'Invention de la diplomatie. Moyen Âge – Temps modernes*. Paris 1998; TÝŽ: *Peut-on parler d'une culture diplomatique à l'époque moderne?* In: Duclos, Nathalie – Rivère de Charles, Nathalie (edd.): *Formes de la diplomatie (XVI–XXI siècle)*. Caliban 54, 2015, s. 13–32; KEBLUSEK, M. – NOLDUS, B. (edd.): *Double Agents*.
- 21 Nepatuje však všeobecný souhlas v definici velkých říšských vazalů. Cinzia Cremonini mezi ně zahrnuje tradiční vévodství Milán, Savojsko, Mantova, Modena, dále Toskánské velkovévodství a Janovskou republiku, ale také vévodství Parma a Piacenza, knížectví Massa a Carrara rodu Malaspinů, hrabství Novellara vedlejší větve rodu Gonzaga a republiku Lucca. K tomu CREMONINI, Cinzia: *I feudi imperiali tra Sacro Romano Impero e monarchia cattolica (seconda metà XVI – inizio XVII secolo)*. In: Schnettger, M. – Verga, M. (edd.): *L'Impero e l'Italia*, s. 41–66, zde s. 42.

denta. Rozdíl mezi zástupci velkých a malých říšských vazalů posvědčovala míra požívané úcty ze strany dvora, kterou odrážel jiný způsob komunikace s císařem a císařovými rady. Zástupci velkých říšských vazalů, jimiž mohli být vyslanci, agenti nebo sekretáři, mohli žádat o audience a měli přístup do první předkomory, kde císař stoloval, což mohli využít ke krátkému hovoru s císařem.²²

Oproti tomu zástupci menších říšských vazalů se nenazývali jiným titulem než agenti.²³ Malý vazal mohl vyslat svého agenta z Itálie, anebo si zaplatit služby některého ze skupiny profesionálních znalců práva, kteří se dlouhodobě živilí kontaktem s říšskou dvorskou radou. Tito takzvaní *Reichshofratsagenten* působili na císařském dvoře od druhé poloviny 16. století. Zpravidla sloužili najednou vícero pánům z řad říšských vazalů, které si svobodně vybírali a za dohodnutou odměnu hájili v určitém soudním procesu.²⁴

Přístup zástupců malých vazalů k císaři prostřednictvím audience byl omezený. Přednost při čekání byla dávana velkému množství vyslanců či rezidentů říšských knížat. Prakticky se museli smířit s tím, že ji neobdrží.²⁵ Když daný stav věcí někteří odmítali pochopit, bylo jim připomenuto, jaké výše dosahovala jejich čest v očích dvořanů.²⁶ Byli odkázáni na místo, „kam chodí všichni“, tedy do rytířského sálu v jižním traktu Pražského hradu.²⁷ Tam směli krátce hovořit s císařem

22 K tomu ASMN, AG, B. 463, c. 829; B. 464, c. 541: V létě 1590, kdy císař udělal audienci pouze nunciovi, s ním vyslanci nemohli mluvit, kromě ferrarského agenta Ascania Giralardiniho, který „s císařem krátce mluvil v místnosti, kde stoluje...“

23 Toskánský vyslanec Roderigo Alidosi je roku 1607 popsal jako ty, co jsou přítomni na dvoře pro záležitosti svých pánů, aniž by měli nějaký titul či postavení, pouze *mandato di procura* pro specifické kauzy. K tomu CAMPORI, Cesare – CAMPORI, Giuseppe (edd.): *Relazione di Germania e della corte di Rodolfo II. Imperatore negli anni 1605–1607 fatta da Roderigo Alidosi, ambasciatore del granduca di Toscana Ferdinando I.* Modena 1872, s. 16; HOTMAN, J.: *De la charge*, s. 7.

24 Dr. Cesare Bertarelli z Perugia byl v Praze od května 1590, řešil zde najednou vícero sporů před říšskou dvorskou radou. Za to ho platili hrabata Gambara, Alessandro z Correggia a od roku 1592 také hrabata z Mirandoly. ASMN, AG, B. 464, c. 435; B. 466, c. 249. Dr. Giovanni Sibaldi z Milána sloužil Camillovi z Correggia a Giuliovi Cesarovi Gonzagovi z Bozzola. ASMN, AG, B. 465, c. 844; B. 466, c. 466r. K funkci a společenskému postavení *Reichshofratsagenten* BAUMANN, Anette – OESTMANN, Peter – WENDEHORST, Stephan – WESTPHAL, Sigrid (edd.): *Reichspersonal. Funktionsträger für Kaiser und Reich*. (Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, Bd. 46). Köln – Weimar – Wien 2003, s. 165–177; SELLETT, Wolfgang: *Die Agenten und Prokuratoren am Reichshofrat*. In: Deutscher Anwaltverein (ed.): *Anwälte und ihre Geschichte*. Zum 140. Gründungsjahr des Deutschen Anwaltvereins. Tübingen 2011, s. 41–64.

25 ASMN, AG, B. 464, c. 441: „Dr. Annibale [Ferrari] ... má v plánu předat supliku císaři, až půjde na mši.“

26 ASMN, AG, B. 465, c. 834: „... [Giovanni Sibaldi] chtěl získat soukromou audienci u císaře. Rumpf se mu dlouho vyhýbal. Když viděl jeho umíněnost, poslal ho tam, kam chodí všichni. A tak tam ve čtvrtek velmi zklamaný šel.“

27 V němčině šlo o takzvanou „Ritterstube“. K tomu HENGERER, Mark: *Access at the Court of the Austrian Habsburg Dynasty (Mid-Sixteenth to Mid-Eighteenth Century): A Highway from Presence*

a předat mu psanou suppliku, když procházel na ranní mši.²⁸ Rozhovor s císařem v tomto případě neznamenal znak distinkce, jelikož do Vladislavského sálu směl vstoupit každý.²⁹ Císař nemohl odepřít sluch prosbám žádného poddaného, protože na tom závisel obraz spravedlivého a dobrotivého panovníka.³⁰

Agent měl více společného s říšskými dvorskými rady než s vyslanci. Pojil je vzájemný vztah advokátů stran a nestranných soudců. Jeden bez druhého nemohli existovat, pokud chtěli podle humanistických ideálů dosáhnout společného cíle, tedy nastolování spravedlnosti a smíru mezi křesťanskými bližními. Spravedlnost (*giustizia*) a pravda (*verità*) byly jejich základními hodnotami. Za více morálně vázané k dodržování těchto „objektivních“ hodnot lze vzhledem k jejich rozhodovací pravomoci považovat spíše soudce.³¹ Spravedliví soudci měli být shovívaví vůči chudým a slabým.³² Měli rozlišovat pravdu od lži.³³ Vyslanec či agent mohl na druhou stranu svému pánovi pravdu zamlčet, aby zachoval mír.³⁴ Zasluhovat se o mír v křesťanské obci i na úkor osobních zájmů patřilo k ideálu, od kterého se distancoval mantovský agent Guido Avellani.³⁵

Agentovy služby byly na rozdíl od vyslance hodnoceny podle toho, jaký užitek (*utile*) agent přinášel v soudním sporu. Na dvoře za vyslance studoval listiny, sepisoval suppliky a staral se, aby byly předány říšské dvorské radě.³⁶ Na rozdíl

to Politics? In: Raeymaekers, Dries – Derks, Sebastiaan (edd.): *The Key to Power? The Culture of Access in Princely Courts, 1400–1750*. Leiden – Boston 2016, s. 124–153, zde s. 133, 140.

28 ASMN, AG, B. 463, c. 19: „Sallustio [Petrocini] ... v sobotu ráno mluvil s císařem a předal mu suppliku, když šel na mši. Poté šel navštívit ministry a supplika byla poslána vicekancléři.“ ASMN, AG, B. 463, c. 788: V březnu 1588 odchytil dr. Sallustio císaře, když šel cestou na mši, aby mu ukázal dopis líčící obsazení paláce v Solferinu vojáky Vincenza Gonzagy.

29 ASMN, AG, B. 465, c. 167: „Do *stufa comune*, kterou císař prochází na mši, může přijít kdokoliv chce...“

30 ASMN, AG, B. 465, c. 180: „Dovídám se, že dr. Pio Avogadro [agent knížete ze Stigliano] dnes mluvil s císařem nikoliv na audienci, ale na veřejnosti, když procházel na mši místem, kde s ním mluví všichni.“ V lednu 1589 rozčilil novellarský posel císaře a jeho rady zprávou, že vojsko Vincenza Gonzagy okupuje hrabství Novellaru. K tomu ASMN, AG, B. 464, c. 17.

31 FLECHSIG, Katharina: *Von Causenflickern und Rittern der Rechte. Juristenkritik und Juristenideal in der Frühen Neuzeit*. Göttingen 2021, s. 252, 254–255.

32 ASMN, AG, B. 463, c. 125; B. 463, c. 305; B. 466, c. 166.

33 DE LUCA, Giovanni Battista: *Il dottor volgare. Proemio*. Roma 1673, s. 115.

34 BÈTHUNE, P.: *Le conseiller de l'estat*, s. 377.

35 Vyslanci Anselmo Mondino a Lepido Agnello po debatách s agentem Guidem Avellaním vybízeli Vincenza Gonzagu k vojenské anexi říšských lén, o něž se soudil s markrabětem z Finale, protože právní cesta nikam nepovede. K tomu ASMN, AG, B. 563, c. 623–624.

36 ASMN, AG, B. 464, c. 640, 673: Guidobono Guidoboni, který v letech 1590–1591 neměl po ruce žádného agenta, musel obstarávat veškerou agendu. „Tyto [právní argumenty] vymyslím sám. Není tu žádný advokát nebo prokurátor pro teoretickou ani praktickou činnost. Jinde, kde lze odpočívat, zatímco druzí přemýšlí, to není vůbec zlé.“

od vyslance byly agentovy rozhodovací možnosti striktně omezeny instrukcí.³⁷ Díky omezeným pravomocím nemohl být agent obviňován z neúspěchu.³⁸ Byl chápán jako poslušný nástroj zbavený autonomie a zodpovědnosti.³⁹

Ideálně byl jakýmsi nástrojem pravdy. Byl to pouze „prostý“ agent (*puro, semplice*), podobně jako je pravda „pouhou a prostou“.⁴⁰ Během komunikace s říšskými dvorskými rady se nesměl opírat o rétorické schopnosti, tolik oceňované u vyslanců, ale mluvit měl na rovinu.⁴¹ Výřečností mohli chtít agenti v očích říšských dvorských radů coby soudců zatemňovat, zakalovat spravedlnost.⁴² Oslňovat výmluvností mohli pouze nejvyššího hofmistra Wolfganga Rumpfa, jemuž povinně ohlašovali příchod na dvůr. Audienčí u Rumpfa v listopadu 1591 ukázal dr. Marcantonio Avegni, jaká byla v očích urozených a vzdělaných dvořanů spojitost mezi válečnou vřavou a „bojem“ o spravedlnost. Tu bránil mantovský vévoda za pomoci brnění pravdy (*verità*) a vlídnosti (*dolcezza*). Tyto vévodovy zbroje, pouhé nástroje, ztělesňovali na dvoře jeho agenti.⁴³ Bez vlídnosti se agenti nemohli obejít zejména při vybízení (*sollecitare*) radů a zaměstnanců kanceláře k vykonání rozhodnutí, pokud nechtěli působit dotěrně.⁴⁴

Imperativy spravedlnosti a pravdy se mantovští agenti řídili implicitně s přesvědčením, že císař a jeho říšští dvorští radové jsou ze strany malých

37 DE VERA Y FIGUEROA, Juan Antonio: *Il perfetto Ambasciatore*. Venezia 1649, s. 282, 288.

38 BRAGACCIA, Gasparo: *L'Ambasciatore*. Padova 1626, s. 556. Vyslanec Agnello se roku 1587 zastával doktora práv Desideria Laabbeho, že za předem prohranou kauzu hrabat z Correggia mohou sami patroni kvůli své špatné pověsti na dvoře, nepodloženým nárokům a nevyplácení platu i neproplácení zvláštních výdajů za spropitné písařům a dary radům. K tomu ASMN, AG, B. 463, c. 58–59.

39 ZINANO, Gabriele: *Il viandante ovvero della precedenza dell'armi*. Reggio Emilia 1590, s. 41–42; FEDELE, Dante: *Naissance de la diplomatie moderne (XIIIe–XVIIe siècles)*. *L'ambassadeur au croisement du droit, de l'éthique et de la politique*. Baden-Baden 2017, s. 523.

40 SROV. DE VERA Y FIGUEROA, J. A.: *Il perfetto Ambasciatore*, s. 66–67; RIPA, Cesare: *Iconologia*. Venezia 1645, s. 167.

41 ASMN, AG, B. 465, c. 628–629: Annibale Ferrari při popisu průběhu zasedání říšské dvorské rady psal: „Zavolali mě, přikázali, abych si sedl a přečetli, že císařem byli pověřeni, aby... Po této nezbytné zdvořilosti jsem odpověděl ... a chtěl jsem mluvit obšírněji, ale zabránili mi v tom tím, že znovu přečetli dekret, že císařem byli pověřeni, aby...“

42 Pravdu (*verità*) vyobrazuje Cesare Ripa jako krásnou nahou ženu s otevřenou knihou v levé ruce. Pravda je jasným světlem. Ukazuje to, co je. Mluví jednoduše a nepotřebuje plané interpretace právníků. Ti by se měli držet holé (nahé) pravdy bez jakýchkoliv příkras a nacházet ji studiem knih. K tomu RIPA, C.: *Iconologia*, s. 665.

43 ASMN, AG, B. 465, c. 767: „[Rumpf] mi řekl, že mi audienčí udělí, protože není italského knížete než mantovského vévody, k němuž by cítil takovou náklonnost, jakou cítí k rakouským arciknížatům. Zasmál se a zavtipkoval, že ale vévoda přichází s dvojitou zbrojí, protože proti němu stojí již druhý doktor práv připravený svést lítou bitvu. Na což jsem odpověděl, že to je zbroj pravdy a vlídnosti, s jejichž pomocí hodlá vévoda zdolat všechny nesnáze.“

44 BÈTHUNE, P.: *Le conseiller de l'estat*, s. 368.

vazalů obelhávání.⁴⁵ Císaři a jeho radům měli dokazovat pravdivost a oprávněnost vévodových nároků. Měli je vyvést z omylu, vyvracet klamy (*sgannare*) a lži vévodových odpůrců za pomoci rozumu (*ragione*).⁴⁶ Ten vyobrazoval Cesare Ripa jako dívku ve zbroji s mečem v pravé ruce, která podrobila smysly symbolizované zkroceným lvem.⁴⁷ Argumenty (*ragioni*) nalézali agenti v právních knihách a v písemnostech z mantovského archivu či archivu říšské dvorské kanceláře v Praze.⁴⁸ Radové neslyšeli na nic, co neměl agent písemně podloženo.⁴⁹ Aby jimi nebyl považován za lháře, neměl pravdu dosvědčovat, ale naznačovat.⁵⁰ Za úspěšný hovor s rady považoval agent Annibale Ferrari to, když mu neskákali do řeči.⁵¹ Obvykle radové agenta přerušovali námitkami, které podložili protiargumentem z právních knih. Způsob, jakým mu kladli námitky, byl pro agenta důležitým kritériem pro hodnocení dobrého soudce.⁵² Annibale Ferrari v tomto smyslu stavěl novopečeného říšského dvorského radu Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic do protikladu ke zkušenému Rudolfovi Coraduzovi, když jim oběma císař svěřil úlohu komisařů ve sporu mezi hrabaty z Correggia.⁵³ Ne všichni říšští radové byli způsobilí, aby pravdu pochopili,

45 ASMN, AG, B. 463, c. 307.

46 ASMN, AG, B. 463, c. 216v, 251r, 253r, 259r; B. 466, c. 395.

47 RIPA, C.: *Iconologia*, s. 517–518.

48 Mezi konzultovanými autory byli Andreas Gaill, Bartolus ze Sassoferrata, Baldus de Ubaldis a André Tiraqueau. Často si agenti stěžovali, že si další nemohli půjčit od radů nebo jiných agentů. K tomu ASMN, AG, B. 463, c. 249, 266, 278.

49 ASMN, AG, B. 465, c. 626–627.

50 DE LUCA, G. B.: *Il dottor*, s. 116.

51 ASMN, AG, B. 466, c. 440: „[Kryštof] Pirkheimer ... byl na rozdíl od minule neobyčejně vstřícný a nic nenamítal. Doslova utrousil, že jde o banalitu a že spravedlnosti se dostane tomu, kdo je v právu.“ K biogramům zmiňovaných říšských dvorských radů EHRENPREIS, S.: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit*.

52 ASMN, AG, B. 465, c. 631: „[Coraduz] je *intelligentissimo*, rychlý a pohotový. Mé argumenty nádherně zpochybňuje, ale vyslechne si i má řešení (*soluzioni*). Vkládám do něj velké naděje, byť ještě musí být více informován, aby mohl přemítat nad kauzou...“; B. 466, c. 440: „... Coraduz něco namítl, ale obratně (*con destrezza*) a chytře (*garbo*).“

53 ASMN, AG, B. 465, c. 628: „Popel nechtěl pochopit mé argumenty (*ragioni*), ale Coraduz, jenž je *intelligentissimo*, je chápal.“ Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic seděl v říšské dvorské radě 8 let od roku 1591, dokud nebyl jmenován českým kancléřem a tajným radou. Na kavalírské cestě po Itálii studoval na významných univerzitách. Během jeho působení ve funkci říšského dvorského rady mu bylo svěřeno několik diplomatických misí na Apeninském poloostrově nebo v Madridu. K tomu EHRENPREIS, S.: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit*, s. 305; MAREK, Pavel (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*. (Prameny k českým dějinám 16.–18. století). České Budějovice 2005, s. 85–87. Rudolf Coraduz rovněž působil na císařském dvoře od roku 1591. Od července 1594 byl k nalezení v protokolech tajné rady jako její člen. Roku 1597 se ujal úřadu vicekancléře. K tomu EHRENPREIS, S.: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit*, s. 293–294; GROSS, L.: *Die Geschichte*, s. 322–323.

někteří tvrdošijně lpěli na svém stanovisku.⁵⁴ Mláďi provázely nezkušenost, propadání emocím a neochota naslouchat rozumu.⁵⁵ Tento stereotyp používal Annibale Ferrari ke zdiskreditování schopností mladého Lobkovice.⁵⁶

Služba mantovskému vévodovi poskytovala agentovi možnost, jak úctou ze strany dvorské společnosti přesáhnout postavení dané jeho profesí a stavem. Očekávalo se, že služebníci budou společně jednat ku prospěchu mantovského vévody a zastávat jeho zájmy.⁵⁷ Dobré vztahy panovaly mezi vyslancem Lepidem Agnellem a agentem Guidem Avellanim.⁵⁸ S vyslancem si v případě potřeby dělili povinnosti.⁵⁹ Spolupráce obnášela střídání se při psaní depeší, porady o dalším postupu či o darech císařským radům, společné návštěvy radů, vyslanců a významných návštěvníků dvora.⁶⁰ Úsilí o lepší společenské postavení vyvíjeli mantovští agenti prostřednictvím role jakéhosi právního poradce, jenž je vyslanci po ruce, kdykoliv se jedná o vévodových kauzách a právních otázkách během návštěv vyslanců či tajných radů. Hlavním agentovým argumentem bylo, že z pozice vévodových služebníků si jsou s vyslancem rovni.⁶¹ Vyslanci se do role služebníků stylizovali, zaklínali se absolutní věrností a svou službu odmítali vidět jako přivýdělek.⁶²

Na nemantovské agenty-právnický pohlíželi mantovští vyslanci s despektem. Agenti zpravidla sloužili vícero patronům najednou a stejně jako informátoři, jimiž mohli zároveň být, tak činili za peněžitou odměnu.⁶³ Odsuzovat prodejnost agentů patřilo ke strategii vyslanců, jak v očích svých pánů potvrdit věrnost

54 Tvrdošijnost (*opiniatreté*) byla pravým opakem nerozhodnosti. Oběma neřestmi se vyznačuje špatný rádce. K tomu BETHUNE, P.: *Le conseiller de l'etat*, s. 94.

55 Tamtéž, s. 91–92.

56 ASMN, AG, B. 465, c. 626–627, 15. říjen 1591: „... opravdu není dostatečně informován a lze říct, že to je mladíček, který teprve před pár měsíci dosedl do říšské dvorské rady...“; B. 465, c. 643: „Nechtěl přijmout řečené písemnosti a řekl, že se o nich bude mluvit na líčení...“

57 VANNOZZI, Bonifacio: *Della suppellettile degli avvertimenti politici, morali, et christiani* 3. Bologna 1613, s. 729.

58 ASMN, AG, B. 463, c. 126, 292.

59 ASMN, AG, B. 463, c. 649–650, c. 711.

60 Guido Avellani navíc s vyslancem Lepidem Agnellem společně navštívili arciknížata Maxmiliána a Arnošta, když byli v Praze. K tomu ASMN, AG, B. 463, c. 216.

61 ASMN, AG, B. 466, c. 357.

62 ASMN, AG, B. 466, c. 87. Eneáš Gonzaga se takto bránil podezření ze zpronevěření peněz mantovského vévody: „Kdybych přijal tuto službu pro zisk několika stovek a šesti či osmi oděvů pro služebnictvo, nebyl bych zanevřel na zisk komendy, kterou mi slibovala pomoci získat arciknížata, jež vynáší 4000–6000 scudi ročně...“

63 DORFNER, Thomas: *Diener vieler Herren. Die Reichs-Agenten am Kaiserhof (1550–1740)*. Potestas 10, 2017, s. 87–101, zde s. 93–94; BÉLY, Lucien: *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*. Paris 1990, s. 58.

a mravní integritu. Vyslanci automaticky předpokládali, že agenta lze snadno přimět ke spolupráci darem.⁶⁴ Právníci si podle obecného mínění účtovali částky, které chudí poddaní nedokázali splácet.⁶⁵

Idealizovaná rovnost dvou služebníků se v čase napětí střetávala s realitou společenské nerovnosti. Mezi agentem Marcantoniem Avegnim a vyslancem Eneášem Gonzagou roku 1592 hrozil konflikt kvůli neshodě o společných návštěvách.⁶⁶ Vyslanec odmítal agenta vézt s sebou kočárem a zatajoval mu návštěvy u vicekancléře Jakuba Kurze ze Senftenau, jemuž odpovídal na něco jiného, než na čem se s agentem dohodli.⁶⁷ Návštěva vicekancléře nebyla znakem distinkce, běžně ho navštěvovali agenti Guido Avellani i Annibale Ferrari.⁶⁸ V Eneášových očích ale šlo o věc reprezentace a osobní cti, aby se nedělal o roli mantovského zástupce se svým „sluhou“.⁶⁹ Na Marcantonia Avegniho nahlížel jako na člena své domácnosti. Byl totiž ubytován a živen v domě mantovského vyslance, jenž mu vyplácel dohodnutý plat. V domě vyslance Eneáše Gonzagy dlouhodobě bydleli dva agenti najednou, doktoři práv Marcantonio Avegni a Annibale Ferrari.⁷⁰

V červnu 1592 během rozhovoru o věvodových záležitostech s vicekancléřem Jakubem Kurzem řekl vyslanec Eneáš Gonzaga, že není doktorem práv, proto za ním pošle agenta Avegniho, aby mu odpověděl. Když nad tím agent projevil radost, uvedl vyslanec na pravou míru, jaké je agentovo místo.⁷¹ K agentově diskreditaci poukázal na jeho společenské postavení, což bylo v podobných situacích zřejmě častou urážkou.⁷² Stejně rozšířenou obranou bylo prohlašo-

64 ASMN, AG, B. 464, c. 284, 28. listopadu 1589 psal vyslanec Giulio Strozzi o agentu Sallustiovi Petrocinim: „... člověk jeho postavení (*un suo pari*) rád slyší na dar..., když jsem tu byl poprvé, rád u mě pravidelně stoloval..., bylo by dobré mu přislíbit odměnu (*remunerazione*), pokud si to zaslouží.“

65 BÈTHUNE, P.: *Le conseiller de l'estat*, s. 412.

66 Ke konfliktu došlo také v letech 1600 a 1601 mezi mantovským vyslancem Leliem Arrivabenem a agentem Aderbalem Manerbiem. Vyslanec navštěvoval významné osobnosti sám. Manerbio si stěžoval, že mu to zatajoval. Svár přesáhl meze tolerovatelného chování. Mantovský vévoda Vincenzo Gonzaga oba služebníky pokáral osobními dopisy. K tomu VENTURINI, E. (ed.): *Collezioni*, č. 811, 820, 828.

67 ASMN, AG, B. 466, c. 352r, 376.

68 ASMN, AG, B. 463, c. 216.

69 BÈTHUNE, P.: *Le conseiller de l'estat*, s. 356.

70 ASMN, AG, B. 466, c. 277.

71 ASMN, AG, B. 466, c. 351: „... vyslanci jsem řekl: ‚Tak vidíte, *Vostra Signoria*, že je dobře, že jsem přijel, abych vás doprovázel a mluvil.‘ A protože jsem viděl, že se rozzlobil, tak jsem dodal, že...“

72 ACQUIER, Marie-Laure: *Les ambiguïtés de l'expert' en diplomatie. Autour des Empresas políticas de Diego de Saavedra Fajardo (1640–1642)*. In: Brétéché, M. – Hermant, H. (edd.): *Paroles*, s. 135–156, zde s. 149–150: ASMN, AG, B. 466, c. 357r: „... otevřeně řekl, že se mu to nezdá čestné ani přiměřené jeho postavení, aby byl každému pánem...“

vání agentů o jistém stupni urozenosti, v čemž ani Avegni nebyl výjimkou.⁷³ V dopisech do Mantovy poukazoval na právníckou nekompetenci jemu nadřízeného vyslance, čímž připomínal vlastní nepostradatelnost.⁷⁴

S mnoha urozenými dvořany sdílel vyslanec Eneáš Gonzaga určité pohrdání agenty a doktory práv.⁷⁵ Někteří členové dvora nedůvěřovali italským agentům snad z averze vůči cizímu, anebo proto, že šlo o katolíky.⁷⁶ Samostatné vyslancovy návštěvy nepřešli říšští dvorští radové bez povšimnutí a poznamenali na Avegniho účet, že si vyslanec vystačí s pouhým sollicitátorem (*sollicitatore*), což agent v zájmu své cti popíral, přestože termín dobře vystihoval jeho činnost na dvoře.⁷⁷ Sollicitátor byl s advokátem a prokurátorem synonymem pro osoby hájící zájmy určitého pána před soudní instancí.⁷⁸ Vyslanec považoval za urážku, když ho někdo nazval agentem⁷⁹ či sollicitátorem.⁸⁰

Závěrem lze shrnout, že raně novověký mantovský agent vykonával z pověření vícera patronů různou škálu činností. Na císařském dvoře v Praze byl takto označován zástupce říšského vazala. Od vyslanců se agenti odlišovali svou úlohou, společenským postavením, požívanou úctou i očekáváním společnosti z hlediska reprezentačních povinností. Neočekával se od nich nákladný kaž-

73 ASMN, AG, B. 466, c. 357v: „... odpověděl jsem, že po něm nechci, aby mi byl pánem, ale že oba sloužíme vévodovi..., že jsem se narodil *gentiluomo* a že jemu rovní mi nikdy nezakázali, abych je doprovázel na jednání.“ Pro zlepšení svého postavení někteří svou urozenost dokládali falzy, například francouzský agent Jean Hotman. K tomu DESENCLOS, C.: *Diplomate*, s. 36.

74 ASMN, AG, B. 466, c. 357r: „... vyslanci jsem řekl, že se mi nelíbí [co Kurzovi řekl]..., jeho rozpoložení nedokážu odhadnout...“

75 ASMN, AG, B. 466, c. 357v: „... vím, co si o doktorech myslí. Pokud se vévoda rozhodne, aby vyslanec jednal sám, tak se spokojím..., že nebudu oné úcty požívat, o což vyslanci jde.“ ASMN, AG, B. 466, c. 263: „... doktora Sallustia na dvoře moc dobře znají a nevěří ani tomu, co říká, ani tomu, co píše.“

76 ASMN, AG, B. 463, c. 542: „... jsou velice podezřívaví obzvláště vůči Italům, o nichž věří, že se je snaží obelhat.“ ASMN, AG, B. 464, c. 590: „... vždy podezřívají člověka z něčeho zlého a, jak říkají, z italských právníckých klíčků (*sottigliezza italiana*)...“

77 ASMN, AG, B. 466, c. 357v.

78 EVITASCANDALO, Cesare: *Dialogo del maestro di casa*. Roma 1606, s. 136; BÈTHUNE, P.: *Le conseiller de l'estat*, s. 412. Tommaso Garzoni rozlišuje mezi úctyhodným advokátem, jenž pomáhá chudým a sirotkům, a opovrhovanými osobami prokurátora či sollicitátora. Pravděpodobně nejde o tak ostré dělení. Sollicitátorem nazýval Ugo Cazulini sebe i Giovanni Sibaldiho. K tomu GARZONI, Tommaso: *La piazza universale di tutte le professioni del mondo*. Venezia 1555, s. 132; ASMN, AG, B. 466, c. 468r, 472v.

79 VANNOZZI, B.: *Della suppellettile*, s. 530.

80 Ugo Cazulini 17. prosince 1591 popisoval nepodařenou strategii savojského rady Manfreda Goveana, jak pobídnout císařské rady k rychlému vyřízení jeho záležitostí. Vyhrožoval, že odejde ze dvora, za pomoci španělského vyslance Guilléna San Clementeho si nechal opatřit glejt (*passaporto*) v Benátkách. „Glejt mu byl vystaven, ale jako sollicitátorovi, nikoliv jako savojskému vyslanci, z čehož si tu ostatní tropí žerty.“ K tomu ASMN, AG, B. 465, c. 864.

dodenní život, nebyli vázání ceremoniálními pravidly, ba ani bojem o přednost. Vyslanci ospravedlňovali své postavení vyšší mravností, kterou stavěli do protikladu k prodejnosti agentů. Oproti tomu mantovští agenti se v roli věvodových služebníků snažili stavět na stejnou úroveň s vyslanci. Podobně jako říšští dvorští radové se své konání často snažili legitimizovat hodnotami pravdy a spravedlnosti. Postoj k nim určovala jejich role v právním procesu. Zatímco říšští dvorští radové museli k dosažení spravedlnosti objektivně rozhodovat, agenti jako právní zástupci stran vnímali pravdu subjektivně.

Mantuan Agents at the Imperial Court in Prague between 1587 and 1592

The study deals with the Mantuan agents at the imperial court in Prague between 1587 and 1592. Their task was to communicate with the Reichshofrat, which was aided by their legal education or excellent connections at court. Individual agents may have worked in the service of imperial vassals from both Italy and Germany at the same time, reflecting the fact that the northern part of the Apennine peninsula was more closely linked to the Roman-German Empire than what is still generally thought. Through the correspondence of envoys and agents stored in the state archives in Mantua, the author analyses the perception of the agent's persona by court society and the agent's own way of thinking. The semantic method consists in combining the sources with contemporary prescriptive treatises. Convinced that meaning is relationally produced, the author attempts, from a historical-anthropological point of view, a rough sketch of the agent's identity, which the agent constructs relationally. In diplomatic terms, the relationship of the lower-ranking agent to the higher-ranking envoys; in professional terms, the relationship of the agent to the Reichshofrat, which mediated the emperor's role as sovereign imperial judge. The study thus provides new insights into both Italian ties to the imperial court and the figure of the early modern agent as a political actor in general.

AFRIČANÉ A POKŘTĚNÍ MUSLIMOVÉ V OKRUHU MORAVSKÉHO ŠLECHTICE MAXMILIÁNA FRANTIŠKA ANTONÍNA ZE ŽEROTÍNA (1662–1706)*

Prostředí raně novověkých evropských panovnických dvorů bylo ve své době důležitou veličinou, která pro urozenou společnost představovala atraktivní prostor, jehož prostřednictvím bylo šlechticům a šlechticnám umožněno nejenom do sytosti uspokojovat své kariérní či mocenské ambice, ale též nalézat nové kulturní, náboženské nebo sociální podněty ovlivňující a tříbící jejich vkus.¹ Díky této inspiraci tak rovněž při sídlech tuzemské nobility postupně vznikaly jakési menší „dvory“ čítající mnohdy početné stavy různorodého služebnictva, jehož povinností byla, stejně jako v případě dvorů panovnických, snaha o náležitou reprezentaci vlastního pána.²

* Za cenné rady a doplnění jsem zavázán doc. Radmile Prchal Pavlíčkové, Mgr. Ivaně Platilové, doc. Vladimíru Maňasovi, Mgr. Leoši Zichovi a Mgr. Stanislavu Mikulemu.

- 1 K evropským panovnickým dvorům raného novověku máme k dispozici bohatou literaturu, z novějších děl proto uvádím alespoň ASCH, Ronald G.: *The Princely Court and Political Space in Early Modern Europe*. In: Kümin, Beat – Scott, James C. (edd.): *Political Space in Pre-industrial Europe*. London 2009, s. 58–75; HENSHALL, Nicholas: *The Zenith of European Monarchy and its Elites. The Politics of Culture, 1650–1750*. Basingstoke 2010; zajímavé kapitoly přináší též sborník FRIEDBURG, Robert von – MORILL, John (edd.): *Monarchy Transformed. Princes and their Elites in Early Modern Western Europe*. Cambridge 2017.
- 2 Problematika šlechtických „dvorů“ mohla být v českých a slovenských podmínkách soustavněji sledována až po pádu komunistického režimu. Ve druhé polovině devadesátých let 20. století se jihočeští historici Václav Bůžek a Pavel Král zhostili role editorů rozsáhlých sborníků věnovaných mj. právě také otázkám „barokní“ šlechty a šlechtických „dvorů“, viz BŮŽEK, Václav (ed.): *Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750)*. Opera Historica 5. České Budějovice 1996; BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.): *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*. Opera Historica 7. České Budějovice 1999; zde rovněž Bůžekovo zhodnocení dosavadní produkce věnované raně novověké šlechtě, viz BŮŽEK, Václav: *Šlechta raného novověku v českém dějepisectví devadesátých let*. Opera Historica 7, s. 9–28. Samotný termín „aristokratický“ či „šlechtický dvůr“ je dle historika Petra Matěje nevhodný a on sám jej navrhuje nahradit souslovím „aristokratické služebnictvo“.

Součástí takto utvářených společenských struktur se mohli stát také lidé pocházející ze zcela odlišných kulturních okruhů.³ Zpravidla šlo o nesvobodné jedince, kteří se na starý kontinent dostávali buď zovozem ze zámoří (status otroka byl častý, ale nemusel být pravidlem – nejčastěji šlo o Afričany, později i o osoby z oblastí Přední Indie), nebo jako váleční zajatci (obyvatelé osmanské říše). Historičky a historici, kteří během 20. století soustředili svůj zájem na dvorskou problematiku, těmto lidem obvykle nepřikládali valný význam; jak podotkla německá historička Anne Kuhlmann, byl to průkopník výzkumů raně novověkých dvorů Norbert Elias (1897–1990), kdo mimo jiné pracoval s premisou dvora coby prostředku „*domestikace šlechty a konsolidace absolutistického státu*“, v němž se příslušníci oněch domněle marginálních skupin nemohou jevit jinak než jako „*extrémně submisivní a bezvýznamní*“ – to však do velké míry odporuje zjištěním aktuálního bádání.⁴

Přítomnost podobně nevšedního osazenstva ve šlechtických „hofštátech“ nebyla záležitostí pouze říšského či západoevropského prostoru. Tak jako

tvů, jímž zastřešuje „*všechny osoby vázané k aristokratovi služebním poměrem a pobírající za své služby určitou mzdu – od dvořanů a dvorské čeledi ve vlastní aristokratově domácnosti, přes správce a úředníky jednotlivých panství až po placené zpravodaje, agenty a právní zástupce*“. Stejně tak nesouhlasně se Maťa postavil ke konceptu, jenž dvory dělí na „užší“ a „širší“, k tomu blíže MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004, s. 238–240, 772. Navzdory jeho výtkám je se slovem „dvůr“ pracováno i nadále, kupř. ve slovenské historiografické produkci, viz LENGYELOVÁ, Thünde: *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava 2016; nebo DUCHOŇOVÁ, Diana: *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava 2017.

3 Mezi obyvateli evropských raně novověkých dvorů bychom kromě „mouřeninů“ a pokřtěných muslimů mohli nalézt také osoby stížené nanismem, z nichž v českém prostředí patří k nejznámějším několik žen pohybujících se v okolí Petra Voka z Rožmberka, k nim konkrétněji PÁNEK, Jaroslav: *Poslední Rožmberk. Životní příběh Petra Voka*. Praha 1996, s. 155, 185. Na počátku 18. století měl svého trpaslíka i olomoucký kanovník Jan Matyáš z Thurnu a Valsassiny (1681–1746), jehož nevšední společník zemřel 24. března 1718 a pohřben byl u dnes již neexistujícího olomouckého kostela sv. Petra a Pavla na Předhradí, viz Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAO-O). Sbirka matrik Severomoravského kraje (dále SbM), inv. č. 5569, sign. O 11, f. 415v. Působením trpaslíků na panovnických a šlechtických dvorech Svaté říše římské národa německého v raném novověku se zabývá obsáhlá studie německé historičky Evy Seemann, viz SEEMAN, Eva: *Der kleine Unterschied. Zur Stellung von „Hofzwerger“ an Fürstenhöfen der Frühen Neuzeit*. In: Bähr, Matthias – Kühnel, Florian (edd.): *Verschranke Ungleichheit. Praktiken der Intersektionalität in der Frühen Neuzeit*. Berlin 2018, s. 55–87.

4 KUHLMANN, Anne: *Ambiguous Duty. Black Servants at German Ancien Régime Courts*. In: Honeck, Mischa – Klimke, Martin – Kuhlmann, Anne (edd.): *Germany and the Black Diaspora. Points of Contact, 1250–1914*. New York 2016, s. 57–73. Autorka patří k předním odborníkům na problematiku integrace osob afrického původu do společenských struktur evropských raně novověkých panovnických dvorů, přičemž kromě výše uvedené statě je pro přehled nutné zmínit alespoň její monografii *Schwarze Europäer im Alten Reich*, viz KUHLMANN–SMIRNOV, A.: *Schwarze Europäer im Alten Reich. Handel, Migration, Hof*. Göttingen 2013. V českém prostředí se vůči Eliasovým tezím vymezil, respektive poukázal na jejich nedostatky, např. již citovaný MAŤA, P.: *Svět české aristokracie*, s. 364–365, 819.

u císařského nebo u četných královských a vévodských dvorů se i v okolí tuzemské nobility objevovali Afričané a od osmdesátých let 17. století též v hojnějším počtu Turci, jimž se ve zdejších kostelích, často za asistence vznešených kmostrů, dostávalo katolického křtu. Navzdory tomu je nicméně nutné konstatovat, že v české historiografii se dosud těmto lidem, až na čestné výjimky, nedostalo náležité pozornosti.⁵ Snahou předkládaného příspěvku je proto obohatit dosavadní poznání o jména „mouřenínů“ a Turků pohybujiících se v okruhu moravského šlechtice Maxmiliána Františka Antonína ze Žerotína, na základě písemných pramenů alespoň v základních obrysech nastínit jejich životní osudy, pokusit se zhodnotit úspěch či neúspěch sociální integrace některých z nich a pokud možno zařadit je do historického a kulturního kontextu evropských dějin přelomu 17. a 18. století. Samotný text představuje hlubší sondu do problematiky, které jsem se okrajově věnoval ve své bakalářské práci zaměřené na rekonstrukci skladby a fungování Žerotínova „dvora“ (vzhledem k nejednoznačnosti pojmu používám také termíny „okruh“, případně „okolí“ – viz poznámku č. 2) působícího při jeho zámeckých rezidencích ve Valašském Meziříčí a Vízंबरku (dnes Loučná nad Desnou).⁶

1. MAXMILIÁN FRANTIŠEK ANTONÍN ZE ŽEROTÍNA – ŠLECHTIC NA PERIFERII

Maxmilián František Antonín svobodný pán ze Žerotína (1662–1706), příslušník losinsko-vízberské větve rodu, koncentroval na počátku devadesátých let 17. století ve svých rukách poměrně velkou, ale na zeměpisném i společenském okraji situovanou majetkovou držbu, jejímž jádrem byla hornatá panství Vízंबरka a Rožnov-Krásno, z nichž první se rozkládalo na svazích Jeseníků, zatímco druhé leželo na úpatí Beskyd.⁷ Kromě nich byl od roku 1694 držitelem biskupského lenního statku Valašské Meziříčí a jako dědictví po otci mu připadly ještě nevelké Drahanovice u Olomouce. Ačkoliv byl dvakrát ženatý, zemřel dne

5 V mnohém přínosnou výjimkou je studie historika Eduarda Maura, viz MAUR, Eduard: *Angelo Soliman – černý otrok, komorník, svobodný zednář a muzejní exponát*. Theatrum historiae, č. 9, 2011, s. 285–300.

6 LASZTOVICZA, Pavel: *Dvůr Maxmiliána Františka ze Žerotína ve Valašském Meziříčí a Loučné nad Desnou na přelomu 17. a 18. století*. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra historie. Olomouc 2021, s. 40–44.

7 Navýsost stručný Žerotínův biogram podává STIBOR, Jiří: *z Žerotína*. In: Myška, Milan – Doupil, Lumír (edd.): *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Nová řada. Sešit 10. (22.). Ostrava 2007, s. 164; srov. LASZTOVICZA, Pavel: *Maxmilián František Antonín ze Žerotína*. Valašsko – vlastivědná revue 49, 2022, č. 2, s. 5–7.

29. března 1706 jako bezdětný;⁸ Drahanovice i Vízemberk stihl prodat ještě za života, východomoravské majetky byly po jeho smrti rozděleny mezi pozůstalé příbuzenstvo.

Šlechticova nevšednost spočívá v jeho absolutní rezignaci na budování jakékoliv kariéry – ani život na relativní periferii barokní Moravy, daleko od panovníka či zemské politiky, mu ale nikterak nebránil v tom, aby držel krok se společensky lépe etablovanými současníky.⁹ Ve snaze o reprezentaci sebe sama nechával své rezidence upravovat a zařizovat v souladu s aktuálním módním vkusem a obklopoval se celou řadou lidí, jejichž přítomnost v jeho blízkosti značí, že i on, byť do jisté míry společenský outsider, usiloval o vytvoření obdoby osobního „dvora“.¹⁰

Sledování tohoto specifického lidského společenství, jež před více než třemi sty lety Žerotína a jeho sídla obklopovalo, nicméně zpočátku naráželo na jeden základní problém, jímž je neexistence charakteristických písemných pramenů, zejména pak dvorských instrukcí či přísah sloužícího personálu. Místo toho bylo nutné, po vzoru historika a archiváře Tomáše Baletky,¹¹ pečlivě analyzovat

8 Zemský archiv v Opavě (dále ZAO), SbM, inv. č. 2165, sign. VM I 2, f. 1v.

9 Po návratu z kavalírské cesty v roce 1685 se ve veřejném životě prokazatelně mihl pouze jednou, a to když v říjnu 1694 rozsuzoval pozemkový spor mezi vsí Rataje a sousední vesnicí Vojnice (kde žilo několik jeho poddaných) na Olomoucku, blíže ZAO-O, Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 1458, sign. BIVa12, Olomoucká kapitula, opat kláštera Hradisko Norbert Želecký a Max ze Žerotína rozhodují spor mezi obcemi Rataje a Vojnice o pole ve prospěch ratajských (nefoliováno ani nestránkováno).

10 Purkrabské účty vízberského panství z počátku devadesátých let 17. století jsou zahlceny údaji o rozsáhlých stavebních úpravách zámku, na němž se pohybovali malíři, štukatéři, klempíři i zedníci. Podstatná část šlechtického sídla přitom musela být tehdy zbudována zcela „na zeleném drnu“, neboť se o něm v účtech často hovoří jako o „*neuen Wiessenberger Schloßbau*“, viz ZAO-O, Velkostatek Velké Losiny, kart. 688, inv. č. 2337, Purkrabský účet s přílohami, 11. 7.–31. 12. přízový účet (nefoliováno ani nestránkováno). Biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcornna se roku 1687 na Maxmiliána Františka Antonína ze Žerotína obrátil s prosbou o zaslání několika žerotínských zedníků do Kroměříže, což však Maxmilián zdvořile odmítl s dovětkem, že na jaře hodlá sám stavět, viz PEŘINKA, František Václav: *Dějiny města Kroměříže*. Díl druhý. Část I. a II. Kroměříž 1947, s. 628.

11 Baletka ve své pionýrské studii z roku 2002 analyzoval společenství fungující na zámku ve Valašském Meziříčí za Bernarda Ferdinanda ze Žerotína († 1692), posledního mužského příslušníka meziříčské větve rodu, po jehož smrti zdědil Maxmilián František Antonín panství na východě Moravy. Protože ani z Bernardovy doby nemáme dochovány typické prameny, jejichž prostřednictvím by bylo možné „dvorskou“ strukturu snadno zrekonstruovat, musel se Baletka uchýlit ke studiu matričních a městských knih, viz BALETKA, Tomáš: *Dvůr pánů ze Žerotína ve Valašském Meziříčí ve 2. polovině 17. století*. Sborník archivních prací 52, 2002, č. 1, s. 215–239. Ačkoliv Baletkova práce přinesla spoustu nových a do té doby neznámých informací, její slabinou je geograficky i prameně úzce profilovaný prostor omezující se pouze na Valašské Meziříčí a jeho bezprostřední okolí, v důsledku čehož autor např. pomíjí další Žerotínem vlastněná panství, což některé z údajů činí nepřesnými.

matriky farností pokrývajících Maxmiliánova panství, které spolu s informacemi z gruntovních či městských knih, účtů (zlomkovitě dochovaných pouze pro panství Vízemberk), korespondence, testamentů, pozůstalostních inventářů, právních písemností nebo matrik náboženských bratrstev podávají pestrý obraz početné a zároveň proměnlivé skupiny lidí přebývajících v blízkosti jednoho moravského šlechtice. Nejrůznější sloužící, hofmistři a hofmistryně, fraucimor, sekretáři, trubači, malíři, kuchaři, kočí, vrchnostenští úředníci či hlídač ptáků tvořili mimořádně zajímavou pospolitost, jejíž příběhy jsou též příběhem reprezentace jednoho moravského šlechtice, jehož působení však až doposud zůstávalo vesměs nepovšimnuto. Tato slova pak bezesbýtku platí i o následujících postavách, Afričanovi Johannu Gutschambaffovi, jeho manželce, dětech a pokřtěných Turcích, jejichž stopy lze vysledovat díky na první pohled marginálním zmínkám učiněným na stránkách zmíněných farních matrik.

2. „MOHR ZU WIESENBERG“ ANEB NĚKOLIK STŘÍPKŮ ZE ŽIVOTA JOHANNA GUTSCHAMBAFFA

Přítomnost Afričanů (v dobové němčině označovaných jako „*Mohren*“, respektive „*Kammermohren*“, byli-li vázáni službou u dvora) na evropských raně novověkých dvorech je poměrně nosným badatelským tématem, od druhé poloviny 20. století systematicky sledovaným převážně západoevropskými či americkými historičkami a historiky. Z britského, nizozemského nebo německého prostředí díky tomu dnes známe osudy mnoha lidí, kteří byli v 17. a 18. století převezeni z afrického kontinentu do Evropy, aby se zde, mimo jiné, stali též exotickými součástmi reprezentačních strategií svých urozených a zámožných majitelů.¹² Podle starších studií bylo jejich postavení veskrze bídné s nulovou možností integrace mezi většinové obyvatelstvo,¹³ což však ve své nedávné práci odmítla historička Anne Kuhlmann, jejíž výzkum naopak prokázal, že sociální integrace Afričanů, minimálně v oblastech někdejší Svaté říše římské národa německého, nebyla vůbec ničím neobvyklým.¹⁴

12 Bohaté informace přinesla především německá historiografie, kterou podrobně uvádí a komentuje KUHLMANN, A.: *Ambiguous Duty*, s. 69.

13 Např. ROECK, Bernd: *Außenseiter, Randgruppen, Minderheiten. Fremde im Deutschland der frühen Neuzeit*. Göttingen 1993, s. 101–105; MARTIN, Peter: *Schwarze Teufel, edle Mohren. Afrikaner in Geschichte und Bewußtsein der Deutschen*. Hamburg 2001, s. 136.

14 „*The multitude of such exceptions suggests that integration was, if not the norm, achieved with some frequency. Above all, the records will illustrate the significant diversity in the kinds of positions and social advancements that blacks in ancien régime Europe obtained, indicating that generalizations about their status and life experience, such as those of Martin and Roeck, should be reconsidered.*“ KUHLMANN, A.: *Ambiguous Duty*, s. 63.

Některým z nich se ve dvorském prostředí mimořádně dařilo a dosáhli pozoruhodných společenských met, jež jim mohli mnozí jejich evropští současníci závidět. Na dvoře v Bayreuthu pobýval v šedesátých a sedmdesátých letech 17. století Kristián Ferdinand Mohr, chráněnc a bubeník tamního markraběte Kristiána Arnošta (1644–1712), jenž se dokonce oženil s místní dívkou Susannou Clarou Laickner, s níž měl celkem čtyři děti.¹⁵ Afričan jménem Rudolf († 1725) zase získal zásadní vliv na chod wolfenbüttelského dvora a jako vévodův přední důvěrník rozhodoval o tom, kdo bude připuštěn k audiencím.¹⁶ Nizozemská historička Esther Schreuder dále z pramenné mlhy vytáhla na světlo dvojici původně afrických otroků Cupida a Siderona, které darem patrně od Nizozemské západoněmecké společnosti obdržel zkraje šedesátých let 18. století mladý Vilém V. Oranžský (1748–1806), jenž oběma chlapcům zajistil kvalitní vzdělání a později oba angažoval jako své komorníky, přičemž Sideron byl pověřen vedením princova účetnictví.¹⁷

Podobný příklad bychom rovněž našli v prostředí habsburské monarchie. Je jím známý Angelo Soliman († 1796), dobrodruh a svého času populární vídeňská celebrita, začínající coby sluha u Jana Jiřího Kristiána knížete z Lobkovicz (1686–1753). Solimanovým životním peripetiím věnoval svou, v českém prostředí ojedinělou, studii historik Eduard Maur.¹⁸ Dle Maura byl Soliman spíše vzácnou výjimkou, přičemž postavení Afričanů v prostředí evropské raně novověké šlechty interpretuje tento historik v souladu se starší německou literaturou. Dle něj šlo v podstatě o „*jakési dekorace*“ či „*sběratelské předměty*“, přičemž většina z „*černých sluhů dávno upadla v zapomnění, část z nich asi ani nežila dlouho, neboť jim v chladném 18. století příliš nesevřelo drsné středoevropské klima*“.¹⁹

Co lze, ve světle výše napsaného, poznamenat k Žerotínovu „mouřenínovi“ Johannu (Janu) Gutschambaffovi?²⁰ Jeho existenci dokládají zápisy zaznamenané na stránkách matrik velkolosinské farnosti, kam žerotínské panství Vízemberk spadalo.²¹ Zde je Gutschambaff doložen pouze mezi červnem 1691 a únorem 1692, což však neznamená, že se v blízkosti Maxmiliána Františka ze Žerotína nepohyboval už nedlouho před či po těchto datech. Žil v Rejhoticích (něm. *Reutenhau*),

15 Tamtéž, s. 61–62.

16 Tamtéž, s. 65–66.

17 SCHREUDER, Esther: *Cupido en Sideron. Twee Moren an het hof van Oranje*. Amsterdam 2017.

18 MAUR, E.: *Angelo Soliman*, s. 285–300.

19 Tamtéž, s. 285–286.

20 V matričním záznamu, který se váže k 15. únoru 1692, je uveden také jako „*Kotschambaff*“.

21 Jde o následující knihy a zápisy: ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 138; ZAO-O, SbM, inv. č. 7961, sign. Šu XVI 15, pag. 67.

vesnici situované na dohled od vízmberského zámeckého sídla, a jeho životní osudy v jesenické krajině s ním sdílela manželka Rosina, o níž však nejsem schopen říct cokoli bližšího. Rejhotickým útočištěm jim bylo ubytování v domě u Bernarda Peltze, kde měli k dispozici snad pronajatou místnost.²² Oba od počátku vystupují jako římsktí katolíci, avšak není mi známo, kde, kdy a kým byli pokřtěni. Jako velmi zajímavá se jeví otázka Gutschambaffova původu – v 17. a 18. století hrála v dovozu afrických otroků do zemí Svaté říše římské prim Dánská západoinická společnost, která je ve velkém vyvážela ze své západoafrické kolonie zvané Dánské zlaté pobřeží (dán. Den danske Guldkyst; dnes jde o jižní oblasti Ghany) do Evropy a menších karibských kolonií.²³ Někteří z Afričanů, kteří se ocitli v Kodani a jiných dánských přístavech, pak byli coby ceněné dary rozesíláni dánskou královskou rodinou na říšské knížecí dvory, odkud pak mohli putovat na jednotlivá sídla říšských šlechticů.²⁴ Podobný osud byl pravděpodobně souzen též našemu Johannovi, který je v matričním záznamu z 5. června 1691 zapsán jako „*Johanßen*“, což mezi všemi místními Hansy a Johnny působí minimálně zvláštěně.²⁵

Johann a Rosina měli také potomstvo. Nejspíše zvědavost devítileté Johnny Alžběty a pětileté Anny Marie však skončila katastrofou. 5. června 1691, mezi

22 „[...] *die seinige aber die Herberg bei dem Bernhard Peltz in Reutenhaw*“, viz ZAO-O, SbM, inv. č. 7961, sign. Šu XVI 15, pag. 67. Gutschambaffův bytný Bernard Peltz se narodil 12. srpna 1663 v Rejhoticích do rodiny Fridricha a Barbory Peltzových. Jeho kmotrou byla Kristýna Süssenicht († 1693), manželka správce žerotínských železných hamrů, ZAO-O, SbM, inv. č. 7948, sign. Šu XVI 2, pag. 180. Ačkoliv matriční záznamy neudávají, čím se Peltz živil, je zřejmé, že udržoval úzký kontakt se světem velkosínského a vízmberského vrchnostenského úřednictva. Když se mu 29. února 1688 narodil syn Jan, nesl jej ke křtu losinský lazebník a ranhojič („*Wündtartz*“) František Scherer společně s Alžbětou, dcerou vrchnostenského lesmistra Kryštofa Zeidlera, ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 80. Podobně při křtu dcery Anny Barbory (11. července 1690) stáli vízmberský panský pivovarník Jan Jiří Zehe a Alžběta Zeidlerová, ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 11. Od roku 1693 bydlel v Koutech nad Desnou (něm. Winkelsdorf), kde také 20. srpna 1706 zesnul, viz ZAO-O, SbM, inv. č. 7961, sign. Šu XVI 15, pag. 213. Jako zajímavost uvádím, že 1. listopadu 1706 porodila jeho ovdovělá choť Judita pohrobka Martina, jehož kmotry se stali mlynář Vavřinec Teufel a paní Rosina Engel, manželka žerotínského hofmistra Martina Engela, viz ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 415.

23 KUHLMANN, A.: *Ambiguous Duty*, s. 60. Národní dánské muzeum na svých webových stránkách hovoří o celkem 120 000 Afričanech, kteří byli v průběhu 17. a 18. století transportováni loděmi Dánské západoinické společnosti ze západní Afriky do kolonií v Karibiku, k tomu blíže <https://en.natmus.dk/historical-knowledge/historical-themes/danish-colonies/the-danish-west-indies/slavery/> [cit. 29. 6. 2023]. V prostředí habsburské monarchie pak nelze pominout vliv středomořských přístavů, kde byli afričtí otroci běžně k dostání, viz MAUR, E.: *Angelo Soliman*, s. 288.

24 KUHLMANN, A.: *Ambiguous Duty*, s. 60–61.

25 ZAO-O, SbM, inv. č. 7961, sign. Šu XVI 15, pag. 67. Zcela nezvyklý zápis Gutschambaffova křestního jména by snad mohl odkazovat právě k některému ze skandinávských přestupíšť.

jedenáctou a dvanáctou hodinou polední, se totiž obě děvčata vydala ven a z jakési lávky pozorovala tok říčky Desné, snad příliš rozbouřený po nedávných deštích. Chabý můstek ale po chvíli povolil a sestry se zřítily do vody, v níž se utopily. Jejich bezvládná těla se podařilo zachytit až o dva dny později a následně převézt do Velkých Losin, kde se jim dostalo katolického pohřbu při farním kostele sv. Jana Křtitele.²⁶

Bezprostředně po nešťastné události Gutschambaffova choť Rosina znovu otěhotněla a 15. února 1692 porodila chlapce.²⁷ Jeho křest se stal zjevně velkou událostí podobnou těm, které známe z říšskoněmeckého prostředí.²⁸ Kmotrem dítěte, příhodně pojmenovaného Maxmilián František Antonín, se stali zámecký pán Maxmilián František ze Žerotína, jeho manželka Barbora Salomena z Talmberka a pan František Julius Šubíř z Chobyně (1649–1721),²⁹ nevlastní syn Žerotínovy nebohé tety Anny Marie ze Žerotína († 1664), který ke křtu „mouřenínova“ syna přijel až z dalekých Jaroměřic u Jevíčka. Jména kmotrů značí, že společenské postavení Johanna Gustchambaffa bylo v rámci vízmberské zámecké společnosti dost vysoké, což je však v kontrastu s jinak dále zavilým mlčením písemných pramenů, z nichž se Afričan a jeho rodina po únoru 1692 nadobro ztrácejí.

Pozastavme se však ještě u toho, co konkrétně nám o Gutschambaffovi prozradil pisatel velkolosinských farních matrik. Ze zápisu vztahujícího se k 5. červnu 1691 vyplývá následující informace: „*dem Mohr zu Wiesenberg, so bei aldortiger Hoch Herr[ichen] Zierot[inisc]h[en] [?] Herrschaffts kurz zu vor in D[e]inst angenom[m]en worden*“. Dovídáme se, že Gutschambaff byl ve „službě“, a to teprve krátkou dobu. V čem však tato služba spočívala? Na to nám neodpovídá ani mladší zápis datovaný 15. únorem 1692: „*Mohr, welcher bei der gnädigen Herrschaft zu Wiesenberg in D[e]insten ist*.“ Ve službě u říšskoněmecké šlechty vykonávali tito lidé nejrůznější povinnosti, od klasických komorníků pomáhajících svým pánům s hygienou či oblékáním, přes dveřníky, holiče, zahradníky až po členy hudebních kapel.³⁰ Náplň práce Johanna Gutschambaffa však neznáme a není ani zřejmé, nakolik byl osobně svobodný. Za klíčovou je nicméně nutné považovat skutečnost, že byl vedle svého vlastního jména zapisovatelem opakovaně charakterizován jako „*der Mohr zu Wiesenberg*“ či „*Mohr*“ – jeho okolí mu tedy evidentně přisuzovalo odlišnou identitu na základě barvy pleti.

26 ZAO-O, SbM, inv. č. 7961, sign. Šu XVI 15, pag. 67.

27 ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 138.

28 KUHLMANN, A.: *Ambiguous Duty*, s. 67–68.

29 V zápisu nepřesně uveden jako „*Herr Wentzel Schubirž von Kronnyin [?], Erbherr deß Guthes Jaromieztitz*“, viz ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 138.

30 KUHLMANN, A.: *Ambiguous Duty*, s. 64.

Příběh Žerotínova netradičního sluhu přináší spíše otázky než odpovědi. I přes nepřízeň a mlčení písemných pramenů se ovšem před námi rýsuje obraz pestré společnosti, která před více než 300 lety obklopovala méně významného moravského šlechtice a jeho od důležitých center vzdálenou rezidenci.

3. KŘTY MUSLIMŮ V OKOLÍ MAXMILIÁNA FRANTIŠKA ANTONÍNA ZE ŽEROTÍNA

Osmdesátá a devadesátá léta 17. století nesoucí se ve znamení tzv. velké turecké války (1683–1699) prohloubila v prostředí středoevropské šlechty zájem o předměty orientálního původu – zbraně, válečné stany, koberce, pokrývky na koně nebo šperky. To vše minimálně dráždilo šlechtickou pozornost a v některých případech povzbuzovalo i sběratelskou vášeň.³¹ Ani Maxmilián František ze Žerotína, v jehož rodě měl boj s „dědičnými nepřáteli křesťanstva“ jistou tradici, nemínil zůstat pozadu a zámek ve Valašském Meziříčí i svůj olomoucký dům zařídil nejrůznějšími věcmi turecké provenience – svědčí o tom pozůstalostní inventář sestavený v létě 1706, několik měsíců po Žerotínově smrti. Ve výbavě nebožtíkových nemovitostí nechyběly turecké koberce, několik zbraní (včetně kovaného tureckého nože, který měl šlechtic uložený ve svém pokoji na zámku ve Valašském Meziříčí), čabraky a sedla na koně nebo „orientální“ perly.³²

Z bojů se však směrem na západ nedostávaly pouze nevšední předměty, ale také váleční zajatci, pro něž se v německojazyčném prostředí vžilo označení „*Beutetürken*“, tj. doslova „ukořistění Turci“. Tito lidé byli z uherských bojišť přesunováni do západních částí podunajského soustátí, případně do zemí Svaté říše římské, kde se z nich stávaly objekty mimořádného zájmu spatřitého s barokní religiozitou tamního katolického i protestantského obyvatelstva. Řeč je o křtech Turků, jevu, s nímž se v prostoru někdejší říše setkáváme už koncem 16. století a jehož popularita dosáhla vrcholu v osmdesátých a devadesátých letech 17. století. Pokřtění jedinci se pak stejně jako Afričané mohli stávat vítanými součástmi panovnických a šlechtických dvorů, kde měli možnost dosáhnout prestižního společenského postavení.

31 Blíže např. PRCHAL, Vítězslav: *Obraz křesťanského rytíře? Turcika ve šlechtických zbrojnicích raného novověku*. *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 123–136; srov. TÝŽ: *Mírovská zbrojnice Karla z Lichtensteinu–Castelcorna jako místo biskupovy paměti*. In: Švácha, Rostislav – Potůčková, Martina – Kroupa, Jiří (edd.): *Karel z Lichtensteinu–Castelcorna (1624–1695)*. Místa biskupovy paměti. Olomouc 2019, s. 371–372. Turcika a zajaté Turky lze v českém prostředí ojedinele vystopovat už v 16. století, např. v okolí Petra Voka z Rožmberka, na jehož jihočeských sídlech pobývalo několik Turkyň, blíže HAJNÁ, Milena: *Rožmberský fraucimor. Ženský živel na aristokratickém dvoře koncem předbělohorské doby*. Jihočeský sborník historický 69–70, 2000–2001, s. 20–22.

32 ZAO–O, Rodinný archiv Žerotínů – Bludov, kart. 18, inv. č. 210, sign. IV/4, f. 5r–6v.

Problematika tureckých křtů, stejně jako otázka působení a integrace muslimů do struktur evropských raně novověkých societ, je sledována historičkami a historiky převážně pocházejícími z Německa či Rakouska.³⁵ Nemohu neuvést rozsáhlou průkopnickou studii rakouského badatele Karla Těpyho nazvanou *Türkentaufen in Wien während des Großen Türkenkrieges 1683–1699*, v níž autor důsledně analytickým způsobem zmapoval křty Turků v jednotlivých vídeňských kostelech.³⁴ Podobných prací je však konkrétně pro oblasti českých zemí jako šafránu.³⁵

Ani Maxmilián František ze Žerotína nehodlal ve věci tureckých křtů zůstat stranou. V jeho okruhu se mi podařilo nalézt celkem osm křtů, u nichž známe přesné datum, místo i jména křtěncových kmotrů.³⁶ Specifický případ pak představuje chlapec Kristián, syn zajatkyňe, jež přijal svátost křtu dne 21. listopadu 1686 v Prostějově za účasti kmotrů Kristiána Neūmona a Kateřiny Sartoriusové.³⁷ K Žerotínům se pak mělo dítě dostat až o dva roky později (tj. v roce 1688).³⁸

35 Poměrně plodnou autorkou věnující se problematice integrace muslimů v prostoru říše je historička Manja Quakatz působící na Univerzitě v Münsteru, viz např. QUAKATZ, Manja: „Gebürtig aus der Türckey“. *Zu Konversion und Zwangstaufe osmanischer Muslime im Alten Reich um 1700*. In: Schmidt-Haberkamp, Barbara (ed.): *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert / Europe and Turkey in the 18th century*. Bonn 2011, s. 417–430; TÁŽ: „*Conversio Turci*“. *Konvertierte und zwangsgetaufte Osmanen. Religiöse und kulturelle Grenzgänger im Alten Reich (1683–1710)*. In: SPANNENBERGER, Norbert – VARGA, Szabolcs (edd.): *Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*. Stuttgart 2014, s. 215–231.

34 TĚPLY, Karl: *Türkentaufen in Wien während des Großen Türkenkrieges 1683–1699*. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 29, 1973, s. 57–87.

35 O reflexi Těpyho metodologie se ve své diplomové práci pokusila např. Lucie Kučerová, jež sledovala turecké křty v Brně, Uherském Hradišti a Uherském Brodě, viz KUČEROVÁ, Lucie: *Toho času velikej strach v zemi byl. Morava v tureckém ohrožení (1605–1683)*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Historický ústav. České Budějovice 2008, s. 121–105. Významné obohacení dosavadního poznání pak přináší rozsáhlá studie Leoše Zicha zabývající se otázkou tureckých křtů v pražské arcidiecézi. Autor zároveň připomíná několik starších regionálních prací, vesměs pojednávajících o nálezech křtů muslimů v matrikách, viz ZICH, Leoš: *Křty muslimů v pražské arcidiecézi v době velké turecké války (1683–1699)*. *Historica Olomucensia* 62, 2022, s. 79–93. Křtům muslimů v jihočeském prostředí, včetně reflexe křtů proběhlých v rožmberském okruhu na přelomu 16. a 17. století, se blíže věnuje RYANTOVÁ, Marie: *Křty „tureckých“ dívek a židovských chlapců v Českých Budějovicích v 17. a 18. století*. In: Bobková-Valentová, Kateřina – Havlík, Jiří M. – Hojda, Zdeněk (edd.): *Amicitiae vinculum potens et praevalidum. Vějíř pohledů do náboženského a kulturního života barokní společnosti k počtĕ Iwany Čornejové a Marie-Élizabeth Ducreux*. Praha 2022, s. 80–94.

36 Viz tabulku v příloze.

37 Moravský zemský archiv v Brně, E 67 Sbirka matrik, kniha č. 9496, pag. 174; „21. *ejusdem* [Novemberis 1686] *baptisatus infans Turcicus, quem sua mater capta hic est enixa, nomine Christianus, Patrinii Christianus Neūmon et Catharina Sartoriusowa, Prostanenses*“. Za upozornění na tento matriční záznam vděčím a děkuji Mgr. Leošovi Zichovi.

38 ZAO-O, SbM, inv. č. 7961, sign. Šu XVI 15, pag. 44.

Údělem malého Kristiána však nebyl dlouhý život, neboť zesnul ještě téhož roku dne 18. června na zámku ve Velkých Losinách. I z letmého pohledu na jednotlivé křty pak vyplyne jedna podstatná skutečnost – ani při jednom z dohledaných obrádů totiž nenacházíme Maxmiliána Františka ze Žerotína v roli kmotra, což je ve světle jeho jinak horlivé kmotrovské aktivity přinejmenším neobvyklé.³⁹ Ačkoliv někteří Turci žili na vízmberském či valašskomeziříčském zámku, jejich kmotry se stávali převážně vrchnostenští zaměstnanci, členové Žerotínova „dvora“ nebo jeho příbuzní. Choť Barbora Salomena z Talamberka stála při křtu Turka pouze jednou, a to v Jevíčku na panství Žalkovských ze Žalkovic, kde byl křest zjevně přetaven ve větší církevní slavnost.⁴⁰

U většiny osob uvedených v matrikách není možné zrekonstruovat, jak se jejich životy odvíjely po přijetí katolické víry. Třináctiletá Turkyně Marie zemřela krátce po křtu již 3. září 1691 na zámku Vízemberku a rovněž neblahý byl osud Anny Barbory Maxmiliány zesnulé 10. května 1700 ve věku údajných čtyřia dvaceti let.⁴¹ Naprostou výjimkou je ale Františka Viktorie. Tato „*stará Turkyně*“ se po křtu usadila v nám již známých Rejhoticích a nejspíše v roce 1698 byla Maxmiliánem Františkem ze Žerotína pověřena funkcí nazvanou „*Wirtschafts Verwalterin*“, kterou vykonávala na vízmberském zámku.⁴² Vzhledem k nejednoznačnosti použitého termínu lze pouze spekulovat, jaká byla náplň Františčiných činností, nabízí se snad český ekvivalent „klíčnice“. S domácí společností se pravděpodobně sžila také jistá Marie Františka, „*Turka baptisatá*“ z valašskomeziříčského zámku, která se 12. srpna 1691 provdala za měšťana Baltazara Stríleického, leč o jejím dalším osudu prozatím není známo nic bližšího.⁴³

Ačkoliv písemné prameny svorně označují tyto jedince za „Turky“, je nezbytné zdůraznit, že bychom neměli propadat ošidným dojmům o jejich skutečné etnické příslušnosti. Nutně totiž nemuselo jít o rodáky a rodačky z Malé Asie. Protože osmanská říše kontrolovala téměř celý Balkánský poloostrov, je pravděpodobné, že váleční zajatci pocházeli spíše z těchto zeměpisných končín

39 Prozatím jsem vyhledal celkem 62 osob, jejichž kmotrem se mezi léty 1686–1705 stal právě Maxmilián František ze Žerotína. Křty proběhly ve farnostech Brno (sv. Jakub), Kelč, Lešná, Moravičany, Olomouc (sv. Mořic), Sedlec u Prčic, Valašské Meziříčí, Velké Losiny a Vsetín.

40 Křest proběhl v neděli 11. ledna 1688, viz Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Sbirka matrik Východočeského kraje, sign. M-6 1582, f. 113v. Turka pokřtil jménem Jáchym opat premonstrátské kanonie Hradisko u Olomouce Norbert Leopold Želecký z Počenic (1649–1709).

41 ZAO-O, SbM, inv. č. 7961, sign. Šu XVI 15, pag. 69, 159.

42 Takto je zmiňována k 30. květnu 1698 při křtu Anny Barbory, dcery rejhotického sedláře Hanse Georga Leckelna, viz ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 268.

43 Jako svědkové jsou v záznamu o sňatku uvedeni František Březovský a Václav Severa, viz ZAO, SbM, inv. č. 2165, sign. VM I 2, f. 353r.

než z daleké Anatólie.⁴⁴ Tomu ostatně nasvědčují zřídka kdy uváděná jména, jichž dotyční užívali před přijetím svátosti křtu.⁴⁵

4. ZÁVĚR

Cílem případové studie bylo v první řadě poukázat na jména, a pokud písemné prameny dovolily, i na fragmenty ze životů lidí, kteří se z Afriky a osmanské říše v průběhu osmdesátých a devadesátých let 17. století dostali do okruhu moravského šlechtice Maxmiliána Františka Antonína ze Žerotína. U několika osob bylo zároveň možné alespoň naznačit, jakými stezkami se vydával proces jejich integrace do společnosti Žerotínova „dvora“ a panství. Navzdory veškeré přínosnosti matričních záznamů se jako limitující ukázala být jejich stručnost, jež ustoupila pouze v několika málo případech. Výraznou komplikací je také nedostatek výzkumů mapujících problematiku „mouření“ a pokřtěných Turků žijících v českých zemích v 17. a 18. století, přičemž pro tuzemské šlechtické prostředí téže doby pak materiál ke komparaci chybí úplně.

Budoucí výzkum by se měl soustředit na vytěžení archivních fondů (arci)biskupství olomouckého a jednotlivých děkanátů, které by mohly obsahovat písemnosti související s administrativním postupem vyřízení a potvrzení konkrétních „tureckých“ křtů dohledaných prostřednictvím zde představené matriční analýzy. Na jasné hodnocení a přísné soudy si tak, vzhledem k současnému stavu bádání, budeme muset ještě počkat.

44 TEPLY, K.: *Türkentaufen*, s. 66.

45 Turek Jan Antonín byl před křtem znám jako Ferentz (Ferenc), Turkyně Marie zase jako Mägdli.

Příloha

Dohledané křty Turků v okruhu Maxmiliána Františka Antonína ze Žerotína (1687–1699)⁴⁶

Jméno křtěnce	Datum a místo křtu	Kmóťi
Maxmilián Jáchym (Achmet)	2. 2. 1687, Velké Losiny (neděle; Očišťování P. Marie)	Karel Lešaj, Michael Jan Řehoř Brauner, Helena Unherdt
Jáchym	11. 1. 1688, Jevíčko (neděle po Třech králich)	Jan Jáchym ze Žerotína, Jindřich Ladislav Žalkovský ze Žalkovic, Barbora Salomena z Talmberka, Kateřina Proszowska z Szreniawy
Jan Antonín (Ferentz)	8. 1. 1690, Velké Losiny (neděle po Třech králich)	Jan Jáchym ze Žerotína, Ludovika Vilemína z Lilgenau
Marie (MägdI)	1. 9. 1691, Velké Losiny (sobota)	Michal Jan Řehoř Brauner, Judita Viktorie Kolozsvári
Františka Viktorie	26. 1. 1693, Velké Losiny (pondělí)	Alexander Reitersturmer, Alžběta Zehe
Anna Terezie	22. 7. 1694, Velké Losiny (čtvrtek; sv. Marie Magdalena)	Filip František hrabě z Gallasu, hraběnka z Trauttmansdorffu
Anna Barbora Maxmiliána	22. 7. 1694, Velké Losiny (čtvrtek; sv. Marie Magdalena)	hrabě z Trauttmansdorffu, Anna Karolína hraběnka z Mansfeldu
Jiří Josef (Schampel)	7. 8. 1699, Valašské Meziříčí (pátek po Proměnění Páně)	Jiří František Riviere, Regina z Böhmstettenu

⁴⁶ Záznamy o křtech pocházejí z následujících matričních knih: Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Sbirka matrik Východočeského kraje, sign. M-6 1582, f. 113v (1680); ZAO-O, SbM, inv. č. 7949, sign. Šu XVI 3, pag. 67, 104, 127, 169–170, 187–188 (1687, 1690, 1691, 1693, 1694); ZAO, SbM, inv. č. 2165, sign. VM I 2, f. 138r (1699).

Africans and Baptised Muslims at the Court of the Moravian Nobleman Maximilian Franz Anton of Zierotin (1662–1706)

The study deals with the black servant Johann Gutschambaff, his family and the baptized Muslims who were at the court of the Moravian nobleman Maximilian Franz Anton of Zierotin (1662–1706) at the turn of the 17th and 18th centuries. On the basis of written sources (especially church registers), the study attempts to find out how the social integration of these people took place. The text also presents a brief biography of Maximilian Franz Anton of Zierotin, which it attempts to put into context with his court, which functioned at his castle residences in Vízmbek and Valašské Meziříčí. Despite the fact that Zierotin was on the geographical periphery and did not devote himself to build a career, he concentrated on building various representational strategies, of which the aforementioned persons were a part. Since the topic of non-Europeans and non-Christians in early modern Czech lands has not been consistently reflected in domestic historiography, emphasis has been placed on the reflection of international research, and the recent research of German historians Anne Kuhlmann and Manja Quakatz, whose theses the text attempts to build on, has proved to be stimulating in this respect.

HLEDÁNÍ PRAMENŮ K 3D VIZUALIZACI ZVONICE U KUKSKÉHO HOSPITÁLU

Hospitál Kuks bývá často spojován s osobností extravagantního šlechtice Františka Antonína hraběte Šporka (1662–1738), případně s hospitálním řádem milosrdných bratří, nebo s rozsáhlou barokní výzdobou areálu od sochařského mistra Matyáše Bernarda Brauna (1684–1738). Jedny z jeho nejznámějších děl jsou bezpochyby alegorické sochy Ctností a Neřestí před severním průčelím hospitálu.¹ Podél východního křídla se od skulptury Anděla Blažené smrti tyčí sochy Ctností, kde mezi dvěma prvními, Vírou a Nadějí, stála necelých sto let polodřevěná zvonice. Ta byla od své výstavby ve druhé polovině 19. století v porovnání s celým barokním areálem památkovou péčí přehlížena, což zvonici provázelo do její demolice. Svým přesným umístěním navíc tvořila rušivý element v kompozici soch ctností. Důsledkem výše zmíněného je skrovné množství zdrojového materiálu a celková absence odborné dokumentace. Z toho důvodu představuje i určitou výzvu pro virtuální rekonstrukci stavby.

Se vznikem a existencí zvonice je spojeno mnoho neznámých. V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století probíhala velká rekonstrukce celého areálu hospitálu, kdy došlo hlavně k přestavbě interiéru. S tím byla spojena i oprava některých částí kostela Nejsvětější Trojice, který je na celý komplex napojen.² V této době bylo zjištěno narušení statiky původního umístění zvonů, konkrétně rozechvívání krovů kostela zvoněním. V důsledku toho bylo rozhodnuto o opravě porušených kostelních částí a postavení zvonice pro bezpečnější uložení tří zvonů.³ Dva zvony byly v průběhu let zrekvírovány, nahrazeny a pak znovu zrekvírovány. I přes tyto

1 SROV. NEUMANN, JAROMÍR – PROKEŠ, JOSEF: *Matyáš Braun – Kuks*. Praha 1959. Dále např. PROŠEK, JOSEF: *Kuks*. Praha 1977, s. 12–21.

2 Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Josefově (dále NPÚ ÚOP Josefov), sign. TU 147a, Projektový úkol na rekonstrukci hospitalu I., s. 96–99.

3 HALÍK, TOMÁŠ: *Hospitál v Kuksu*. Dvůr Králové nad Labem 1934, s. 37. Jedná se o celkem běžné řešení, zvonová soustava svojí vahou a pohyby silně působí na konstrukci kostelních věží. Více např. KUČA, KAREL: *České, moravské a slezské zvonice*. Praha 2001, srov. TÝŽ: *Dřevěné a polodřevěné kostely, kaple a zvonice České republiky*. Praha 2015.

zásahy zde polodřevěná zvonice zůstala do další rekonstrukce, která měla v sedmdesátých letech 20. století za úkol zpřístupnit areál veřejnosti.

Cesta k pramenům, na jejichž základě by bylo možno zrekonstruovat (tuto) památku, kopíruje klasické heuristické postupy historikovy práce. Dostupná literatura věnovaná hospitálu Kuks a jeho památkám se o zvonici téměř nezmiňuje, a když už, tak pouze okrajově. Nepřináší ani informace o staviteli zvonice, jehož jméno je známo z dochovaného plánu.⁴ Autorem podoby zvonice u hospitálu Kuks byl František Červenka, jehož návrh pochází z července roku 1883.⁵ K jeho působení nelze nalézt téměř nic, včetně jeho životních dat. Z dostupných zdrojů bylo zjištěno, že své další projekty realizoval ve východních a středních Čechách.⁶ Nicméně žádný z nich neodkryl blíže jeho život, a nebylo tak možné okolnosti vzniku zvonice více odhalit. Problémem je i velmi pravděpodobná možnost, že v této době působili dva stavitelé téhož jména a příjmení.⁷ S dostupnými prameny však není možné tuto hypotézu blíže prověřit. Nabízí se i otázka, proč byl přizván na tuto stavbu právě český stavitel, i když byla v té době oblast Kuksu převážně německá a ke konci 19. století dochází k jisté nacionalizaci i v takových případech, jako je nová stavba. Pojtkem tu byl zřejmě stavitel František Schmoranz starší (1902–1814), s nímž Červenka patrně spolupracoval, a který se zasloužil o počáteční rekonstrukční práce hospitálu v sedmdesátých letech 19. století.⁸ Červenka zde navázal v roce 1882 menšími pracemi na kostele Nejsvětější Trojice a následně stavebním návrhem zvonice. Dochovaný návrh je až druhý v pořadí, když první byl zřejmě kvůli náročné stavbě a výšce odmítnut.⁹

4 Již zmíněný HALÍK, T.: *Hospitál*, s. 37–39, nebo také POCHÉ, Emanuel: *Soupis památek historických a uměleckých v okrese královédvorském*. Praha 1937, s. 258.

5 Národní kulturní památka Hospital Kuks (dále NKP Kuks), inv. č. 3498, Plán zvonice 1883.

6 Např. činžovní domy v Hradci Králové: ZIKMUND-LENDER, Ladislav: *Tři generace architektů*. Hradec Králové 2012, s. 30. Dále evangelický kostel v Mělníku: SLÁDEČEK, Petr: *Novorenesanční kostely v Čechách a na Moravě*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. Praha 2015. Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/2266/140042419.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [cit. 26. 2. 2023]. Nebo se účastnil soutěže o stavbu radnice v Josefově srov. HORÁČEK, Martin: *Soutěž na plány josefovské radnice a její vítěz – architekt Arnošt Jenšovský*. In: Ročenka knihovny a muzea v Jaroměři IV. Jaroměř 2000, s. 48–53.

7 VLČEK, Pavel (ed.): *Encyklopedie Architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha 2004, s. 127.

8 NPÚ ÚOP Josefov, sign. TU 147a, Projektový úkol, I, s. 96–99. V literatuře bývá podíl stavitel Schmoranze staršího na rekonstrukci hospitálu zpochybňován, srov. ŠULC, IVO – UHLÍK, JAN – UHLÍKOVÁ, KRISTINA (edd.): *František Schmoranz st. a rod Schmoranzů ze Slatiňan*. Praha 2020, s. 36. Archiválie však jeho účast dokládají, srov. Národní archiv v Praze (dále NA), Památkový ústav Vídeň 1852–1918 (1962), inv. č. 2140, kart. 114.

9 Tuto zprávu přináší stavebně-historický průzkum: NPÚ ÚOP Josefov, sign. TU 147a, Projektový úkol, I, s. 99, psaný architektem Antonínem Kudrnáčem. První návrh, stejně jako ostatní zdoku-

1. VÝBĚR PRAMENŮ

K vymezení použitelné pramenné základny bylo nutné vyřešit otázku „správní příslušnosti“ stavby, která vznikla v rámci poměrně složité institucionální struktury administrace kukského hospitálu. Archiválie vztahující se ke komplexu se nacházejí ve vícero fondech několika institucí. V době výstavby zvonice (~1883) byla administrativa vztahující se k hospitálu vedena téměř 60 let z Prahy, v té době už z Českého místopředsedství.¹⁰ Celý komplex byl ovšem ve vlastnictví hospitální nadace, která byla potvrzena až po smrti Františka Antonína Šporka. Koinšpektoři této nadace byli poté převážně jeho potomci (počínaje jeho dcerou), již z linie Sweerts-Spork, kterým patronátní právo vydrželo až do roku 1935.¹¹ Nadace financovala hospitál a zdejší konvent milosrdných bratří prostřednictvím výnosů velkostatku v Choustníkově Hradišti, který vlastnila. To celé vytváří určité správní a hospodářské články, v jejichž mezích byla vedena badatelská sondáž za účelem objasnit okolnosti stavby a údržby zvonice.

Z archivních fondů byly v první řadě prozkoumány fondy institucí, které přímo operovaly v hospitální budově, a fond samotné obce Kuks.¹² K hledaným faktům a letům nepřinesly vůbec nic. Hospitální a konventní fond se týkaly hlavně administrativy a hospodaření, není zde však zmínka o opravách a úpravách hospitálního komplexu z druhé poloviny 19. století. Fond kukské obce a její obecní kronika také nic nenabídl.¹³ Archiválie o úroveň vyššího správního celku, velkostatku Choustníkovo Hradiště, obsahují někdejší patrimoniální agendu i dokumenty k hospodářskému fungování hospitální nadace a také určitou stavební agendu.¹⁴ Jsou zde uschované mnohé stavební plány a stavební knihy, nic z toho však nesouvisí se zvonicí (stavební knihy nejsou ani pro sledované období dochovány).¹⁵ Na další vyšší správní úrovni bylo badáno ve fondu Českého místopředsedství, kde bylo nejprve nahlíženo do spisů centrální

mentované části, musely být v době průzkumu dostupné (tedy v době padesátých či šedesátých let 20. století).

- 10 Podrobněji popsáno v práci PECHÁNEK, Tomáš: *3D model zaniklé zvonice u hospitalu Kuks*. Bakalářská práce. Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Katedra pomocných věd historických a archivnictví. Hradec Králové 2022, s. 22–23. Dostupné z: <https://theses.cz/id/eazbah/> [cit. 26. 2. 2023].
- 11 SVATOŠ, Ladislav: *Počátky hospitální nadace Františka Antonína Šporka v Kuksu*. Theatrum historiae 9, 2009, s. 115–117.
- 12 Státní oblastní archiv v Hradci Králové (dále SOA HK), Hospitál Kuks (1707–1945). Dále SOA HK, Milosrdní bratři Kuks (1764–1941). K obci Kuks Státní okresní archiv Trutnov (dále SOKA Trutnov), Archiv obce Kuks.
- 13 SOKA Trutnov, Archiv obce Kuks (1861) 1878–1942, inv. č. 1, sign. 1.1, Pamětní kniha 1914–1942.
- 14 SOA HK, Velkostatek Choustníkovo Hradiště (Kuks) (1591–1949).
- 15 SOA HK, Velkostatek Choustníkovo Hradiště (Kuks) 1591–1949, inv. č. 1273–1334.

správy řádu milosrdných bratří, které však obsahovaly povětšinou finanční záležitosti chodu řádu.¹⁶ Místodržitelství je zřejmě správnou institucí k dalším případným snahám o hledání novější stavební historie kukského údolí, neboť fond obsahuje například stavební dokumentaci k rekonstrukci mostu přes řeku Labe spojujícího kukský hospitál s obcí.¹⁷ Bohužel v dokumentech, které je možné na základě inventárních pomůcek tematicky přiřadit ke Kuksu, nebyla žádná zmínka spojená se zvonící nalezena. Vodítkem se stalo evidenční číslo ze stavebního plánu, ale kvůli zjednodušené druhotné evidenci jej nebylo možné k žádnému spisu přiřadit. Tím je bádání v podobném typu archivních fondů výrazně limitováno.

Další materiály bylo zapotřebí hledat mimo archivy. Zde je nutno na prvním místě zmínit spisovnu nynější správy hospitálu Kuks, spadající pod Územní památkovou správu Národního památkového ústavu na Sychrově. Zde je evidován stavební návrh zvonice, zavlažovací plán zahrad, zvon a řehtačka, o nichž je pojednáno níže. Také se zde nachází výběr nezařazené fotodokumentace, v níž je zvonice zachycena spíše náhodou.¹⁸ Dalším zdrojem se stal propagační materiál obsahující fotografie a popis Kuksu.¹⁹ Jednalo se o turistické brožury, letáky, průvodce a pohlednice. V tomto materiálu je zvonice zmíněna pouze jednou, jsou zde však obsaženy jinde nedohledatelné fotografie. Opět se zde opakuje jev efemérnosti zvonice v kontextu celého Kuksu. Došlo také k prohledání filmových databází, neboť hospitál a kukské údolí nebyly filmařům cizí.²⁰ Hledání však (až na jednu světlou výjimku) nepřineslo kýžené výsledky.²¹

Při hledání zmínek o zvonici a okolnostech jejího zániku bylo tedy převážně užito dokumentace z rekonstrukčních prací ze sedmdesátých let 20. století. Stěžejní informace přinesl *Projektový úkol na rekonstrukci hospitálu*, jenž je uspořádán ve třech svazcích.²² Jeho tisky jsou uloženy v Národním památkovém ústavu, územním odborném pracovišti v Josefově, a ve Státním oblastním

16 NA, České místodržitelství Praha – všeobecné (1800) 1855–1920 (1938), inv. č. 2795, kart. 746.

17 Tamtéž, inv. č. 1005, kart. 126.

18 Jedná se o fotografie soch a průběhu přestavby v sedmdesátých letech 20. století.

19 Většina materiálů je nazvána jednoduše jako Kuks, výjimečně Státní zámek Kuks. Autoři textů se opakují: Oldřich Jakub Blažiček, Hugo Rokyta a Jaroslav Wagner. Fotografie pocházejí buď od Vladimíra Hyhlíka, Josefa Prokeše a Josefa Staňka, nebo z archivu Státního ústavu památkové péče a přírody. Většina materiálů byla vydána Krajským střediskem státní památkové péče a ochrany přírody Východočeského kraje v Pardubicích nebo výjimečně komisí cestovního ruchu Východočeského krajského národního výboru v Hradci Králové.

20 Dostupné z: <https://www.filmovamista.cz/lokalita?id=197580-zamek-Kuks-Cesko> [cit. 26. 2. 2023].

21 Film *Anděl blažené smrti*. Režie Štěpán Skalský. Československo: Ústřední půjčovna filmů v Praze, 1965, stopáž 0:09:12–0:09:14. Viz obrazovou přílohu 4.

22 NPÚ ÚOP Josefov, sign. TU 147a, Projektový úkol, I–III.

archivu v Hradci Králové. Zde jsou uloženy i spisy Východočeského krajského národního výboru, které obsahují zápisy z kontrolních dní při rekonstrukci.²³ Projektový úkol obsahuje popis dobového a budoucího stavu, s technickými výkresy a plánovaným postupem řešení. Část se zabývá historií (nejen) stavebních úprav areálu, zmínek o zvonici je zde bohužel poskrovnu. Je možné se zde dozvědět o podílech práce na rekonstrukcích z 19. století, k nim naneštěstí nejsou uvedené zdroje. Zvonice je zde ze soudobého pohledu popsána jako „*nevychovující*“ s tím, že je určena k likvidaci, hlavně z důvodu narušování kompozice soch a omezování průchodu. Bylo tedy rozhodnuto o jejím zbourání.²⁴ K němu nakonec ve druhé polovině 70. let došlo, nicméně datum zániku není známo.²⁵

Vzhledem k zániku stavby tak nebylo prakticky možné využít k její rekonstrukci hmotné prameny. Stavební konstrukce z dřívější doby téměř neexistují, z vybavení rovněž mnoho nezbylo. V případě kukské stavby by se jednalo v první řadě o zvony. Údaje o jejich podobě jsou dohledatelné v různých zdrojích.²⁶ Původní tři zvony byly přemístěny do zvonice zřejmě hned po dokončení její výstavby. Největší a nejmenší zvon byly během první světové války zrekvírovány pro válečné účely.²⁷ V roce 1927 se (nejen) obyvatelé obce Kuks složili ve společné sbírce na dva nové kusy.²⁸ Ty byly opět válečnou mašinérií odebrány mezi lety 1941 a 1942.²⁹ Dochovaný jediný zvon z roku 1765 zůstal umístěn ve zvonici až do její likvidace.³⁰ Poté byl přesunut do nové, výše zmiňované dřevěné zvoničky, která byla v 70. letech postavena právě pro jeho adjustaci v areálu hospitalu.³¹

23 SOA HK, Východočeský krajský národní výbor Hradec Králové 1960–1976, inv. č. 1253, kart. 568; inv. č. 4547, kart. 1508.

24 NPÚ ÚOP Josefov, sign. TU 147a, Projektový úkol, I, s. 18.

25 Přesné datum se z výše zmíněných zdrojů bohužel určit nedá, ale z leteckého snímkování ze srpna roku 1975 je patrné, že zvonice ještě stojí. Zároveň je zde viditelně rozestavená zvonička přibližně 70 metrů na východ. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1975.JARM40.24279&extent=-634665.35205644772,-1022154.1213439426,-634408.4180110507,-1022024.6501496083&link=ext> [cit. 26. 2. 2023].

26 HALÍK, Tomáš: *Průvodce po Kuksu a Bettlémě*. Dvůr Králové nad Labem 1929, s. 28–30. Srov. MATĚJKA, Josef: *Úplný popis zvonů na Jaroměřsku*. Hradecký kraj 3, č. 1, 1906, s. 118–119. Srov. РОСНЕ, Е.: *Soupis památek*, s. 258. Každý však popisuje zvony odlišně, ucelená charakteristika zde: РЕЧА́НЕК, Т.: *3D model*, s. 30–35.

27 РОСНЕ, Е.: *Soupis památek*, s. 258.

28 SOA HK, Rodinný archiv Šporků 1664–1945, inv. č. 335, kart. 19. Vybráno bylo 19 342 československých korun od 105 přispěvatelů. Autorem nových zvonů byl Herold z Chomutova.

29 Archiv Biskupství králověhradeckého, Biskupská konzistoř, fascikl zvony II. světová válka. V depozitáři králověhradeckého muzea jsou uloženy sádrové odlitky zrekvírovaných zvonů: Muzeum východních Čech v Hradci Králové, inv. č. VT/04–00116, VT/04–001508, VT/04–001889.

30 NKP Kuks, Zvon značený Johann Georg Kühner 1765, inv. č. 1493.

31 NPÚ ÚOP Josefov, sign. TU 148a 60, Prováděcí projekt zvonice, 1973.

V letech 2012 až 2015 došlo i k její likvidaci a zvon se nachází spolu s originálem návrhu Červenkovy zvonice na chodbě v budově hospitálu. Kromě zvonu v Kuksu zůstala řehtačka, jež byla jistě užívána místo zvonů o Velikonocích.³² Ta byla později ztotožněna na základě inventáře z padesátých let 20. století.³³ Hospitální sbírka také obsahuje 13 fotografií zachycujících (alespoň částečně) zvonici.³⁴

2. PŘÍMÉ PODKLADY K MODELACI

Nalezený a použitelný materiál k tvorbě trojrozměrného modelu byl rozdělen do čtyř skupin:

2. 1. Stavební návrh

Červenkův stavební návrh se stal základním kamenem celé modelační práce.³⁵ Mohlo by se zdát, že obsah stavební dokumentace je pro účely virtuální rekonstrukce více než dostačující. Znázorněny jsou zde tři různé pohledové perspektivy stavby (od vchodu do kláštera, od kostela Nejsvětější Trojice, od obce Kuks) a tři půdorysy v různých výškových profilech (základy, zděná základna, dřevěné zvonové patro). Vše s rozměry větších částí (zakreslené v měřítku 1:100), se zvýrazněným materiálem, s vyškrtanými částmi, jež nebyly realizovány (vyhlídka s balustrádou a schodiště). Po podrobnější analýze bylo zjištěno, že rozměry ne vždy odpovídají, zvláště výškové. K tomu se došlo po porovnání dostupné fotodokumentace a současných pozůstatků (popsány níže) zvoniční stavby prostřednictvím modelačního programu.³⁶ Především zde není zanesena hlavní změna, a to otočení celé konstrukce o 90° směrem ke kostelu. Kdy k této změně došlo, není známo.

2. 2. Plánová dokumentace

Plánová dokumentace je již fragmentární, získané plány mají ale svou výpočetní hodnotu.³⁷ Schematický plán odvodňovacích kanálů z konce 19. století ukazuje, že zvonice se nacházela v prostoru zahrad konventu, tedy že její

32 NKP Kuks, Řehtačka velikonoční velká, inv. č. 1494.

33 Tamtéž, Inventář sbírky – Zámek Kuks, 1952.

34 Tamtéž, nezařazená fotodokumentace.

35 Viz obrazová příloha 5. Podrobná analýza návrhu dostupná zde: PECHÁNEK, T.: *3D model*, s. 38–39.

36 Model byl tvořen v aplikaci SketchUp, která umožňuje vložení fotografií a jejich rozměrovou analýzu, ze které lze tvořit modely.

37 Viz příklad v obrazové příloze 6.

údržbu pravděpodobně zajišťovali milosrdní bratři.³⁸ Tím je vyjasněna i přítomnost lehkého oplocení, jež se na některých starších fotografiích vyskytuje – prostory okolo hospitálu byly takto děleny mezi jednotlivé uživatele. Další dva plány jsou novodobé z roku 1972, z projektového úkolu rekonstrukce, přičemž jeden zachycuje soudobý stav a druhý plánovaný.³⁹ Z plánovaného lze vyčíst, že s likvidací zvonice se počítalo od počátku příprav přestavby, místo ní jsou zde zakresleny lavice a fontána.⁴⁰ Ze soudobého situačního plánu je patrné širší šikmé napojení mezi zdí a zvonicí na východní straně stavby. Pro historickou práci drobná zajímavost, pro modelační proces nedocenitelný podklad.

2. 3. Obrazová dokumentace

Pro modelaci bylo nashromážděno celkem 36 fotografií, které alespoň částečně zachycují zvonici (některé vícekrát v rozdílné kvalitě).⁴¹ Hledání obrazové dokumentace (jak již bylo nastíněno výše) nebylo omezeno jen na historické sbírky hospitálu. Vybrány byly i snímky z průběhu rekonstrukčních prací ve 20. století, ze starých pohlednic, evidenčních listů Národního památkového ústavu, dostupné literatury, starších propagačních materiálů, leteckých snímků a nakonec i z jednoho filmu.⁴² Všechny však mají jednu společnou „vadu“ – cílem jejich pořízení není zvonice, ale povětšinou sochy, u kterých stála. To se podepisuje na absenci zachycení zvonice z východní a jižní strany stavby i dalších pro modelaci podstatných detailů. Snímek, který by obsahoval podobu interiéru pro srovnání se stavebním návrhem, nalezen nebyl. Dostupné záznamy prošly dalším rozčleněním podle toho, jakou část zvonice zachycují. Specifickou částí byla střecha s křížem, neboť jeho přesná podoba není nikde kvalitně zdokumentována. Pravděpodobně se jedná o litinový výrobek z neznámé slévárny, takže by bylo možné na jiném místě najít podobný nebo úplně stejný.⁴³ Speciální kategorií byly barevné snímky, které mohly být využity k určení barevnosti stavby, podle nichž byl model později „vybarven“.

38 NKP Kuks, nezařazeno.

39 NPÚ ÚOP Josefov, sign. TU 147a, Projektový úkol, III, situační mapa 2–3.

40 Fontána nakonec realizována nebyla.

41 Viz příklad v obrazové příloze 7.

42 Jednalo se o 13 fotografií ze sbírek hospitálu, sedm z propagačních materiálů, pět z literatury, pět z evidenčního listu nemovité kulturní památky, tři z *Projektového úkolu na rekonstrukci hospitálu*, dvě pohlednice a jeden snímek z filmu *Anděl Blažené smrti*.

43 Jako nejpodobnější z dostupného materiálu byl vyhodnocen litinový kříž z katalogu rokycaňských železáren, srov. STÖGER, Anton: *Kreuze aus Gusseisen*. Kichberg am Walde 2013, s. 14. Dostupné z: https://www.marterl.at/fileadmin/user_upload/Publikationen/Gusseiserne_Kreuze_Anton_Stoeger_webversion.pdf [cit. 26. 2. 2023]. Jedná se však o náhrobní kříž, ten skutečný zřejmě nebyl tak propracovaný a byl spíše určený na umístění na jednoduché stavby či jako dekorace.

2. 4. Fyzické pozůstatky

Jako poslední skupina zdrojů bylo definováno vše, co po zvonici zůstalo na jejím původním umístění.⁴⁴ Odstranění pozůstatků stavby nebylo provedeno zcela důkladně. Místo stále nese stopy po její přítomnosti v podobě pískovcových desek mezi skulpturami Víry a Naděje. Ty viditelně přesahují a jsou rozměrově odlišné od ostatních desek umístěných na zídce mezi zbylými sochami. Zajišťovaly zvonovému patru větší stabilitu a jsou na nich ještě k nalezení zbytky kovových vzpěr. Dále je ve spodní části zídky viditelně neopracovaná omítka, která měla další pozůstatky zakrýt. Tato část je o něco širší než desky nad ní a koresponduje s malým detailem ze situačního plánu z roku 1972, který byl zmíněn výše. Nutno podotknout, že dostupné fyzické pozůstatky jsou při přeměření velikostně na milimetr shodné se stavebním návrhem.⁴⁵

3. VYUŽITÍ ZDROJŮ PŘI MODELACI

Po zvolení vhodných podkladů bylo přistoupeno k modelaci.⁴⁶ Ta již je sice částečně mimo záběr tohoto příspěvku, nelze však nezmínit následné využití nashromážděných zdrojů. Po všech analýzách dostupných materiálů byly následně modelační práce rozděleny do tří modelů. První je veden čistě podle nákrešů ve stavebním návrhu a zvonice je prakticky obkreslována s přidanou hloubkou pro tvorbu trojrozměrného modelu.⁴⁷ Vynecháno nebylo ani vyškrtnuté schodiště s ochozem a balustrádou. Druhý model byl tvořen podle rozměrů zapsaných na stavebním návrhu.⁴⁸ Ty se ukázaly jako ne vždy přesné, a tak bylo přistoupeno k tvorbě další vizualizace pro další porovnání a analýzu. Zde již nebyly tvořeny vyškrtnuté komponenty, ale vchod zvonice zůstal situován směrem zakresleným v návrhu. Oba modely byly barevně doplněny podle stavebního návrhu, jedná se však pouze o orientační textury. Třetí vizualizace má za cíl co nejvíce se přiblížit skutečnému vzhledu zvoniční stavby v době jejího zániku.⁴⁹ Zde bylo užito všech analyzovaných materiálů: fyzických pozůstatků a plánové dokumentace k tvorbě kamenného základu, stavebního návrhu k dodržení možných rozměrů a fotodokumentace k modelaci zvonového patra, střechy i dalších detailů.⁵⁰

44 Viz příklad v obrazové příloze 8.

45 Jedná se však jen o velikosti mezi sochami, zbylé rozměry být porovnány nemohly.

46 Ukázky výsledných modelů se nacházejí v obrazových přílohách 1 a 2.

47 Dostupné z: <https://skfb.ly/oEyDN> [cit. 26. 2. 2023].

48 Dostupné z: <https://skfb.ly/oYSRI> [cit. 26. 2. 2023].

49 Dostupné z: <https://skfb.ly/oYSRF> [cit. 26. 2. 2023].

50 Kříž na zvonici byl ve třetím modelu vytvořen jako jednoduchý tvar pomocí obkreslení z fotodokumentace, zbytek byl komparován a upraven podle fotografií.

Barevnost byla poslednímu modelu dodána na základě omezeného množství barevných fotografií a není možné ji definovat jako zcela identickou se skutečným vzhledem původní zvonice.

Searching for Sources for 3D Visualization of the Bell Tower at the Kuks Hospital

This work aims to present the issue of finding sources for the creation of three-dimensional visualization, using the example of the modeling of a defunct bell tower from the 19th century, which stood near the hospital complex in Kuks. It shows the possibilities of research beyond the boundaries of archival research in search of material that can be used in modeling. Here are presented general paths that can be followed, what needs to be found and how to carefully analyze each newly obtained material. Most of the complications are associated with the lower monument value of the building, which was located in an artistically crowded complex. The first part presents the basic timeline of the belfry with the addition of areas where it was necessary to search for information. The complication associated with the less important person of the belfry builder is also mentioned here. The second part is devoted to the selection of sources that helped to create the history of the belfry, as well as to the modeling itself. Both archival and non-archival materials are described here. The third part describes how the found documents were worked with and how they were used in the modeling itself.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obr. 1. První dva modely. Levý model byl vytvořen pouze za použití nákresů ve stavebním návrhu. Je zde doplněno i schodiště s ochozem. Pravý model byl vytvořen pomocí pevného dodržení vepsaných rozměrů v návrhu, pro porovnání zde byla ponechána přilehlá zeď (foto autor).

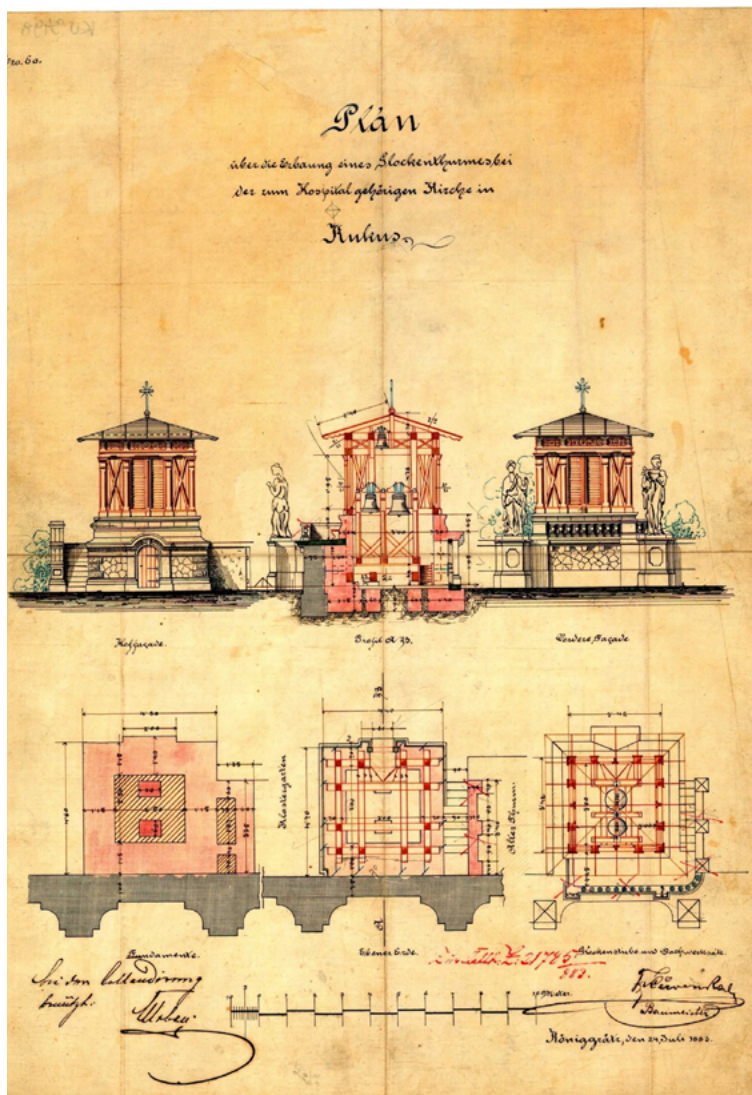
Obr. 2. Třetí model, pro který byly použity všechny dostupné zdroje a který měl být co nejpodobnější poslední známé podobě skutečné zvonice (foto autor).

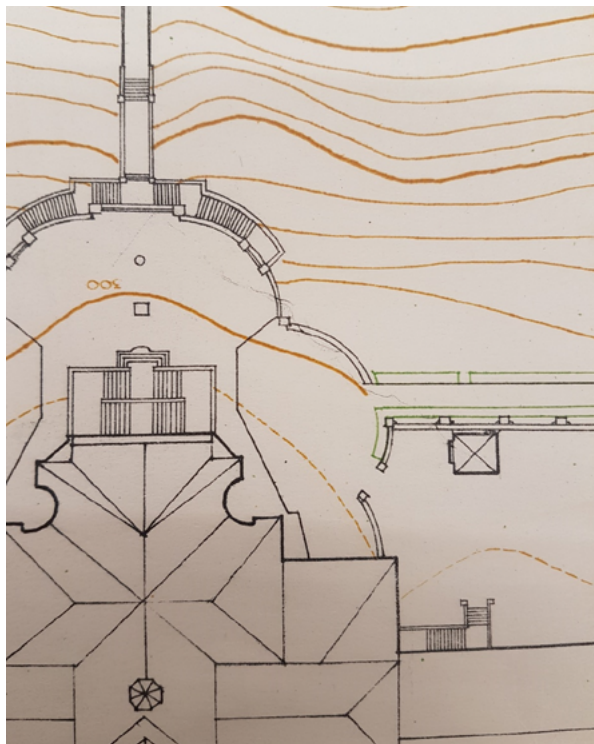
Obr. 3. Záběr na alegorie Ctností se zvonicí v pozadí, třicátá léta 20. století (NKP Kuks, nezařazená fotodokumentace, inv. č. KU 3873).

Obr. 4. Záběr z filmu *Anděl blažené smrti*, který obsahuje jeden z mála „detailnějších“ záběrů kříže na zvonici (Film *Anděl blažené smrti*. Režie Štěpán Skalský. Československo: Ústřední půjčovna filmů v Praze, 1965, stopáž 0:09:12–0:09:14; dostupné z: <https://www.filmovamista.cz/img/780-Andel-blazene-smrti/60011-Kuks-2.jpg> [cit. 30. 7. 2024]).

Obr. 5. Zachovaný stavební návrh od stavitele Františka Červenky z 24. července 1883 (NKP Koks, Plán zvonice 1883, inv. č. 3498).

Obr. 6. Situační plán k roku 1972 (NPÚ ÚOP Josefov, sign. TU 147a, Projektový úkol, III, situační mapa 2).

Obr. 7. Snímek z evidenčního listu nemovité kulturní památky zachycující zvonici s plastikou Víry v popředí. V tomto případě byla výjimečně zvonice zachycena vcelku významně, u zbylých fotografií tomu už tak žet nebylo (Evidenční list nemovité kulturní památky, Komplex hospitálu, 1971).

Obr. 8. Fotografie ze současnosti. Z pořízených fotografií je výrazně viditelný převis pískovcových desek, zbytky napojení v nižších místech nejsou z fotografií snadno viditelné (foto autor, 2022).

„ZNALEC 10TI ŘEČÍ PŘEJE SI V ZNÁMOST VEJÍTÍ“

NOVINOVÁ INZERCE JAKO FORMA SEZNÁMENÍ VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

V dopise ze dne 16. ledna 1848 adresovaném Boženě Němcové se Antonie Čelakovská pohoršovala nad seznamovací rubrikou vratislavských novin a poznamenala: „*O takovém nešvaru nemáme v naší drahé otčině žádného pojmu, a dá-li Bůh, nikdy se ho nedočkáme.*“¹ Její přání se nevyplnilo. Co se ovšem plnilo, byly zadní strany denního tisku, a to právě tímto „*nešvarem*“. Například v *Národních listech* se tento typ inzerce objevoval již od počátku jejich vydávání v roce 1861. Stejně jako reklamní, tak i seznamovací inzerce našla místo v rozvíjejícím se denním tisku a navzdory řadě kritických hlasů přetrvala. Inzerát v novinách představoval v „dlouhém“ 19. století novou a moderní formu seznámení. Ať už byl tento fenomén pro českou společnost přijatelný, zcela nevhodný či stěží tolerovatelný, při hledání životního partnera představoval alternativu, jež mohla nahradit přinejmenším část „tradičního“ procesu seznámení, které bylo a je historicky, finančně a kulturně podmíněno.

Vedle seznamovací inzerce reprezentuje „moderní“ přístup k navazování partnerství také například *Eros: Časopis pro zájmy sňatkové*, vydávaný od roku 1903, který však po dvou letech zanikl.² I proto se v této práci zaměříme výhradně na seznamování prostřednictvím denního tisku. Cílem novinové inzerce pak bylo bez výjimky uzavření sňatku, odtud také dobový název inzertní rubriky – *Nabídnutí k sňatku*.

1 LENDEROVÁ, Milena: *K hříchů i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha 1999, s. 78–79.

2 LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*. Praha 2009, s. 145.

1. METODOLOGIE, ZHODNOCENÍ LITERATURY A PRAMENŮ

Cílem práce bylo metodou sondy prozkoumat a na vzorku inzerce, většinou nadepsané jako *Nabídnutí k sňatku*, popsat tuto formu seznamování životních partnerů a výsledky poté porovnat s informacemi z literatury. Studie je zaměřena na české prostředí, nicméně seznamovací inzerce existovala i v zahraničí. Koneckonců se předpokládá, že první inzerát tohoto druhu se objevil v Anglii.³ Právě z anglofonního prostředí pocházejí také jediné nalezené monografie na dané téma: *Shapely Ankle Preferr'd. A History of the Lonely Hearts Ad* Francescy Beaumanové,⁴ *Classified. The Secret History of the Personal Column* Harryho Cockse⁵ a *Love at Last Sight. Dating, Intimacy, and Risk in Turn-of-the-Century Berlin* Tylera Carringtona.⁶ Česká historiografie se problematikou seznamování prostřednictvím inzerce v „dlouhém“ 19. století zabývala jen okrajově (např. M. Lenderová, L. Křížová).⁷ Z tohoto důvodu je práce postavena na základním pramenném výzkumu.

Vedle zmíněné novinové inzerce se fenomén promítl také do specifického žánru literatury zaměřeného na rady a návody týkající se seznamování. Tyto tzv. tajemníky lásky se v českých zemích objevily nejprve jako překlady zahraničních titulů a později i jako domácí produkce.⁸ Jedním z příkladů byl *Nový tajemník lásky* z roku 1874. Podstatná část díla byla věnována milostným psaníčkům, včetně celé řady ukázek, jež měly sloužit jako inspirace. Součástí byly mj. i rady, jak dobýt srdce ženy opěvováním „*pěkných vlastností krásného pohlaví*“.⁹ V jiném vydání *Tajemníka lásky* z roku 1903 se bylo možno dočíst, že „*seznámiti se s dá-mou je v nynější době snazší, než tomu bylo druhdy*“.¹⁰ Tento typ příruček poměrně dobře reflektoval proměny společenských norem. V roce 1916 autor srovnával své dílo se staršími *Tajemníky lásky*, jež považoval za naivní a úsměvné

3 BEAUMAN, Francesca: *Shapely Ankle Preferr'd. A History of the Lonely Hearts Ad, 1695–2010*. New York 2011, s. 10.

4 Viz předchozí poznámku.

5 COCKS, Harry: *Classified. The Secret History of the Personal Column*. New York 2009.

6 CARRINGTON, Tyler: *Love at Last Sight. Dating, Intimacy, and Risk in Turn-of-the-Century Berlin*. New York 2019.

7 LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 78–79; KŘÍŽOVÁ, Lenka: *Podoby a proměny vztahu muže a ženy ve 2. polovině dlouhého 19. století*. Disertační práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin. Praha 2019, s. 74–78.

8 LENDEROVÁ, M. – JIRÁNEK, T. – MACKOVÁ, M.: *Z dějin české každodennosti*, s. 146.

9 URBÁNEK, Augustin: *Nový tajemník lásky, čili, Spolehlivý a pilný rádce pro milující na cestách lásky*. Praha 1874, s. 190.

10 HYNEK, Alois: *Nejnovější tajemník lásky a dvorný společník. Nepostradatelný návod pro mladé muže i dívky, jak chovati se ve společnosti. Zároveň hojná sbírka milostných dopisů, pokynů a rad pro různé případy; společenské hry atd.* Praha 1903, s. 22.

z hlediska obsahu i formy.¹¹ V tomto díle bylo již téměř 40 stran věnováno *Navázání známosti inserátem*. Názorné odpovědi měly sloužit právě těm, kteří by se chtěli touto formou seznámit, což ukazuje na rostoucí společenskou akceptaci fenomenu seznamovací inzerce.

Pro výzkum novinové seznamovací inzerce byly zvoleny dva periodické tituly, které ji obsahovaly ve velké míře. *Národní listy* reprezentovaly české politické noviny pro vyšší střední a měšťanské vrstvy. Na jejich vzniku se podíleli národní liberálové a reprezentanti Národní strany. Koncesi na jejich vydávání získal Julius Grégr v listopadu 1860. Ten je pak přetvořil na moderní žurnalistický podnik. *Národní listy* měly též výbornou hospodářskou rubriku, rozsáhlou síť korespondentů a věnovaly se celému spektru společenského dění.¹²

Druhým zvoleným titulem jsou *Lidové noviny*, které vznikly sloučením *Moravských listů* a časopisu *Pozor* v roce 1893. Jejich vedoucím a po roce 1898 i majitelem byl Adolf Stránský. *Lidové noviny* prezentovaly politické zájmy moravských mladočechů, vyznačovaly se vysokou úrovní redakce a také poměrně vysokým nákladem.¹³ Tisk tohoto formátu byl ideální živnou půdou pro rozšíření nového typu inzerce.

Výzkum se soustřeďoval na druhou polovinu „dlouhého“ 19. století, konkrétně na poslední dekády 19. a první desetiletí 20. století. Zkoumaný vzorek tvořilo 120 inzerátů, jejichž autory bylo 94 mužů a 28 žen. V případě *Národních listů* i *Lidových novin* byly vybrány tři časové úseky, a to z počátků jejich působnosti, přibližně uprostřed sledovaného období a na jeho konci, tedy v roce 1914. Samotné seznamovací inzeráty byly v novinách většinou řazeny mezi ostatní inzerci, převážně na posledních stranách příslušného vydání. Inzerát byl povětšinou stručný a obsahoval informace o autorovi či autorce a představě o případném protějšku. Ačkoli se vyskytly i inzeráty delší, většina kladla důraz na jednoduchost obsahu, nikoli složitost formy. Strukturu inzerátů nepochybně ovlivňovalo i jejich zpoplatnění podle rozsahu. Například na konci roku 1893 to v *Národních listech* znamenalo pět krejcarů za řádek, v *Lidových novinách* dva krejcarey za tři slova a nejmenší oznámení za deset krejcarů.

11 MALÝ, Jaroslav: *Moderní tajemník lásky aneb rádce milenců. Obšrný a pochopitelný návod, jak se píšou dopisy týkající se lásky, známosti a manželství pro všechny stavy a případy*. Praha 1916, s. 5.

12 BEDNAŘÍK, Petr – JIRÁK, Jan – KÖPPOVÁ, Barbara: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha 2011, s. 110–114.

13 Tamtéž, s. 141.

2. VĚK A RODINNÝ STAV

Prvním, nepříliš překvapivým, zjištěním provedeného výzkumu je, že většina inzerátů byla podávána přímo autorem toužícím po seznámení. Objevily se ovšem i inzeráty podané například rodinným příslušníkem, přítelem či opatrovníkem, jak stálo v jedné nabídce, která byla podána za „svěřenku z venkova“.¹⁴ Jak uvedla Milena Lenderová, rozmach těchto inzerátů česká společnost zpočátku odsuzovala, neboť je považovala za ponižující.¹⁵ Nicméně právě vzhledem k jejich přibývajícimu množství je jasné, že nacházely své čtenáře. To mj. potvrzuje i výše zmíněná proměna tajemníků lásky nebo inzerát z roku 1905, v němž hostinský hledal ženu za příčinou sňatku touto „již obvyklou cestou“.¹⁶

Pokud jde o obsahovou strukturu, nejčastěji uváděnou informaci (vedle pohlaví) byl věk. Vlastní věk uvedlo 90 % mužů a 82 % žen. Poněkud jiná byla „bilance“ při uvádění požadovaného věku případného protějšku. Muži se v tomto ohledu vyjádřili v 55 % a ženy ve 43 % případů. Lze mj. předpokládat, že případné uvedení požadovaného věku by mohlo odradit i potencionálně vhodné kandidáty či kandidátky. Věk byl uváděn buďto přesně (číslovkou), nebo slovně, například: „mladý“, „středního věku“, nebo „věku nejlepšího“.¹⁷

Ludmila Fialová napsala, že průměrný věk vstupu do manželství se ve druhé polovině 19. století pohyboval přibližně kolem 28–30 let u mužů a 26 let u žen.¹⁸ Zjištěný průměrný věk inzerentů byl poněkud vyšší, 31 let u mužů a 30 let u žen. To mohlo znamenat, že se k inzerci jako formě seznámení uchýlovali lidé až po neúspěchu tradičních forem seznámení, případně po ovdovění. Požadovaný věk opačného pohlaví, zejména věk potenciálních manželek, již ukazoval jistý záměr. Bylo-li cílem založit rodinu, je jasné, že by si muž přál manželku odpovídajícího věku. Naopak u starších mužů, vdovců majících děti, by se jednalo spíše o ženu přiměřenou jejich věku a postavení.

Z hlediska požadovaného věku případné manželky muži nejčastěji uváděli rozmezí, například 18–26 let. V průměru požadovali partnerku ve věku do 28 let. Ženy uvedly požadovaný věk případného manžela ve třetině případů, přičemž

14 Národní listy, roč. 3, 30. června 1890, č. 151, s. 4.

15 LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 78–79.

16 Lidové noviny, roč. 13, 24. září 1905, č. 217, s. 18.

17 Národní listy, roč. 18, 10. května 1870, č. 135, s. 5. Zajímavé je, že v rámci sledovaných inzerentů to byla hlavně část mužů, kteří vlastní věk neuváděli přesně, naopak ženy, až na dvě výjimky, uváděly svůj věk buď přímo, anebo vůbec.

18 FIALOVÁ, Ludmila: *Některé aspekty vývoje sňatečnosti v České republice v nové době z pohledu demografie*. In: HALÍŘOVÁ, Martina (ed.): *Oznamuje se láskám našim, aneb, svatby a satební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*. Sborník z konference konané 13.–14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích. Pardubice 2007, s. 58.

průměr činil 46 let. V některých případech muži uváděli, že by měl být věk ženy „přiměřený“. Obecně lze říci, že si muži přáli partnerku spíše mladší a ženy zase partnera spíše staršího, což odpovídá dobovým zvyklostem vycházejícím z přesvědčení, že by muž měl do manželství vstupovat starší a ekonomicky zajištěný, zatímco žena mladá a „nevinná“. V několika případech bylo rovněž možné předpokládat, že by muž akceptoval i ženu starší. Ve zkoumaném vzorku inzerce se však ani v jednom případě nedostal pod hranici 18 let. Naopak věk mužů začínal na zákonné hranici zletilosti podle Všeobecného občanského zákoníku (1811) 24 let s jedinou výjimkou, 23letého majitele mlýna.¹⁹ Zde ovšem bylo evidentně podstatnější jeho hmotné zajištění.

Dalším údajem, uváděným většinou společně s věkem, byl rodinný stav. Tuto informaci uvedlo 38 % mužů a 82 % žen. Stav *svobodný* uváděli pouze muži. Ženy se místo toho popisovaly jako *dívky* či *slečny*. Z inzerentů, kteří uvedli svůj rodinný stav, bylo 33 % svobodných mužů a 61 % svobodných žen.

Ve zkoumaném vzorku se objevilo také vdovství. Mezi inzerenty, kteří uvedli vlastní rodinný stav, bylo dokonce 61 % vdovců a 30 % vdov. Pro ženy v domácnosti znamenalo odvdovění ztrátu pravidelného příjmu, pro muže zase šlo o výrazné narušení chodu domácnosti a péče o děti. Kromě běžných příčin úmrtí může větší množství vdovců ukazovat také na problematiku mortality u mladých žen. Jakákoliv komplikace při porodu mohla vést k úmrtí matky, stejně jako rizikové těhotenství či problémy během šestinedělí. Zvláště horečka omladnic, nebo též poporodní horečka, představovala zásadní nebezpečí.²⁰ U vdovců a vdov se v inzerátech často objevily i informace o dětech, jejich počtu, věku nebo naopak bezdětnosti. Například 35letý hospodář uvedl, že má „*tři zdravé a příjemné děti*“.²¹

Nejméně frekventovaným rodinným stavem byl rozvedený/á. Týkal se pouze čtyř inzerentů, dvou mužů a dvou žen. Zde byla zajímavá formulace ženy, která uvedla, že je „*bez své viny rozvedená*“.²² Připomeňme, že je potřeba rozlišovat mezi rozvodem a rozlukou.²³ Ve všech čtyřech případech nalezených v inzerci však byl použit termín rozvedený/á. Tito čtyři inzerenti podali své inzeráty v roce 1914, tedy v době, kdy byl rozvod již společensky akceptovanější.

19 Národní listy, roč. 16, 10. ledna 1870, č. 15, s. 4.

20 LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha 2006, s. 48.

21 Lidové noviny, roč. 2, 20. prosince 1894, č. 289, s. 6.

22 Národní listy, roč. 54, 24. května 1914, č. 141, s. 14.

23 KŘÍŽOVÁ, Lenka: *Rozvod a rozluka v dlouhém 19. století*. In: BOŠTŘÍK, Pavel – HORÁK, Pavel – KARPÍŠEK, Jaromír – STURZ, Zbyněk (edd.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, 10. díl. Ústí nad Orlicí 2015, s. 235–242.

Požadovaný rodinný stav případného protějšku uvedlo 80 % mužů a 18 % žen. Muži nejčastěji požadovali *dívku* či *slečnu*, častý byl také termín *svobodná*, byť dva muži uvedli, že by jim nevadila ani žena rozvedená, což opět naznačuje rostoucí společenskou akceptaci rozvodu. Pokud muži specifikovali požadovaný stav případné partnerky, 48 % z nich by nevadila vdova. Měla být bezdětná, našly se ovšem i opačné případy, například tovární krejčí by uvítal „*matku hodných dětí*“.²⁴ Ženy se v tomto ohledu vyjádřily jen v několika případech, vdovec by jim nevadil a některé by jej uvítaly i s dětmi.

3. SOCIOPROFESNÍ STRUKTURA A MAJETKOVÉ POMĚRY

Vzhledem ke společenskému modelu muže, který měl hlavně materiálně zabezpečit rodinu, nepřekvapilo, že své povolání uvedlo 95 % mužů a 72 % také svůj majetek či jmění. Socioprofesionální struktura inzerentů byla ovšem dána zejména profilem zvolených novinových titulů. V několika případech nebylo, vzhledem k obecné formulaci typu *zajištěné postavení*, možné určit profesi ani rámcově. Z hlediska profesní struktury bylo jednoznačně nejvíce mužů-úředníků, a to 27 %. Druhou nejpočetnější profesí byli obchodníci, kteří tvořili 21 %, a třetí podnikatelé se 16 %. Mezi inzerenty byli úředníci státní i soukromí. Ze všech profesí to byli právě úředníci, kteří nejčastěji uváděli vyšší ročního příjmu. Důvodem byla jistota stálého příjmu v rámci příslušné hodnostní třídy. Z hlediska platového ohodnocení šlo o transparentní systém založený na systemizovaných příjmech, které tvořil plat a aktivní nebo funkční přírůstek. Každá hodnostní třída měla přesné platové ohodnocení dané zákony. Systém sestával z 11 hodnostních tříd (od roku 1873), z nichž některé zahrnovaly více platových stupňů. Úředník tak přesně věděl, jak si polepší v případě kariérního posunu.²⁵ Nejnižší uvedený příjem úředníků-inzerentů činil 420 zl. (840 K) a nejvyšší 5 000 K (2 500 zl.).²⁶

Majetek či jmění již úředníci uváděli většinou méně konkrétně, častou formulací bylo „*nějaké jmění*“. V některých případech bylo zmíněno např. vlastnictví bytu nebo penze. Penze mohla znamenat jistou záruku důstojného stáří, a její příjemce se tak nemusel spoléhat na výminek či péči rodiny a příbuzných. Jako první v monarchii získali penzi právě státní úředníci. Vzhledem k podmínkám získání penze a její výsledné výši tak byla pro každého úředníka logická snaha setrvat ve státní službě co nejdéle a dosáhnout co nejvyšší pozice.²⁷

24 Lidové noviny, roč. 22, 24. června 1914, č. 172, s. 4.

25 VYSKOČIL, Aleš: *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*. Praha 2009, s. 101–104.

26 Zl. = rakousko-uherský zlatý (do r. 1892), K = rakousko-uherská koruna (od r. 1892 do r. 1918). Koruna nahradila zlaté v poměru 1 zlatý = 2 koruny, přepočty jsou uvedeny v závorkách.

27 VYSKOČIL, A.: *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, s. 139.

Postavení soukromého úřednictva bylo nejistější, alespoň někteří jeho příslušníci ale mohli dosáhnout relativní zámožnosti. Soukromý úředník s nejvyšším zmíněným příjmem, tedy 5 000 K ročně, uvedl i své jmění, 60 000 K v hotovosti.²⁸ Většina úředníků bohužel v inzerátu neuvedla, zda jsou úředníky státními nebo soukromými.

Obchodníci a majitelé obchodů tvořili druhou nepočtenější skupinu inzerentů.²⁹ Až na dvě výjimky uváděli svůj majetek, nikoli roční příjem, který byl méně stálý a předvídatelný. Svou obchodní činnost však obchodníci často uváděli poněkud neurčitě, a to termíny jako „výnosný“, „dobrý“, případně jen „obchod“ či „obchod ve vlastním domě“. Nejnižší uvedené jmění bylo 1 500 zl. (3 000 K) v hotovosti, zbytek se většinou pohyboval v sumách nižších desítek tisíc.

Podnikatelé většinou uváděli svůj roční příjem, který se zdál být přímo úměrný popsánému podniku. Jednalo se tedy například o čtyři až pět tisíc korun ročně (dva až 2 500 zl.) u majitele „menšího průmyslového podniku“³⁰ nebo 40 000 K ročně (20 000 zl.) u „nájemce velkostatku s průmyslem“.³¹ V popisu majetku se objevovaly mlýny, pily, hospodářství, průmyslové závody či pozemky. Na jedné straně byl uveden závod v hodnotě 9 000 K (4 500 zl.),³² na straně druhé však byla například „usedlost v Čechách“ v hodnotě 130 000 zl. (260 000 K).³³ Mezi podnikatele se řadili též např. ředitelé, v inzerci zastoupení dvěma muži. Svůj příjem uvedli ve výši 18 000 K ročně (9 000 zl.) se jměním 150 000 K (75 000 zl.)³⁴ a 7 500 K ročně (3 750 zl.) s úsporami ve výši 30 000 K (15 000 zl.).³⁵

Řemeslníky mezi inzerenty zastupovali například kovářský pomocník s naspořenými 720 zl. (1 440 K),³⁶ řemeslník s 000 10 K (000 5 zl.), pekař nebo tovární krejčí. Živnostníky reprezentoval například hostinský nebo sládek, který uvedl svůj příjem 2 000 zl. ročně (4 000 K), což bylo více, než měla většina úředníků mezi inzerenty. Řemeslníci i živnostníci často uváděli majetek, který jim měl připadnout v rámci dědictví. Tzv. starou střední třídu³⁷ zastupoval v inzerci

28 Lidové noviny, roč. 14, 14. července 1906, č. 192, s. 8.

29 Bohužel u těchto profesí nebyly uvedeny detaily, například o obchodním zaměření, lokalitě či úspěšnosti. Termín „obchodník“ tak představoval poměrně široký pojem.

30 Lidové noviny, roč. 22, 14. června 1914, č. 162, s. 24.

31 Národní listy, roč. 25, 54. prosince 1914, č. 346, s. 10.

32 Lidové noviny, roč. 22, 12. dubna 1914, č. 101, s. 14.

33 Národní listy, roč. 8, 10. června 1870, č. 153, s. 4.

34 Národní listy, roč. 54, 3. listopadu 1914, č. 302, s. 8.

35 Národní listy, roč. 54, 12. dubna 1914, č. 100, s. 28.

36 Lidové noviny, roč. 13, 23. dubna 1905, č. 94, s. 12.

37 Podle Manfreda Hettlinga. HETTLING, Manfred: *Politische Bürgerlichkeit. Der Bürger zwischen Individualität und Vergesellschaftung in Deutschland und der Schweiz von 1860 bis 1918*. In: Bulst,

mj. rolník, který disponoval 12 000 zl. (24 000 K) a dle svých slov „*slušným příjmem*“.³⁸ Z nové střední třídy se objevil strojní inženýr a dva učitelé. V jednom případě šlo o učitele národní školy na venkově s platem 600 zl. ročně,³⁹ ve druhém případě nebyly uvedeny žádné podrobnosti. Inteligence byla zastoupena advokátem a obvodním lékařem, ovšem ani jeden neuvedl podrobnosti o příjmech či majetku.

V důsledku socioekonomických změn rostl tlak na ženy, které více toužily po kvalitním vzdělání, stávaly se samostatnějšími a začínaly se věnovat vlastní výdělečné činnosti. Po roce 1900 se ve zkoumané inzerci již objevovaly ženy ekonomicky aktivní, byť šlo jen o několik případů. Mezi nimi byla například 20letá vychovatelka, majitelka módní síně v Brně⁴⁰ nebo majitelka továrního závodu. Některé ženy se zmínily o *soukromém jmění*, případně blíže neurčeném ročním příjmu, šlo zřejmě o tzv. soukromnice.

O preferovaném povolání případného protějšku se zmiňovaly hlavně ženy vzhledem k tomu, že většina měšťanských žen byla stále ještě v domácnosti. Učinilo tak 75 % z nich. V polovině případů se mělo jednat o muže v „*zajištěném postavení*“, druhá polovina žen pak uváděla většinou konkrétní preferované profese. Obecně lze říci, že si ženy nejčastěji přály státního úředníka, učitele, lékaře nebo advokáta. Z již uvedených důvodů je patrné, proč ženy preferovaly státní úředníky. Šlo o pozice poskytující stabilní, zákonem daný příjem, možnosti kariérního růstu s odpovídajícími „benefity“ a v případě dlouholeté služby pak penzí zajištěné stáří.

4. VĚNO

Věnu je potřeba věnovat samostatný oddíl. Šlo o zcela unikátní typ majetku ženy. Od poloviny 18. století se podle některých stávalo hlavním kritériem při výběru nevěsty. Tvořily jej movité věci, zvířata, později peníze a až v 19. století nemovitosti.⁴¹ Neměla-li nevěsta vlastní věno, měla jej dostat od rodičů či pra-

Neithard – Lundgreen, Peter – Mager, Wolfgang – Wehler, Hans-Ulrich (edd.): *Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte.* (Bürgertum 13). Göttingen 1999, s. 354–358.

38 Národní listy, roč. 10, 27. listopadu 1870, č. 324, s. 7.

39 Národní listy, roč. 11, 29. srpna 1871, č. 236, s. 4.

40 Lidové noviny, roč. 14, 10. března 1906, č. 68, s. 7.

41 NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře.* Praha 2012, s. 222–223. Magdaléna Pokorná označila věno jako základní „kapitál“ nevěsty. POKORNÁ, Magdaléna: *Manželství v 19. století. Ideál – realita – rozvrat. (Na příkladu manželů Boženy a Josefa Němcových).* In: Řepa, Milan (ed.): 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly. (Moderní dějiny. Supplementum 1). Praha 2008, s. 491.

rodičů ve výši odpovídající jejímu stavu.⁴² Pokud věno obsahovalo půdu či nemovitosti, mohlo se jednat o velkou část rodinného majetku.⁴³

Vlastní věno uvedlo v inzerci 60 % žen, konkrétní informace však poskytlo méně než 50 % z nich. V několika případech ženy pouze napsaly, že disponují „menším věnem“, případně pouze výbavou. Bylo-li věno zmíněno konkrétní částkou, pohybovalo se v poměrně širokém rozpětí. Nejnižší uvedená částka byla 6 000 K (3 000 zl.),⁴⁴ nejvyšší potom 100 000 K (50 000 zl.).⁴⁵ Mezi těmito „extrémny“ pak šlo o sumy spíše menší, s výjimkou dvou žen ve věku 20 let, které podaly inzerát společně a svá věna uvedly ve výši 36 000 a 50 000 K (18 000 a 25 000 zl.).⁴⁶

Význam věna jakožto hlavního ukazatele majetkové perspektivy ženy podporovalo množství zmínek o požadovaném věnu ze strany mužů. Celkem 82 % mužů v nějaké podobě zmínilo svou představu o věnu případné manželky. Více než polovina těchto mužů ale užívala neurčité formulace jako „nějaké“ či „přiměřené věno“. Méně než 50 % mužů pak konkretizovalo svou představu číselným vyjádřením, buď přesnou částkou, rozmezím, nebo minimální hodnotou. Zde byla patrná poměrně jasná tendence. Téměř všichni muži požadovali věno ve výši, která byla nějakým způsobem odvozena od vyčíslení svého majetku. Například majitel průmyslového závodu v hodnotě přes 100 000 zl. (200 000 K) požadoval věno ve výši 25 000 zl. (50 000 K), tedy přesnou čtvrtinu svého majetku.⁴⁷ Objevili se ale i muži, pro něž nehrálo věno roli. Nutno podotknout, že ve všech případech šlo o muže s větším majetkem, solidním příjmem či stabilním místem.

5. OSOBNOSTNÍ RYSY, VLASTNOSTI A DUŠEVNÍ CHARAKTERISTIKY

*„Osobnost je individualizovaný systém (integrace) psychologických procesů, stavů a vlastností, které vznikají jednak socializací (působením výchovy a prostředí), jednak přetvářením vrozených vnitřních podmínek bytí člověka a determinují a řídí předmětné činnosti jedince, jeho sociální styky a duchovní vztahy.“*⁴⁸
K lepšímu pochopení především osobnostních rysů, které inzerenti požadovali

42 MACKOVÁ, Marie: *Sňatek ve světle rakouského Všeobecného občanského zákoníku*. In: Halířová, Martina (ed.): *Oznamuje se láskám našim, aneb, svatby a satební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*. Sborník z konference konané 13.–14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích. Pardubice 2007, s. 71.

43 NAVRÁTILOVÁ, A.: *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, s. 218.

44 Národní listy, roč. 54, 19. dubna 1914, č. 106, s. 15.

45 Národní listy, roč. 54, 26. listopadu 1914, č. 325, s. 6.

46 Lidové noviny, roč. 22, 31. ledna 1914, č. 31, s. 8.

47 Národní listy, roč. 30, 12. října 1890, č. 281, s. 11.

48 ŘÍČAN, Pavel: *Psychologie osobnosti. Obor v pohybu*. Praha 2010, s. 14.

u případného protějšku, je potřeba vnímat právě ty vlivy, které na ně působily. Koncepce manželství, jeho funkce a obecně přijímané genderové stereotypy⁴⁹ tak nepochybně představovaly hlavní pilíře při rozhodování o výběru partnera či partnerky v „dlouhém“ 19. století.

Vedle otázky náboženství, která byla pro manželství důležitá, se v českém prostředí druhé poloviny 19. století dbalo i na politické postoje a národnostní citění. Byť byly smíšené česko-německé sňatky tolerovány, nemělo na jejich základě dojít k poněmčení.⁵⁰ Z hlediska vyznání došlo v průběhu 19. století k určité sekularizaci české společnosti a náboženství již neplnilo svou dřívější úlohu. Nešlo o úplný zánik duchovních potřeb, ale spíše o náboženský skepticismus, především vůči církevním institucím.⁵¹ Ve sledovaném vzorku inzerce bylo vyznání zmíněno pouze čtyřikrát. Dva muži uvedli, že jsou katolíky, jeden, že vyznání nerozhoduje a jedna žena si přála evangelíka.

Národnost byla ve zkoumaném vzorku rovněž zmíněna pouze čtyřikrát. Ve všech případech šlo o českou národnost. Národnost se vzhledem k profilaci vybraných novin pravděpodobně rozuměla sama sebou. S ohledem na nízkou frekvenci zmínek o vyznání nebo národnosti ve zkoumaném vzorku inzerce nebylo možné určit, do jaké míry šlo o důležitá kritéria při výběru partnera či partnerky. Naproti tomu více mužů vítalo nebo požadovalo znalost českého i německého jazyka, pravděpodobně z praktických důvodů (např. obchod).

Vlastní povahu popsala v inzerci pouze třetina mužů, ale 71 % žen. Z hlediska preferované povahy se vyjádřilo 67 % mužů a 43 % žen. Muži nejčastěji popisovali svou povahu jako mírnou, slušnou či vážnou, uváděli tedy přednosti náležející k tehdejšímu společenskému ideálu muže.⁵² Očividně nejdůležitějším a muži nejčastěji zmiňovaným ukazatelem bylo vzdělání a inteligence. Uvedlo ho 71 % mužů, kteří v inzerci popsali svou povahu. Dva muži považovali za důležité zmínit svůj negativní vztah k alkoholu. Jeden muž uvedl, že je „znalec 10ti

49 STORCHOVÁ, Lucie: *Gender*. In: Storchová, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha 2014, s. 194–205.

50 LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 85.

51 NEŠPOR, Zdeněk R.: *Ústřední vývojové trendy současné české religiozity*. In: týž (ed.): *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha 2004, s. 27–28.

52 Muž měl působit na veřejnosti, dobývat a vládnout, měl být aktivní a racionální. ŠIMŮNKOVÁ, Alena: *Ideály a skutečnost: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v polovině 19. století*. Česká literatura: časopis pro literární vědu 47, 1999, s. 657. Na muže byly kladeny také další nároky, měl být mravný, svědomitý, cílevědomý, zkušný, uvážlivý a hospodárný. LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 84.

řečtí“,⁵³ přičemž opět vyvstává otázka „objektivit“ uváděných údajů. Objevily se i případy, které se svým obsahem vymykaly tehdejšímu genderovým stereotypům. Například jeden muž o sobě uvedl, že je „*něžné povahy*“.⁵⁴

Dle zmíněných představ mužů měla být žena vládná, jemná, upřímná, mírná či příjemná, což odpovídalo tehdejšímu společenskému ideálu ženy.⁵⁵ Muži požadovali u ženy na prvním místě domácí vychování a kladný vztah k domácnosti. Tyto kvality zmínilo 62 % z nich. Druhou nejčastěji zmiňovanou charakteristikou bylo dobré a laskavé srdce či obecně dobrá povaha, kterou uvedlo 41 % mužů. Celkem 30 % mužů žádalo vzdělání a inteligenci. Tyto skupiny požadavků se v inzerci většinou objevovaly v kombinaci. Muž si například přál ženu vzdělanou s dobrým srdcem. V některých případech také nebylo zmíněno nic ohledně domácnosti, a stačila tedy například žena „*upřímného srdce a dobrého humoru*“.⁵⁶

Na rozdíl od mužů popsaly své povahové rysy téměř tři čtvrtiny žen. Inteligenci a vzdělání zmínilo 75 % žen. To, co muži požadovali nejméně, bylo tím, co ženy nejvíce nabízely. Na druhém místě byla domácí výchova a kladný postoj k domácnosti. Vlastnosti či schopnosti z tohoto okruhu zmínilo 40 % žen. Posledními pak byly vlastnosti, které by bylo možné charakterizovat jako „*dobrá povaha*“ či „*dobré srdce*“. Zmínilo je 30 % žen. Stejně jako muži i ženy ve svých inzerátech často uváděly kombinaci těchto tří souborů vlastností. Některé při tom nešetřily slovy, jako například žena, která uvedla, že je „*milá, prakticky, hudebně i literárně vzdělaná*“,⁵⁷ jiná zase, že je „*inteligentní, všestranně vzdělaná a dobrá pianistka*“.⁵⁸

Méně než polovina žen v inzerci zmínila požadované charakterové rysy případného manžela. Všechny uvedené požadavky bylo možné rozdělit do dvou skupin. Podle žen měl být muž vzdělaný a inteligentní s mírnou a dobrou povahou. Ani jeden okruh nebyl dominantní, prakticky stejné množství žen požadovalo vzdělání a dobrou povahu. Jedna žena si přála nezištného muže a jedna zase čestného.

53 Národní listy, roč. 30, 30. dubna 1890, č. 118, s. 4.

54 Národní listy, roč. 54, 12. dubna 1914, č. 100, s. 28.

55 Žena byla předurčena k životu v domácnosti, výchově dětí a svými schopnostmi měla udržovat rodinný život. Měla být pasivní a citově založená. ŠIMŮNKOVÁ, A.: *Ideály a skutečnost*, s. 657. Model ženy podřízené manželovi, rodině, národu a náboženství přetrvával z prostředí výchovy měšťanských dívek rodinou, církví a od konce 18. století i školou. VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: *Zábava a rozptýlení českých žen v 19. a počátkem 20. století*. In: Vojáček, Milan (ed.): *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 23.–24. listopadu 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha 2007, s. 344.

56 Národní listy, roč. 11, 22. července 1871, č. 198, s. 5.

57 Národní listy, roč. 54, 11. ledna 1914, č. 10, s. 4.

58 Lidové noviny, roč. 22, 10. června 1914, č. 158, s. 12.

Dodejme, že celkem 42 % mužů v inzertech uvedlo, že bude zaručena mlčenlivost, tzn., že budou diskrétně nakládat s informacemi, včetně té o způsobu seznámení.

6. FYZICKÝ VZHLED

Počátek „dlouhého“ 19. století se vrátil k ideálu ženskosti ve formě plné postavy a útlého pasu. Korunou ženské krásy měly být vlasy. Tato ženská silueta souvisela s kultem mateřství a trvala prakticky po celé 19. století. Ženská krása byla spojována s mládím, matka však měla přednostně dbát o krásu dcery namísto své vlastní. Měla se oblékat a vypadat vyrovnaně a rozvážně, neboť tak šla své dceři příkladem správné hospodyně.⁵⁹ Texty určené širší veřejnosti se v polovině 19. století prakticky vůbec nevěnovaly vzhledu ženy, ta měla oplývat hlavně duševními vlastnostmi, které byly často květnatě opěvovány.⁶⁰

O vlastním fyzickém vzhledu se ve sledovaném vzorku inzerce zmínilo 32 % mužů a 64 % žen. Ti muži, kteří vlastní vzhled popisovali, se většinou uchýlili k prostému vyjádření, že jsou příjemného či slušného zevnějšku. Pokud jde o konkrétní sdělení, objevily se výmluvné formulace jako například „*dle úsudku jiných hezkého zevnějšku*“.⁶¹ Někteří muži se označili jako „*silnější postavy*“. Barvu vlasů, až na jednu výjimku, uváděly pouze ženy, což souviselo právě s výše zmíněnou korunou ženské krásy.

Stejně jako muži se i ženy uchýlovaly k méně konkrétním popisům vlastního zevnějšku. Nejčastěji šlo o formulace typu hezká, sympatická či příjemného zevnějšku. Dvě ženy ve věku nad 40 let pak uvedly, že jsou „*zachovalé*“. Na otázku, zda byla myšlena mravní či skutečně fyzická zachovalost, však nelze odpovědět. Další ženy pak například pouze uvedly, že jsou zdravé. Ovšem opět se našly výjimky. Například 25letá žena o sobě napsala, že je „*elegantní, hezká bruneta vyšší postavy*“.⁶²

Požadovaný vzhled byl zmiňován jen velmi zřídka. Muži se klonili k neurčitým popisům jako příjemný či slušný zevnějšek, hezká či zdravá. Nejzajímavější bylo jasné zvolání: „*Na mladost neb krásu nároky nečiní*“.⁶³ Byla však také žádána například „*bruneta případně israelitka*“.⁶⁴ Své preference vyjádřily pouze

59 LENDEROVÁ, M.: *K hříchu i k modlitbě*, s. 139–141.

60 ŠIMŮNKOVÁ, A.: *Ideály a skutečnost*, s. 660.

61 Národní listy, roč. 30, 9. listopadu 1890, č. 309, s. 7.

62 Národní listy, roč. 54, 11. ledna 1914, č. 10, s. 4.

63 Národní listy, roč. 11, 20. června 1871, č. 166, s. 5.

64 Lidové noviny, roč. 2, 25. července 1894, č. 166, s. 4.

tři ženy. Byl například žádán muž „*hezký, elegantní a velké postavy*“.⁶⁵ Vzhled nebyl při výběru partnera či partnerky při této formě seznámení prioritou – cílem byly pravděpodobně tzv. „sňatky z rozumu“. Nelze nicméně tvrdit, že vzhled nehrál roli. Důležitý byl zejména pro muže. Na konci některých inzerátů se vyskytl dovětek, že je požadována (vítána) podobizna (fotografie) osoby, která by se rozhodla na něj odpovědět. Uvedly jej sice jen dvě ženy, zato téměř polovina mužů.

7. ZÁVĚR

Seznamovací sňatková inzerce byla novým fenoménem 19. století, jehož rozšíření souviselo s rozvojem periodického tisku a vzestupem měšťanských a vyšších středních vrstev. Protože v českém prostředí neexistuje na toto téma žádná studie, musel být proveden základní výzkum. Byly zvoleny *Národní listy* a *Lidové noviny*, periodické tituly, které tento typ inzerce obsahovaly ve velké míře.

Inzeráty byly většinou krátké a stručné, což bylo ovlivněno i jejich zpoplatněním dle rozsahu. Bohužel vzhledem k anonymitě nelze zcela verifikovat žádné informace obsažené v samotných inzerátech. Pokud jde o jejich obsah, mezi první uváděné informace patřil věk. Věková skladba inzerentů byla pestrá a zjištěný průměrný věk byl poněkud vyšší než průměrný věk vstupu do manželství. Tento rozdíl mohl naznačovat, že seznamovací inzerci volili lidé až po neúspěchu tradičních forem seznámení, případně po ovdovění. Lze konstatovat, že obecně si muži přáli spíše mladší ženu a ženy spíše staršího muže, což bylo v souladu s dobovými zvyklostmi.

Uvádění rodinného stavu bylo charakterizováno především termíny „svobodný“ u mužů a „dívka“ či „slečna“ u žen. Mezi inzerenty bylo rovněž poměrně silné zastoupení vdovců a vdov, většinou doprovázené informacemi o dětech nebo naopak bezdětnosti. Polovině mužů by nevadila vdova a ani ženy se vůči vdovcům nijak výrazně nevymezovaly.

Socioprofesionální strukturu a majetkové poměry inzerentů ovlivňovalo několik faktorů, především profil vybraných novin, genderové stereotypy a ekonomicko-kulturní specifika tehdejší společnosti. Prakticky všichni muži uvedli svou profesi, byť ne ve všech případech ji bylo možné přesně identifikovat. Nejčastější profesní skupinou byli úředníci, kteří mohli nabídnout ono „*zajištěné postavení*“, které bylo v inzerci často zmiňované a také žádané ze strany žen. Po roce 1900 se pak ve zkoumaném vzorku objevovaly i ekonomicky aktivní ženy, ačkoli jen v několika případech. O věnu se zmínila přibližně polovina žen, mnohdy však

65 *Národní listy* 1914, roč. 54, 7. června 1914, č. 154, s. 12.

šlo o nekonkrétní vyjádření. Jeho přetrvávající význam tak podporovalo spíše množství zmínek ze strany mužů. Konkrétní částky pak většinou bývaly úměrné majetku a příjmu daného muže. Pro část (zajištěných) mužů nehrálo věno roli.

Povahové vlastnosti a osobnostní rysy inzerentů ve většině případů zapadaly do tehdejších genderových stereotypů. Muži nejčastěji zmiňovali své vzdělání a inteligenci. Představy o povaze případné partnerky odpovídaly tehdejšímu společenskému ideálu ženy. Ženy však u sebe nejvíce zdůrazňovaly vzdělání a inteligenci, tedy paradoxně to, co muži požadovali nejméně často. I přes převládající genderové stereotypy se ve zkoumané inzerci vyskytovaly výjimky u obou pohlaví. Náboženské a národnostní otázky se ve vybraném vzorku objevily jen v několika případech, tudíž nebylo možné určit jejich dopad na výběr partnera či partnerky. Vzhledem k profilu sledovaných novin se však zřejmě česká národnost očekávala sama sebou.

Popisů fyzického vzhledu, ať už vlastního či preferovaného u opačného pohlaví, bylo ve zkoumaném vzorku poměrně málo a většinou se omezovaly na neurčitá či jednoduchá konstatování. Zevnějšek pravděpodobně nebyl prioritou z podstaty samotné inzerce. Jejím cílem byly spíše tzv. „sňatky z rozumu“. Nelze však tvrdit, že nehrál žádnou roli. To potvrzují především dovětky mužů, kteří žádali zaslání podobizny či fotografie.

V úvodu zmíněné obavy Antonie Čelakovské se nakonec naplnily. Ačkoli to trvalo několik desítek let, „*nešvar*“ seznamovací inzerce se rozšířil i v naší „*drahé otčině*“. Ve sledovaných titulech denního tisku šlo koncem „dlouhého“ 19. století již o poměrně pravidelnou součást inzertních rubrik. Seznámení skrze tisk bylo zpočátku vnímáno částí tehdejší společnosti jako ponižující. Rostoucí množství inzerátů však potvrzovalo zájem o tuto novou formu seznámení. To nakonec potvrdil i jistý hostinský, který podle svých vlastních slov v roce 1905 hledal partnerku touto „*již obvyklou cestou*“.

“A Man, Who Knows Ten Languages, Wishes to Meet”

Newspaper Lonely Hearts Ads as a Form of Finding Life Partners in the Second Half of the 19th Century

The study analyses the phenomenon of dating advertisements published in selected Czech daily press titles. Newspaper advertisements became an alternative to “traditional” dating in the 19th century. Despite critical voices, it did not disappear from the back of the newspapers. In fact, on the contrary, it has seen considerable expansion. So far, the Czech historiography has dealt with this phenomenon only peripherally. Therefore, this work aimed to

explore it using the probe method and describe this new and modern form of finding life partners in the selected sample. Two newspaper titles, *Národní listy* and *Lidové noviny*, were chosen for the research. In terms of time, the research focus was on the second half of the 19th century, specifically the last decades of the 19th century and the first decades of the 20th century. Age, socio-professional, economic, confessional, gender, and other aspects of these advertisements were observed. The results were then compared with the conclusions of the specialized literature.

VÝTVARNÉ UMĚNÍ 20. STOLETÍ VE VÝUCE DĚJEPISU

1. Úvod

Výuka dějepisu v České republice prochází změnami. Důkazem jsou aktuálně probíhající projekty kladoucí si za cíl odklon od klasické frontální výuky a poskytnutí prostoru takové výuce, která nejen předává fakta, ale také rozvíjí dovednosti vhodné pro mladého člověka 21. století. Vznikají i metodické příručky zaměřené na využitelnost různých materiálů ve výuce dějepisu. Jedná se například o filmy, fotografie nebo počítačové hry. Jaké místo však ve výuce zaujímá výtvarné umění 20. století? Je možné pracovat s moderním uměním, které zpravidla mívá vysoké nároky na diváky?

Jeden z impulzů, který mě přivedl k předkládanému tématu práce, vycházel z myšlenky navázat na současnou debatu o tom, jakými dalšími způsoby lze obohatit výuku dějepisu, potažmo moderních dějin. Vycházím zde z předpokladu, že moderní umělecké směry této poptávce vyhovují. Navíc podobné didaktické materiály k dané problematice v českém prostředí spíše scházejí, byť některé zahraniční zdroje se tomuto tématu blíže věnují, ale nebyly v podobných pracích více využívány. Hlavní cíl spočívá ve zhodnocení využitelnosti a potenciálu výtvarného umění 20. století, v nastolení nových možností jeho využití ve výuce dějepisu, s čímž ostatně souvisí i potřeba poskytnout nový úhel pohledu na propojení dějepisu a výtvarného umění.

První kapitola se zaměřuje na interpretační modely obrazu ve vazbách na moderní umění. V následující části je mapován současný stav využití moderního výtvarného umění ve výuce, a to prostřednictvím obsahové analýzy dat vybraných učebnic dějepisu pro střední školy. Cílem této analýzy je poskytnutí základní představy o tom, v jaké kvantitě jsou zastoupena ve vybraných učebnicích výtvarná díla a také jakým způsobem zvolené učebnice zprostředkovávají

informace o výtvarném umění. V závěrečné kapitole je představen pracovní list určený pro studenty středních škol, který je zaměřen na obraz *Velké jídlo* (1954) českého malíře Mikuláše Medka.

2. TEORETICKÝ RÁMEC INTERPRETACE OBRAZU

Viliam Kratochvíl považoval obraz za důležitý historický pramen. Zároveň jej považoval za důležitou učební figuru, jejíž přínos tkví mimo jiné v tom, že rozvíjí schopnost verbalizovat něco nepsaného. Autor také upozornil na soudobou „přehlcenost“ veřejného i soukromého prostoru obrazy, které mnohdy prohlížíme v rychlosti a bez zamýšlení. Přitom je důležité si uvědomit, že obraz, který na okamžik zahlédneme na sociálních sítích, vůbec nemusí reprezentovat skutečnost. Studenti jsou díky interpretaci obrazu vedeni nejen k tomu, aby lépe rozuměli vizuálním informacím kolem sebe, ale také aby je dokázali analyzovat.¹

Modelů interpretace obrazu existuje více, ale pro sestavení teoretického rámce této práce byly zvoleny tři konkrétní modely autorů Erwina Panofského, Viliama Kratochvíla a Hans-Jürgena Pandela. Panofsky nazval první krok jako předikonografický popis, ve kterém zjišťujeme prvotní (přirozený) význam pozorovaného.² Kratochvíl nazval první krok jednoduše jako „*popis obrazu*“ se vzorovým zadáním: „*Popište všechno to, co je na obraze vidět. Vyjádřete své dojmy a pocity. Jakou náladu obraz zprostředkovává?*“³ Totožně byl první krok zpracován H. J. Pandelem.⁴

Ve druhém stupni dochází k ikonografickému rozboru, ve kterém se vytváří druhotný význam obrazu. Pojmy jmenované při prvním pozorování podléhají interpretaci. V této fázi lze identifikovat např. to, že smeknutí klobouku znamená pozdrav, což je již znalost vlastní naší kultuře, a pokud by člověk nebyl obeznámen se západními kulturními tradicemi, nemusel by toto gesto vůbec pochopit.⁵ Studenti tedy musí disponovat určitým přehledem, což činí tento krok problematickým. Někdy je nutné užít sekundární literaturu nebo jiný obrazový materiál. Význam tedy v některých případech vyvstane až po komparaci.⁶ Podle Kratochvíla studenti v této fázi odhalují téma, obsah

1 KRATOCHVÍL, Viliam: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*. Bratislava 2019, s. 179–181.

2 PANOFSKY, Erwin: *Význam ve výtvarném umění*. Praha 2021, s. 41–55.

3 KRATOCHVÍL, V.: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*, s. 182.

4 PANDEL, Hans-Jürgen: *Bildinterpretation. Die Bildquelle im Geschichtsunterricht*. Frankfurt am Main 2015, s. 119–121.

5 PANOFSKY, E.: *Význam ve výtvarném umění*, s. 41–55.

6 PANDEL, H.-J.: *Bildinterpretation*, s. 122–126.

a formu. Určují také, zda je obraz realistický či abstraktní a kde se konkrétní objekty na obraze nacházejí.⁷

Pandel rozdělil ikonologický rozbor do dvou speciálních disciplín historické vědy. První je historická sémantika obrazů, v rámci které analyzujeme symboly, identifikujeme jednotlivé události (např. student nejdříve pojmenoval ženu v bílých šatech a muže v obleku, přičemž následně správně vydedukoval, že se jedná o svatbu), přiřazujeme sociální role (např. označení řemeslníka na obraze). Obraz se pro nás zkrátka stává složitým systémem odkazů, mezi nimiž existují vazby vytvářející určitý význam (např. holubice s olivovou ratolestí symbolizuje mír).⁸

Ve druhé části je předmětem analýzy obrazu sociálně-historická část. Tato část analýzy si klade tři klíčové otázky: kdo byl tvůrcem obrazu, ve jménu koho byl obraz vytvořen a nakonec pro koho a k čemu byl určen.⁹ V. Kratochvíl tyto otázky konkretizoval následovně: „*Co chtěl malíř svým obrazem zdůraznit? Kdo si objednal vyhotovení obrazu? Jak mohl objednavatel obrazu ovlivnit jeho tvorbu? Kde byl tento obraz umístěn [tzv. prezentační prostor]? Jak mohl zapůsobit na tehdejší lidi? Jak působí obraz v současnosti? Porovnejte obraz s písemnými prameny z tohoto období.*“¹⁰

Následuje třetí krok, ve kterém dochází v pojetí Panofského k ikonologické interpretaci, při níž zjišťujeme hlubší význam toho, co na obraze vidíme a co jsme dosud interpretovali.¹¹ Pro Kratochvíla a Pandela tato část představuje rozšíření dosavadního významu o historický kontext. Pandel tento krok pojmenoval přímo jako „*historickou interpretaci*“ a navrhl následující otázky: „*Co obraz dokumentuje? Jaký historický kontext nám odhaluje? Jak skrze obraz můžeme pohlédnout na minulost? V jakém smyslu je obraz svědkem své doby?*“¹²

Náročnějším úkolem je určení historického významu obrazu, neboť ten lze stanovit teprve s odstupem času a se znalostí širších historických událostí. Pokud studentům položíme otázku, proč je daný obraz dokumentem, požadujeme od nich nejen hlubší znalosti, ale také schopnost hodnotit.¹³

Pandel přidal další krok, a sice ten, ve kterém se zaměřil na interpretaci času. Obrazy jsou podle něj limitovány tím, že zachycují pouhý okamžik. Představme si, že z celého filmu vybereme jediný statický snímek a s jeho pomocí si utváříme

7 KRATOCHVÍL, V.: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*, s. 182.

8 PANDEL, H.-J.: *Bildinterpretation*, s. 124–126.

9 Tamtéž, s. 126–128.

10 KRATOCHVÍL, V.: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*, s. 182.

11 PANOFSKY, E.: *Význam ve výtvarném umění*, s. 44–55.

12 PANDEL, H.-J.: *Bildinterpretation*, s. 128–131.

13 Tamtéž, s. 128–131.

představu o celém filmu. Do interpretace obrazu proto Pandel doporučil zahrnout i vyprávění.¹⁴ V. Kratochvíl k tomuto problému přistoupil podobně, jelikož uvedl: „*Obrazy nemluví samy, proto je musíme přivést k řeči.*“¹⁵ To znamená, že spolu se studenty vyprávíme příběh obrazu, do něhož zahrneme minulost a budoucnost prostřednictvím otázek: „*Co se stalo před tím/potom? Vyprávějte příběh na základě tří obrazů. Jaký konkrétní časový okamžik je zobrazen? Co předcházelo zobrazené scéně a co následovalo?*“¹⁶

Nad rámec všech popsanych kroků navrhuji připojit také otázku, zda studenti v díle spatřují některé z témat současného světa. Pro potřeby školního vzdělávání je důležitým aspektem také propojení minulosti s přítomností a pochopení problémů života společnosti, ve které studenti žijí.¹⁷

3. ANALÝZA VYBRANÝCH UČEBNIC PRO STŘEDNÍ ŠKOLY

Učebnice jsou nedílnou součástí vzdělávacího programu. Jedná se o soubor dokumentů, který vymezuje učební plán a formuluje cíle a obsahy vzdělávání. Zároveň je řadíme mezi didaktické prostředky, což je soubor materiálních pomůcek užívaných při výuce. Učebnice plní ve vzdělávání důležitou funkci, neboť jsou pramenem, ze kterého studenti čerpají základní informace. Učebnice obsahují další různé materiály, mezi nimi i obrazový materiál, který můžeme označit jako vizuální informace.¹⁸

Analýze vizuálních informací v učebnici předchází zvolení příslušných kategorií. Pro tuto práci byly vybrány následující materiály: fotografie, výtvarná díla (v tabulce níže označené jako obrazy), plakáty a karikatury. Kategorie „jiné“ zahrnuje historické mapy, pohlednice, státní znaky či poštovní známky.¹⁹

První krok vlastní obsahové analýzy spočíval v provedení kvantitativní obsahové analýzy, v rámci které byl měřen výskyt zvolených vizuálních materiálů. Výsledky tohoto měření jsou uvedeny v tabulce níže. Druhým krokem je interpretace výsledků uvedených v tabulce spolu s kvalitativní analýzou učebnic zaměřenou na výskyt, analýzu a využití výtvarného umění v dějinách 20. století. Jedná se o několik učebnic vybraných na základě selekce, jež vychází z přehledu učebnic, které jsou v současné době na středních školách nejpoužívanější, a zároveň učebnic, které se určitým způsobem odlišují. Například učebnice Heleny

14 Tamtéž, s. 131–135.

15 KRATOCHVÍL, V.: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*, s. 190.

16 PANDEL, H.-J.: *Bildinterpretation*, s. 131–136.

17 KRATOCHVÍL, V.: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu*, s. 15–16.

18 PRŮCHA, JAN: *Učebnice. Teorie a analýza edukačního média*. Brno 1998, s. 13–15.

19 Tamtéž, s. 104.

Mandelové, která je určena pro 9. ročníky základních škol, zaujala vysokým počtem použitých uměleckých děl. Učebnice Jaroslava Pinkase je též určena pro základní školy, ale je ze všech nejnovější a nejinovativnější, a proto si taktéž zaslouží naši pozornost.

Tabulka č. 1: Kvantitativní analýza vizuálních informací

Učebnice	Obrazy	Karikatury	Plakáty	Fotografie	Jiné
ČORNEJ, Petr (ed.): <i>Dějepis 4. Nejnovější dějiny.</i> Praha 2005.	12	7	19	223	19
MANDELOVÁ, Helena (ed.): <i>Dějiny 20. století.</i> Liberec 2005.	51	10	46	554	45
ČURDA, Jan (ed.): <i>Moderní dějiny pro střední školy.</i> Brno 2014.	2	1	5	269	3
PINKAS, Jaroslav (ed.): <i>Soudobé dějiny. Badatelská učebnice dějepisu.</i> Praha 2022.	6	15	12	67	64
ČORNEJ, Petr (ed.): <i>Dějepis pro střední odborné školy.</i> Praha 2006.	8	2	8	80	9

Dějepis 4 s podtitulem *Nejnovější dějiny* (2005) je poslední knihou ve čtyřdílné řadě učebnic *Dějepis pro gymnázia a střední školy*.²⁰ Zpracovali ji Jan a Jan Kuklíkovi, ale autorem celého konceptu je Petr Čornej.²¹ K dějinám 20. století bylo na stránkách této učebnice použito 12 různých výtvarných děl. Jejich identifikaci místy znesnadňuje skutečnost, že u nich není uveden autor ani název. Popisky u obrázků zde slouží především k tomu, aby objasnily spojení mezi probíranou látkou a daným vyobrazením. Místy není ani zřejmé, zda je obrázek pouhou ilustrací, nebo zda se jedná o umělecké dílo.

Už na začátku učebnice nalezneme vyobrazení V. I. Lenina v pojetí malíře Gerasimova. Takové propagandistické portréty poskytují příležitost ke srovnání oficiálního umění podporovaného režimem a neoficiálního umění. Zůstaneme-li

20 ČORNEJ, Petr (ed.): *Dějepis 4. Nejnovější dějiny.* Praha 2005.

21 Tamtéž, s. 6.

u oslavných obrazů, o několik stran dále se nachází vyobrazení nově budované československé armády.²²

Další umělecké dílo bylo zvoleno k dokreslení atmosféry 20. let v USA, kdy se masově rozvíjela průmyslová výroba. Na jedné části z celkem desetidílné nástěnné malby *America today* (1931) od T. H. Bentona tak rozeznáme páru, stroje, loď a také pracující dělníky. Jedná se o figurativní dílo s velkým množstvím hlavních i vedlejších motivů. Bohužel v učebnici nejsou uvedeny žádné informace o samotném obraze ani o jeho autorovi.²³

Další obrazy se objevují v kapitole „Kultura a věda v meziválečném období“. Mezi názorné příklady uměleckých děl tohoto období byla zvolena pouze díla českých umělců, mezi nimi například kubistické dílo J. Čapka s názvem *Kolo-vrátkář* (1913). Další ukázky jsou tvořeny díly E. Filly, J. Šímy a V. Špály. Setkáváme se zde s pluralitou uměleckých směrů a příklady jejich významných zástupců, ale také s různými uměleckými spolky jako jsou Devětsil či Mánes.²⁴

Každou kapitolu v této učebnici uzavírá několik otázek a úkolů a nejinak je tomu u této kulturně zaměřené kapitoly. Z celkem jedenácti otázek se dvě vztahují k výtvarnému umění. První cílí na to, aby studenti prokázali alespoň základní faktografický přehled. Ve druhém úkolu mají studenti napsat úvahu o ovlivňování českého a evropského umění v meziválečné době, což je zadání ověřující porozumění dané látce a zároveň zde vzniká prostor pro vlastní interpretaci.²⁵

Kapitola „Kultura a věda ve druhé polovině 20. století“ se nejprve zabývá významem kultury v obecném smyslu a následně přechází k literatuře, filmu, výtvarnému umění, hudbě a vědě. Výtvarné umění tohoto období je charakterizováno především tím, že se přiklání k nefigurativnímu zobrazování. Je zde jmenován surrealista S. Dalí a co se týče dalších zástupců moderního umění, své místo zde mají také M. Chagall, P. Picasso nebo A. Warhol. O pop-artu se dozvídáme to, že odstraňuje hranici mezi obyčejnými předměty a uměním. Diskuze o hodnotě pop-artových děl může být inspirativní při hodnocení současného umění, které diváka často šokuje.²⁶

Učebnice *Dějepis pro střední odborné školy* vyšla roku 2006 a byla zpracována autorským kolektivem vedeným Petrem Čornejem.²⁷ Co se témat týče,

22 Tamtéž, s. 8, 15.

23 Tamtéž, s. 31.

24 Tamtéž, s. 58.

25 Tamtéž, s. 61.

26 Tamtéž, s. 205–207.

27 ČORNEJ, Petr (ed.): *Dějepis pro střední odborné školy*. Praha 2006.

nejvíce prostoru (až 50 %) je věnováno 19. a 20. století a kromě politických dějin zahrnuje text také kulturní dějiny. Obrázky se v této učebnici podle slov P. Čorneje vztahují především k hlavní výkladové linii, kterou mohou také prostřednictvím jednotlivých popisků rozšiřovat či doplňovat.²⁸

Začneme kapitolou „Věda a umění na přelomu století“, v níž je vysvětlen způsob, jakým umělci reagovali na měnící se svět 19. století. Na stránkách učebnice nalezneme vyobrazení A. Renoira *Milenci* (1875) a také obraz *Imprese – východ slunce* (1872), namalovaný C. Monetem. Tato kapitola se dále věnuje architektuře, hudbě a literatuře. Zvlášť jsou zdůrazněni čeští umělci z období přelomu století, mezi nimi např. A. Mucha a jeho dílo *Léto* (1896).²⁹ Dále následují dva portréty, nejprve se jedná o vyobrazení V. I. Lenina a poté o portrét ruského císaře Karla I.³⁰

V kapitole „Věda a umění meziválečných let“ je krátce charakterizován surrealismus. Jako názorná ukázka tohoto směru bylo zvoleno dílo M. Ernsta *Zahrada – lapačka letadel* (1935). Z českého výtvarného umění je tímto způsobem představen kubistický obraz J. Čapka *Kolovrátkář* (1913). Následuje pouze výčet jmen přiřazených k jednotlivým směrům, protože zbytek kapitoly je věnován literatuře, architektuře a filmu.³¹

Poslední kapitola zabývající se uměním nese název „Věda a kultura ve druhé polovině 20. století“. Zaměřuje se především na nekonvenční díla, mezi které patří dílo A. Warhola *Campbellova polévka* (1962). Z českého umění tohoto období je zmíněno několik významných jmen, jako jsou M. Medek nebo F. Tichý. Poslední informace se vztahuje k oficiálnímu umění; to vznikalo především ve stylu tzv. socialistického realismu.³²

Učebnice *Dějiny 20. století* (2005)³³ obsahuje velké množství obrazového materiálu a jak je patrné z tabulky č. 1, hojně je zde zastoupeno také výtvarné umění. Jedná se celkem o 51 obrazů, což je zdaleka nejvíce ze všech analyzovaných učebnic. U každého díla je uvedený autor a název, což obrazy činí snadno rozpoznatelnými od dalších ilustrací na stránkách této knihy. Vyskytují se zde také kresby vytvořené lidmi perzekuovanými totalitním režimem. Příkladem takového umění jsou kresby Helgy Weissové zachycující její život v Terezíně.³⁴

28 Tamtéž, s. 6.

29 Tamtéž, s. 173–174

30 Tamtéž, s. 177–178.

31 Tamtéž, s. 196–199.

32 Tamtéž, s. 231–233.

33 MANDELOVÁ, Helena (ed.): *Dějiny 20. století*. Liberec 2005.

34 Tamtéž, s. 64.

Obrazy jsou v této učebnici otištěny jeden vedle druhého a mají poměrně malé rozměry, tudíž tolik nevynikají. Pro hlubší prožitek a efektivnější práci s konkrétním dílem v hodině dějepisu by bylo vhodnější zvolit pouze některá z těchto děl a pracovat s nimi na promítacím plátně.

První setkání s uměleckými díly v této učebnici přináší kapitola „Meziválečná umělecká avantgarda“. Nejdříve zde nalezneme přehled uměleckých směrů a také hudebních a filmových žánrů. Následně máme možnost seznámit se s úryvkem z *Manifestu surrealismu* (1924). K tématu se váže několik otázek týkajících se vzniku moderního umění a námětů obrazů. Následuje dvoustránka s titulem „Na návštěvě v umělecké galerii“, kde se nachází mnoho obrazů, mezi nimiž vyniká *Guernica* (1937), která byla otištěna ve více učebnicích. Nachází se zde také obrazy J. Čapka, J. Zrzavého či Toyen.³⁵

Na stejném principu je koncipována kapitola „Umění odrazem světa na konci tisíciletí“. Několik uměleckých směrů je zde podrobně analyzováno a doplněno obrazovým materiálem, např. abstraktní expresionismus a příklady dvou děl J. Pollocka: *Modré tyče* (1952) a M. Medka: *Zobrazení pohledu na Hladového svatého I* (1966). O několik stran dále nalezneme další ukázkou Medkovy tvorby. Opakuje se také pop-art s dílem *Campbellova polévka* (1962). Svě zastoupení zde mají také ukázky socialistického realismu, například *Přijímání do Komsomolu* z roku 1949. Výjev zachycený na tomto obraze může sloužit jako podnět pro práci s termínem „komsomol“.³⁶

Další analyzovaná učebnice nese titul *Moderní dějiny pro střední školy* (2014).³⁷ V její předmluvě se dočteme o snaze pracovat s multiperspektivitou ve výuce za účelem rozšíření textu směrem k moderním dějinám, nenajdeme však zmínky o přírodním sledování proměn kultury či přímo výtvarného umění.³⁸

Jak je z tabulky patrné, v učebnici panuje značná diference mezi výskytem fotografií a dalším obrazovým materiálem. Zatímco dobové fotografie zaujímají nejvíce prostoru, výtvarná díla jsou zastoupena pouze dvěma názornými ukázkami. Jednou z nich je významné dílo P. Picassa s názvem *Guernica* (1937), které náleží k podkapitole „Španělská občanská válka“. Na následující straně se dočteme více o významu tohoto obrazu, ale jinak je zde pouze doplněn příběh tohoto baskického města a žádné otázky ani úkoly nesměřují k rozklíčování výjevu na plátně.³⁹

35 Tamtéž, s. 28–29.

36 Tamtéž, s. 116–121.

37 ČURDA, Jan (ed.): *Moderní dějiny pro střední školy*. Brno 2014, s. 2.

38 Tamtéž, s. 2.

39 Tamtéž, s. 62–63.

Druhým dílem je *Plechovka Campbell's* (1962). Tento obraz je součástí tématu „Vznik populární kultury“ a slouží jako příklad nového uměleckého směru pop-art. Pop-art byl inspirován masovými médii a stavěl se proti vysokému umění, určenému především elitám.⁴⁰

Výtvarné umění nedostává v této učebnici příliš mnoho prostoru ani v samotném textu. V kapitole „Starý režim na přelomu století“ se nachází zmínka o A. Muchovi jakožto představiteli secese a dále o impresionismu a jeho osobnostech. Do kapitol „Československo ve 20. letech“ a „Druhá světová válka a její důsledky“ je zařazen oddíl věnovaný kultuře a školství, ale ten pojednává o literatuře a filmu, nikoliv o výtvarných dílech. Podobně je naloženo s pojmem „socialistický realismus“ a s tématem „Odras politické perzekuce 50. let v české kultuře“. Film a literatura i v těchto případech dominují.⁴¹

Poslední vybranou učebnici představuje publikace *Soudobé dějiny: badatelská učebnice dějepisu* (2022), vytvořená kolektivem autorů pod vedením Jaroslava Pinkase.⁴² Jedná se o nejnovější učebnici a lze konstatovat, že je z vybraných tou nejprogresivnější. Odklání se od klasického konceptu učebnic obsahujících především textovou oporu pro studenty a místo toho se zaměřuje na badatelské úkoly. Autoři uvedli, že dějiny nemají být pouze konzumovány, naopak se předpokládá, že historický význam si student „sám vytváří prostřednictvím vlastní interpretace historických pramenů“.⁴³ Samotná učebnice je pouze jedním dílem v komplexněji pojatém konceptu, jehož součástí jsou i digitální materiály v online aplikaci HistoryLab.⁴⁴

Na stránkách této učebnice se dle tabulky nachází pouze šest výtvarných děl. V porovnání s ostatními učebnicemi zde však sehrává umění poměrně značnou roli. Prvním použitým obrazem je futuristické dílo italského umělce Gina Severiniho *Kanóny v akci* (1915).⁴⁵ Jedná se o obrazový materiál, který takřka otevírá celou učebnici, neboť se objevuje hned v úvodu první kapitoly zaměřené na dopady první světové války. K obrazu se váže krátký text, který čtenáře uvede do tématu a cituje také futuristického umělce F. Marinettiho, objasňujícího smysl tohoto uměleckého směru. Zároveň tento úvodní odstavec předesílá, že se kapitola zaměří na to, jak se lidem v nové Evropě žilo a co jim přinesla válka. Vzniká tak prostor

40 Tamtéž, s. 130.

41 Tamtéž, s. 95, 119, 123.

42 PINKAS, Jaroslav (ed.): *Soudobé dějiny. Badatelská učebnice dějepisu*. Praha 2022.

43 Koncepce badatelské řady dějepisu [online]. Dostupné z: <https://www.badatelskydejepis.fraus.cz/koncepce-badatelske-rady> [cit. 10. 01. 2023].

44 HistoryLab [online]. Dostupné z: <https://www.historylab.cz/> [cit. 15. 12. 2022].

45 PINKAS, J. (ed.): *Soudobé dějiny*, s. 11.

pro zkoumání kontrastu mezi obrazem a následnými fotografiemi, pohlednicemi, karikaturami a vzpomínkami pamětníků, které téma doplní o pohled obyčejných lidí. Již první kapitola ukázala, že je učebnice koncipována nejen na základě práce s různými druhy materiálů, ale disponuje také širokým výběrem témat.

Dalším výtvarným dílem v učebnici je *Guernica* (1937). Tento materiál je zařazen k tématu „Příčiny druhé světové války“ a váže se k němu následující zadání: „*Co umění vypovídá o válce? Prozkoumej příběh jednoho z nejznámějších meziválečných obrazů od Pabla Picassa a zjisti jeden z důvodů, proč se lidé snažili zabránit nové válce.*“⁴⁶ Cvičení představuje ukázkou toho, jakým způsobem může současný učitel dějepisu přistoupit k modernímu umění a ukázat studentům jeho prostřednictvím dějiny. Učebnice odkazuje na aplikaci HistoryLab, proto postup práce budeme analyzovat právě v souladu s touto digitální aplikací.⁴⁷

V prvním zadání sledovaného cvičení aplikace předpokládá náležité prohlédnutí obrazu *Guernica*, a to včetně všech detailů. Následně studenti označí a popíší čtyři motivy, kterými podle nich autor zobrazuje válku. Dále vyberou z dané nabídky čtyři slova, která podle jejich názoru nejlépe vyjadřují, jak autor zobrazil válku.

V následujícím kroku se studenti seznámí s dalšími pěti vizuálními prameny. Jedná se například o fotografii zničeného města Guernica s krátkým komentářem k událostem v daném místě, nebo o fotografii zachycující instalaci obrazu *Guernica* v muzeu Stedelijk v roce 1956. Zmíněné prameny slouží jako zdroj informací pro zodpovězení těchto dvou otázek: „*Proč Picasso pojmenoval obraz Guernica? Proč je právě Guernica vnímána jako obraz, který symbolizuje válku?*“ Cvičení uzavírá tabulka, do které mohou studenti napsat další postřehy nebo komentáře.

V učebnici, konkrétně na straně 39, se nachází další úkol zahrnující interpretaci obrazu. Předmětem zadání je propagandistický obraz, na základě kterého studenti popíší vztah německých vojáků k Hitlerovi a nacismu. Obraz následně porovnají s jiným pramenem – s přepisem záznamu rozhovoru zajatých německých vojáků.⁴⁸

Jiný zajímavý obraz se nachází na dvoustraně 62–63 a je podobně jako první jmenované dílo úvodem do další kapitoly, která tentokrát pojednává o počátcích a průběhu komunismu v ČSSR. Jedná se o dílo Petra Motyčky *Horáková visí* (2012) a celá kresba je vytvořena ve stylu Josefa Lady, čímž vytváří kontrast mezi

46 Tamtéž, s. 32.

47 HistoryLab: *Co umění vypovídá o válce?* [online]. Dostupné z: <https://lms.historylab.cz/katalog/cviceni/co-umeni-vypovida-o-valce> [cit. 22. 12. 2022].

48 PINKAS, J. (ed.): *Soudobé dějiny*, s. 39.

idylickou venkovskou krajinou, typickou pro tohoto umělce, a násilným činem, kterému lidé na obrázku přihlížejí. Postavám téměř není vidět do tváře (s výjimkou jedné usmívající se dívky), ale úvodní slovo naznačuje, že se studenti budou pokoušet nahlédnout do myšlenek lidí na obraze prostřednictvím materiálů na následujících stranách (např. svědectví členky KSČ, dobový plakát, práce s filmem, transparenty na demonstraci apod.).⁴⁹

Kapitola pojednávající o holokaustu je také zahájena neobvyklým způsobem. Začíná obrázky proslulé dětské stavebnice Lego, která je však upravena do podoby koncentračního tábora. Jedná se o práci polského umělce Zbigniewa Libery, který se prostřednictvím svého díla snažil vyvolat debatu o tom, zda neustálé opakování motivů holokaustu a jeho všudypřítomnost nevedou ke znehodnocení památky jeho obětí. Samotná kapitola o holokaustu se poté zabývá především cestami, jak jej můžeme zkoumat a připomínat. Dílo lze využít k diskuzi ve třídě nejen nad tím, zda se jedná či nejedná o umění, ale také o tom, za jakým účelem může umění vznikat. Zde se umělec snaží upozornit na konkrétní problém, který považuje za důležitý, a umělecké dílo mu slouží jako prostředek k přenesení tématu do veřejného prostoru.⁵⁰

Součástí učebnice je také jedna z fotografií umělecké instalace Lukáše Houdeka z cyklu *Umění zabítet* (26. květen 1945) ve vztahu k problematice poválečného odsunu německého obyvatelstva. V sérii celkem 25 fotografií Houdek za použití panenek Barbie zrekonstruoval scény, o kterých se dočetl v archivních dokumentech nebo o nich slyšel přímo od pamětníků. Na fotografii s názvem *Orlické hory* vidíme vraždu jedenadvacetileté učitelky mateřské školy Anny Pautsch.⁵¹

Také kapitola pojednávající o druhé polovině 20. století začíná uměním. Tentokrát se jedná o fotografii památníku obětem občanské války v Mosambiku. Tento památník na první pohled zaujme svým neobvyklým vzezřením, neboť se jedná o trůn sestavený ze zbraní, které nepřátelské straně dodávaly různé státy světa.

Při pohledu na tabulku analyzující obrazový materiál v učebnicích si můžeme všimnout vysokého čísla u kategorie „jiné“. Většina z těchto obrázků (38) jsou ukázky z filmů nebo reportáží, na které je obvykle možné se podívat prostřednictvím webové aplikace. Dále jsou zde ukázky z písemných historických pramenů, několik historických map, pohlednice, ale také britská desková hra či ukázky z počítačových her.

49 Tamtéž, s. 62–63.

50 Tamtéž, s. 44–45.

51 Tamtéž, s. 52–53; Lukáš Houdek Artworks: *Umění zabítet / The art of killing* [online]. Dostupné z: <https://www.houdeklukas.com/killing> [cit. 30. 01. 2023].

4. VZOROVÝ PRACOVNÍ LIST S KOMENTÁŘEM

Obraz *Velké jídlo* (1951–1956) byl pro potřeby studie zvolen jako hlavní reprezentant z několika důvodů. Ten první reflektuje fakt, že se autor obrazu, Mikuláš Medek (1926–1974), opět dostal do povědomí laické veřejnosti, a to v souvislosti s výstavou *Mikuláš Medek: Nahý v trní*, pořádanou v letech 2020–2021, která byla realizována ve Valdštejnské jízdárně za přispění Národní galerie. Ta k této události vydala i sérii videí dostupných na YouTube a poskytla také text nazvaný *Studijní materiál pro učitele. Mikuláš Medek: Nahý v trní* (2020).⁵²

Zvolené dílo se také stává zprostředkovatelem učiva „životní podmínky na obou stranách železné opony“, spadajícího v Rámcovém vzdělávacím programu pro gymnázia (RVP G) pod celek „Moderní doba II – Soudobé dějiny“.⁵³ Medkovo dílo má potenciál otevřít řadu témat spojených právě s tímto učivem, ať už to je téma života lidí pod komunistickou nadvládou, role umělce v komunistickém režimu, či dokonce stravování a konzum v dané společnosti. Řešení pracovního listu nebylo pevně stanoveno a předpokládáme, že si každý student utvoří vlastní dojem.

Mikuláš Medek byl jedním z nejvýznamnějších českých malířů druhé poloviny 20. století. Zároveň to byl umělec, který do svých děl přenášel své dojmy z období komunistické vlády. I z těchto důvodů má tato osobnost ve výuce dějepisu své místo. Jeho tvorba se samozřejmě vyvíjela a nabývala různé podoby napříč jednotlivými uměleckými žánry. Základní orientaci mu poskytl surrealismus, ve kterém tvořil přibližně do konce 40. let. Lze v něm spatřit některé prvky objevující se v jeho pozdější tvorbě, jako je prolínání interiéru a exteriéru, ale rovněž úzkostnost, pocit zranitelnosti či absurdní situace.⁵⁴

V 50. letech se Mikuláš Medek věnoval především existenciální tvorbě, která se v návaznosti na světové události vyznačovala zpodobňováním úzkosti, skepse či pocitu osamění, což demonstroval prostřednictvím deformovaných postav, které současně poskytovaly výpověď o „vnitřních traumatech i úděsné době“. Tyto postavy byly limitovány nejen svým vzezřením, ale také barvami. Právě z tohoto období pochází figurativní obraz *Velké jídlo*.⁵⁵

Edukátorka Národní galerie v Praze Monika Švec Sybolová vyložila obraz následovně: „Příběh obrazu *Velké jídlo* je o společné konzumaci jídla, která však

52 MATYSOVÁ, Michaela (ed.): *Studijní materiál pro učitele. Mikuláš Medek: Nahý v trní*. Praha 2020.

53 Rámcový vzdělávací program pro obor vzdělání 79–41–K/41 Gymnázium a vyšší stupeň víceletých gymnázií [online]. Dostupné z: <https://www.edu.cz/rvp-ramcove-vzdelavaci-programy/ramcove-vzdelavaci-programy-pro-gymnazia-rvp-g/> [cit. 2023-02-10].

54 HOROVÁ, Anděla (ed.): *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*. Praha 1995, s. 500–501.

55 Tamtéž, s. 500–501.

není o spočinutí, klidu a bezpečí, nýbrž situací krajního psychického napětí, agrese a v podstatě obřadem destrukce. Banální scéna požívání kuřete se nakonec stává metaforou doby a tvoří groteskní paralelu k obrazům socialistického realismu, jako například obraz Aleny Čermákové *Více vyrábíme, lépe žijeme* z počátku padesátých let. Ukazuje odvrácenou stranu zářných komunistických zítřků, jako byl přídělový systém na jídlo a rozpadlé, disfunkční rodiny zasáhnuté válkou a politickými procesy.⁵⁶

1) Popište v základních pojmech vše, co na obraze vidíte.

MIKULÁŠ MEDEK (1926–1974)

4) Základní informace o autorovi

5) Základní informace o obraze

- Název obrazu a rok zhotovení:
- Byl obraz někým objedнан?
- Komu je obraz nejspíše určen?

2) Co mohou jednotlivá vyobrazení znamenat?

3) Co se na obraze odehrává?

Fotografie © Národní galerie v Praze 2025

Národní galerie v Praze, inv. č. O 11059, Mikuláš Medek, *Velké jídlo / Grand Meal*, 1951–1956, olej, plátno, 133 × 164–130 × 161 cm

Pracovní list náležející k této práci sestává z jedenácti otázek, které jsou z velké části realizací postupu stanoveném v kapitole „Teoretický rámec interpretace obrazu“.

⁵⁶ MATYSOVÁ, M. (ed.): *Studijní materiál pro učitele*, s. 8.

V úkolu č. 1 studenti posilují především základní dovednost při interpretaci: umění pozorně se dívat. Vyjmenují pravděpodobně ženu a dvě děti, místnost, stůl, židle, vidličku a kosti s trochou jídla. V otázce č. 2, na kterou navazuje otázka č. 3, studenti přiřazují k pojmům významy. Sledujeme tedy výjev, kterému pravděpodobně dominuje matka s dětmi v kuchyni či jídelně při společném jídle. Pozornost může být také zaměřena na strohost prostoru a chování dětí. Studenti mohou také přemýšlet o výrazu matky, který je lhostejný až apatický.

Otázky č. 4 a č. 5 jsou stále ještě součástí ikonologické analýzy, zde se konkrétně jedná o část sociohistorické analýzy.⁵⁷ Nejprve studenti vyhledají informace o autorovi, přičemž se zaměří především na situace související s režimem a Medkovou tvorbou. Otázky ohledně zakázky a publika směřují k zamyšlení nad tím, jak by se obraz měnil, pokud by jej M. Medek tvořil pod záštitou komunistického režimu, jako je tomu v případě obrazu *Více vyrábíme, lépe žijeme* (nedatováno, 50. léta 20. století) Aleny Čermákové. Nabízí se také práce s Medkovým výrokem: „*Svou prací se dávím. Chci, aby se s ní udávali všichni!*“ Můžeme se zeptat studentů: Kdo všechno se má „dávít“?⁵⁸

Otázky č. 6 a č. 7 se řadí v Pandelově pojetí do třetího kroku interpretace. Význam toho, co lze vyčíst pouze z obrazu, informace o autorovi a zhotovení obrazu jsou zde rozšířeny o historický kontext. Vedle schopnosti aplikovat dosavadní znalosti na interpretaci tohoto díla studenti v otázce č. 7 také pohlédnou na obraz jako na historický pramen. Přistoupí na fakt, že obraz je subjektivní výpovědí umělce vnímajícího určitým způsobem svou dobu.⁵⁹

V pozici vyučujícího můžeme studentům představit také několik dalších Medkových obrazů, které dokazují, že politická situace se promítala v jeho umělecké tvorbě. Z toho důvodu je velmi pravděpodobné, že právě obraz *Velké jídlo* politická témata reflektuje. Takovými díly jsou ovšem i Medkovy obrazy *Stalin* (1951) nebo *Hluk ticha* (1950), který byl datován na den popravy Milady Horákové a dalších obětí stejného politického procesu padesátých let.

Následuje otázka č. 8, ve které studenti uvedou s největší pravděpodobností jako danou událost společné jídlo. Za použití vlastní fantazie lze také vyjádřit domněnku, proč vidíme neúplnou rodinu, tedy proč chybí případný otec rodiny. Myšlenku můžeme dovést až k důsledku války pro rodinu ve formě ztráty manžela/otce, ale také může jít o motiv politického vězně, emigrace, či nucené práce. Zopakujeme tím se studenty všechna tato témata a jejich dopad na něco

57 PANDEL, H.-J.: *Bildinterpretation*, s. 126–128.

58 MEDEK, Mikuláš: *Texty*. Praha 1995, s. 97.

59 PANDEL, H.-J.: *Bildinterpretation*, s. 128–131.

tak „obyčejného“, jako je společné stolování. V neposlední řadě může být otevřeno téma konzumu. Mikuláš Medek ve své pozdější tvorbě kritizoval spotřební společnost (1966–1968) a mohl daný problém reflektovat již v tomto díle.⁶⁰

Zároveň lze diskutovat o paradoxu, který zde vzniká: společné stolování bývá něco příjemného, na tomto obraze se však jeví jako vysoce nekomfortní (což dokazuje místnost, strohý nábytek apod.). Poukážeme také na kontrast mezi názvem *Velké jídlo* a obsahem obrazu. Téma rozporu mezi „velkým“ jídlem a skutečností dále přeneseme do otázky č. 9. Je možné se domnívat, že obraz *Velké jídlo* vznikl v reakci na to, jakým způsobem režim prezentoval životní úroveň obyvatelstva.

HISTORICKÝ KONTEXT

6) Obraz vzniká v 50. letech. Jaká byla v tu dobu situace v Československu?

7) Jak se přes tento obraz můžeme dívat na minulost, tedy co nám obraz odhaluje o době svého vzniku?

8) Proč zachycuje Mikuláš Medek právě tuto událost? Má nějaký zvláštní význam?

KONTRAST

9) Prohlédněte si tento plakát z 50. let, jehož autorkou byla malířka Alena Čermáková. Co má s dílem Mikuláše Medka společného a v čem jsou obě díla rozdílná?

Alena Čermáková: Více vyrábíme, lépe žijeme

Moravská galerie v Brně, inv. č. GD 34639, Alena Čermáková, Více vyrábíme, lépe žijeme, nedatováno (50. léta 20. století), grafický design, plakát, papír, 61 × 85,5 cm

Otázka č. 10 vede studenty k tomu, aby do obrazu promítli svůj přehled o současné době. Také kurátoři výstavy *Nahý v trní* v Národní galerii tvorbu vnímali jako paralelu k současné době a k tvorbě soudobých umělců. Do obrazu lze

60 BYDŽOVSKÁ, Lenka – SRP, Karel (edd.): *Mikuláš Medek: nahý v trní = naked in the thorns*. Praha 2020, s. 18.

z toho důvodu promítnout doznívající dojmy z nedávné pandemie, které evokuje především uzavřená místnost vyvolávající v nás klaustrofobický pocit. Popřípadě zde lze vidět sociálně slabou rodinu; matku prožívající bezmoc.⁶¹

Otázka č. 11 dává studentům volný prostor k tomu, aby vybrali osobnost či dílo, které je jim známé a může být také spojeno s existencialismem. Studentům následně navrhneme možné spojení s Franzem Kafkou. Mikuláš Medek totiž ve svých zápiscích ke Kafkovi vyjádřil svůj obdiv a upozornil na spojitost mezi jeho díly a soudobou společností.⁶² Otevírá se tak příležitost zahrnout další mezipředmětové vazby, čímž se spojí dějepis, výtvarná výchova a český jazyk s literaturou.

V posledním úkolu pojatém jako finální část celé interpretace studenti napíší souvislý text. Studenti si touto cestou spojí všechny informace a stanoví to nejzásadnější.

<p>10) <i>Jakým způsobem by mohl obraz odrážet dnešní svět?</i></p> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/> <hr/>	<p>11) <i>Uveďte některá další díla (mohou být literární) vznikající pod vlivem existencialismu, popř. uveďte další díla, která si s obrazem dokážete spojit. Jaké mají společné znaky?</i></p>
<p>Interpretace díla</p> <ul style="list-style-type: none"> • Použijte všechny získané znalosti o obraze a jeho autorovi a napište souvislý text. Co je obsahem obrazu Velké jídlo? • Na závěr přidejte vlastní názor na tento obraz (popř. uveďte, jaký pocit ve vás vyvolává). 	

5. ZÁVĚR

Výtvarné umění 20. století má ve výuce dějepisu své místo. V první řadě to prokázala nová učebnice *Soudobé dějiny* (2022), která ve velké míře zahrnuje umělecká díla do své badatelsky orientované výuky. Některé umělecké počiny, které jsou do jejího obsahu zařazeny, jsou provokativní a studenti na ně zřejmě nebudou mít

⁶¹ Tamtéž, s. 14.

⁶² MEDEK, M.: *Texty*, s. 105.

jednotný názor. O to více budou rozvíjet schopnost diskutovat a nahlížet na jeden jev z více úhlů pohledu. Další díla upozorňují na soudobé problémy, prezentují starší díla neobvyklým způsobem, nebo využívají obrazový materiál ke komparaci s písemným pramenem.

Co se týče dalších analyzovaných učebnic, nejméně prostoru výtvarnému umění věnovala učebnice *Moderní dějiny* (2014). V učebnici *Dějepis 4* (2005) či *Dějepis pro střední odborné školy* (2006) se nachází více děl, ale obvykle slouží pouze pro dokreslení či doplnění děje. Na druhou stranu v těchto učebnicích se studenti o umění dozvědí alespoň základní informace prostřednictvím kapitol zaměřených na kulturu.

Zdaleka nejvíce se na stránkách učebnic vyskytovaly obrazy *Guernica* (1937) a *Campbellova polévka* (1962). Přesný důvod by si zasluhoval samostatný výzkum, ale v případě prvního obrazu se zřejmě jedná o jeho vliv na dějinné události. Obraz také podal jednoznačnou zprávu o konkrétní události, a to jej činí snadno zařaditelným do hodin dějepisu. Druhé jmenované dílo bylo převratné v tom, že změnilo pohled na to, co je umění a co je obyčejný předmět.

Návrh na realizaci výuky byl představen prostřednictvím pracovního listu s obrazem *Velké jídlo* (1951–1956). Domnívám se, že některé představené úkoly mají značný potenciál pro výuku dějepisu. Lze konstatovat, že de facto díky jednomu obrazu se mohou studenti seznámit nejen s významným českým malířem a jeho úhlem pohledu, ale současně si také mohou vyzkoušet práci s vizuálním materiálem. Tím zároveň rozvíjíme mezipředmětové vazby. Důležitou úlohu mají i otázky týkající se historického kontextu a otázky týkající se současného dění, díky kterým jsou rozvíjeny další klíčové kompetence studentů.

Fine Arts of the 20th Century in History Teaching

Modern art has not yet received much space in discussions about new developments in teaching history. Thus, the main contribution of this text lies in outlining its applicability to the teaching of 20th century art in secondary schools. First, an interpretive model was constructed for the artworks. In the practically oriented part, the realization of this model was presented through a worksheet with Mikuláš Medek's painting *Velké jídlo* (1951–1956). Thanks to one painting, students can get acquainted with an important Czech painter and try working with visual material. An important part of the worksheet is the historical context questions, in which students apply

their existing knowledge of 1950s Czechoslovakia. There is also space for other areas of students' interest and contemporary events. This encourages cross-curricular links, especially between history and art education, but there is also the possibility of a link with literature.

The analysis of selected history textbooks for secondary schools was also an important part of the work. Probably the most inspiring findings of this part concern the new textbook *Soudobé dějiny: badatelská učebnice* (2022). Unlike the other textbooks analyzed, this one incorporates image interpretation into the curriculum, showing that this type of assignment has a place in modern teaching. This textbook also included works by contemporary artists. Some of these could be considered controversial, thus allowing for discussion of their value and message. Other paintings provide contrast or an unusual point of view on a given subject, developing the ability to think critically.

PŘÍPADY PŘÍSLUŠNÍKŮ SS SOUZENÝCH MIMOŘÁDNÝM LIDOVÝM SOUDEM V MOSTĚ*

1. Úvod

Otázka vypořádání se s válečnými viníky se zdála být nevyhnutelnou již během druhé světové války, a stala se proto diskutovaným tématem ještě v době probíhajícího vojenského konfliktu. Za účelem potrestání hlavních válečných zločinnů a jejich strůjců byl zřízen Mezinárodní vojenský tribunál v Norimberku.¹

Norimberský tribunál označil organizaci SS za zločineckou, podobně jako NSDAP, SD a Gestapo. Statut Mezinárodního vojenského tribunálu, který byl 8. srpna 1945 potvrzen podepsáním smlouvy v Londýně, deklaroval, že oddíly SS byly používány ke zločinným účelům. Ty podle něj spočívaly v pronásledování a vyhlazování Židů, surovostech a vraždách v koncentračních táborech, v přemáháních ve správě obsazených území, v realizaci programu nucených prací a v týrání válečných zajatců. Za vinné neměli být pokládáni ti příslušníci, kteří byli do SS povoláni státními orgány, a pozbývali proto právo volby. Ze zločinnosti byli vyňati také ti členové SS, kteří definované zločiny nepáchali.²

Poválečnou retribuci řešily samostatně i jednotlivé země – každý stát si vytvořil vlastní systém potrestání provinilců. V českých zemích byly na základě prezidentských dekretů zřízeny mimořádné lidové soudy, Národní soud a trestní nalézací komise. Členové SS byli stíháni podle § 2 dekretu č. 16/1945 Sb., o potres-

* Tato studie vychází z bakalářské práce CILEROVÁ, Zuzana: *Mimořádný lidový soud v Mostě v tzv. prvním retribučním období. Případy příslušníků SS*. Bakalářská práce. Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra historie. Liberec 2022.

1 BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy 1998, s. 22; FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010, s. 101–103; JIŘÍK, Václav: *Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*. Cheb 2000, s. 4, 5; JUDT, Tony: *Postwar. A History of Europe Since 1945*. London 2007, s. 13–17.

2 GRÜNBERG, Karol: *SS – Hitlerova černá garda*. Praha 1981, s. 9, 19, 412.

tání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (MLS), který vešel ve známost jako tzv. velký retribuční dekret.³ Na základě této normy došlo v českých zemích k postupnému zřízení 24 MLS, které sídlily v místech řádných krajských soudů. Jedním z nich byl i MLS Most, jehož činností v době tzv. první retribuční v kontextu potrestání členství a aktivit v rámci SS se tento text zabývá. Výzkum vycházel především z analýzy dat získaných z fondu MLS Most, uloženého v SOA v Litoměřicích, která byla komparována s poznatky z dalších pramenů a odborné literatury.⁴ Statistickou analýzu charakterizující činnost soudu v případech postupu vůči obviněným z členství v SS doplňují dvě konkrétní případové studie.

Mimořádný lidový soud v Mostě byl vládou jmenován 3. září 1945 spolu s MLS v Jičíně, Opavě a Liberci. Svou činnost soud zahájil 18. prosince 1945 jako jeden z posledních MLS.⁵ Předsedou byl ustanoven Miloslav Tichý, soudní rada z Mostu, a jeho náměstkem se stal Václav Stuchlík, okresní soudce z Mostu. Působnost MLS v Mostě se vztahovala na celkem 17 soudních okresů, z nichž se naprostá většina nacházela v pohraničních oblastech.⁶ Během tzv. prvního retribučního období MLS v Mostě řešil celkem 1542 případů, které se týkaly celkem 1680 osob, z nichž bylo 83 % identifikováno jako Němci. Specifické přírodní podmínky mosteckého regionu a z nich vyplývající hospodářský charakter oblasti ve svém důsledku podminily i činnost soudu. Podkrušnohorské hnědé uhlí a jeho těžba sehrály v německém válečném hospodářství důležitou roli.⁷ V oblasti Mostecké hnědouhelné pánve fungovalo množství dolů, které poskytovaly řadu pracovních příležitostí pro místní obyvatelstvo a staly se také příležitostí pro uplatnění řady dozorců, včetně dozorců nad tzv. nucenou prací a dozorců v pobočných koncentračních táborech, jejichž případy mj. řešil MLS v Mostě.

2. MLS MOST – STATISTICKÁ ANALÝZA PŘÍPADŮ PŘÍSLUŠNÍKŮ SS

Statistická analýza byla zpracována na základě podrobného studia rozsudků MLS Most v kauzách příslušníků organizace SS. Pro snazší orientaci uvádím procentuální údaje v textu zaokrouhleně. Přesné hodnoty jsou uvedeny v příslušných tabulkách.

3 Zákony pro lidi. Dekret č. 1945/16 Sb. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/16-1945>. [cit. 2022 .7 .3].

4 Dalšími zdroji pramenů byly Národní archiv (dále NA) a Archiv bezpečnostních složek (dále ABS).

5 RAPAŤÁ, Ivana: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945-1948*. Ústí nad Labem 2010, s. 46.

6 Jedinou výjimku tvořil soudní okres Louny, který spadal do území bývalého Protektorátu Čechy a Morava. Tamtéž, s. 46, 47.

7 KURAL, Václav – RADVANOVSKÝ, Zdeněk a kol.: *„Sudety“ pod hákovým křížem*. Ústí nad Labem 2002, s. 235.

Z členství v SS bylo obviněno 229 osob, což představovalo 14 % ze všech obžalovaných (téměř každý sedmý). Odsuzující rozsudek si vyslechlo 71 z nich (31 % z celkového množství obžalovaných příslušníků SS), což je méně v porovnání s celkovou činností MLS v Mostě, kde bylo odsouzeno 43 % obžalovaných.⁸

Členství v SS spadalo společně se členstvím v jiných nacistických organizacích do kategorie zločinů proti státu, které byly u MLS v Mostě celkově nejčastějším důvodem obžaloby. Nebylo ničím výjimečným, že obžalovaní byli obviněni z členství či funkcionářství v několika nacistických organizacích zároveň. Členství v SS se u MLS v Mostě stalo po NSDAP, SA a SdP nejčastějším důvodem k postavení před soud.⁹

Organizaci SS lze označit za ryze mužskou záležitost, ženy nemohly být ani právoplatnými členkami.¹⁰ Z toho důvodu nelze zjištění, že z 229 obviněných byla pouze jedna žena, označit za překvapující. Jednalo se o úřednici Margitu Johnovou z Radovesic, která vedla Bund Deutscher Mädel (BDM) v Hrobčicích a Mazicích. Její případ nebyl projednán z blíže neznámého důvodu.¹¹

Ve všech mnou zkoumaných případech odpovídalo datum konání hlavního přelíčení datu vynesení rozsudku, přičemž tento údaj byl zjistitelný ve 133 případech. To odpovídalo dobové praxi, kdy většina soudních řízení před MLS byla rychlá a svým charakterem odpovídala stanným soudům. Nejvýznamnější část rozsudků byla vynesena v roce 1946, konkrétně se jedná o 98 kauz (téměř 43 %). V předchozím roce padl rozsudek v pouhých šesti případech, v roce 1947 ve 29 kauzách. Průměrná doba strávená ve vazbě byla přibližně 10 a půl měsíce.

Tabulka č. 1: Datum hlavního přelíčení souzených příslušníků SS

Rok	Počet případů	Procentuální zastoupení
1945	6	2,6 %
1946	98	42,8 %
1947	29	12,7 %
Neuvedeno	96	41,9 %

8 RAPAVÁ, I.: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945-1948*, s. 66.

9 Tamtéž, s. 71, 72.

10 PORTMANN, Kateřina: *Holocaust před Mimořádným lidovým soudem v Liberci – kauzy dozorkyň z pobočných koncentračních táborů v Chrastavě – Bílém Kostele (Kratzau I., Kratzau II.)*. Rukopis, 2023, s. 5.

11 Státní oblastní archiv v Litoměřicích (dále SOA Litoměřice), MLS Most 1945-1948, kart. 18, Ls 393/46.

Zproštění viny se týkalo 62 obžalovaných (přibližně 27 % případů příslušníků SS),¹² tedy procentuálně méně v porovnání s celkovou činností MLS v Mostě, kde bylo zproštěno více než 29 % obžalovaných. Neprojednáno zůstalo 96 případů (téměř 42 %). Nejčastějšími důvody, proč soud případ neprojednal, byl odsun¹³ či útěk obžalovaného. Ojedinelou příčinou byla skutečnost, že obžalovaný nebyl nalezen, nebo již nežil.¹⁴

Tabulka č. 2: Činnost MLS v Mostě v případech příslušníků SS v období 1945–1947

Výnos soudu	Počet případů	Procentuální zastoupení
Odsouzeno	71	31,0 %
Zproštěno viny	62	27,1 %
Neprojednáno	96	41,9 %

Tabulka č. 3: Neprojednané případy příslušníků SS v období 1945–1947

Důvod neprojednání	Počet případů	Procentuální zastoupení
Odsun	38	39,6 %
Útěk	26	27,1 %
Smrt	2	2,1 %
Jiné	30	31,3 %
Celkem	96	100,0 %

Pokud soud přistoupil k odsouzení obviněného, tak vynesl většinou vysoké tresty. Členství v SS bylo trestáno nejpřísněji ze všech nacistických organizací.¹⁵ V tzv. prvním retribučním období bylo projednáno 133 případů týkajících se příslušníků SS (58 %). Z tohoto množství došlo k odsouzení pouze 53 %

¹² Viz tabulku č. 2.

¹³ Většina neprojednaných případů SS u MLS v Mostě spadá do roku 1946, kdy byly 6. března vydány tajné směrnice ministerstva vnitra, podle nichž byly osoby obviněné ze členství v SS, podobně jako např. v SA, NSKK apod. upřednostňovány k zařazení do odsunu. PORTMANN, Kateřina: *Retribuce v českých zemích a německá otázka*. In: Pažout, Jaroslav – Portmann, Kateřina (edd.): *Spravedlnost, nebo pomsta?* Praha – Liberec 2022, s. 182–206.

¹⁴ Viz tabulku č. 3.

¹⁵ BORÁK, M.: *Spravedlnost podle dekretu*, s. 189.

obžalovaných, zbytek byl viny zproštěn. V rámci celého retribučního období tedy počet odsuzujících verdiktů převažoval nad zprošťujícími. V jeho průběhu se však tento poměr významně měnil – množství zprošťujících rozsudků výrazně stouvalo na úkor odsuzujících.

Zatímco v roce 1945 padl odsuzující rozsudek v necelých 67 % projednaných případů, následující rok to bylo přibližně v 61 % z nich. Ještě razantnější pokles odsuzujících rozsudků zaznamenáváme v roce 1947, kdy bylo mezi případy příslušníků SS odsouzeno jen přibližně 24 % obžalovaných.¹⁶ Počet odsuzujících verdiktů převyšoval nad zprošťujícími pouze v prvních dvou letech retribuice.¹⁷

Důvodem bylo částečně postupné opadávání poválečného radikalismu, ale zásadní roli v této věci sehrálo nové opatření, jímž byly již zmíněné směrnice ministerstva vnitra, na jejichž základě začalo být upřednostňováno vysídlení některých provinilých Němců před jejich potrestáním (viz pozn. 13). Vzhledem k tomu, že se směrnice týkaly osob stíhaných za členství a funkcionářství v určitých nacistických organizacích, mezi něž patřila i SS, představují případy příslušníků SS souzených MLS v Mostě ukázkový příklad, kde se toto nově zavedené zákonné opatření projevilo.¹⁸

Tabulka č. 4: Poměr zprošťujících a odsuzujících rozsudků mezi případy příslušníků SS u MLS v Mostě v letech 1945–1947

Rok	Počet zproštění	Procentuální zastoupení v počtu projednaných případů v daném roce	Počet odsuzujících rozsudků	Procentuální zastoupení v počtu projednaných případů v daném roce	Počet projednaných případů v daném roce
1945	2	33,3 %	4	66,7 %	6
1946	38	38,8 %	60	61,2 %	98
1947	22	75,9 %	7	24,1 %	29
Celkem	62		71		133

16 V případech příslušníků SS padaly zprošťující rozsudky častěji v porovnání s celkovou činností MLS v Mostě. V roce 1945 MLS v Mostě osvobodil pouhých 10 % obžalovaných, v roce 1946 již 27 % případů a v roce 1947 dokonce 45 %. RAPAČOVÁ, I.: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1948*, s. 32.

17 Přesné údaje uvádí tabulka č. 4.

18 Kočovná, Kateřina: *Příspěvek ke zhodnocení činnosti mimořádných lidových soudů v prvním retribučním období (1945–1947)*. In: Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc. Liberec 2004, s. 308.

Nejčastějším rozsudkem v případech příslušníků SS souzených MLS v Mostě byl trest žaláře, který postihl 70 osob (necelých 53 % projednaných kauz), mezi nimiž byl jedním případem zastoupen i rozsudek doživotního žaláře. V kauzách příslušníků SS se tedy trest odnětí svobody vyskytoval častěji než mezi případy všech mužů žalovaných mosteckým MLS (přes 44 % případů). Z celkových 13 rozsudků smrti u MLS v Mostě se příslušníka SS týkal pouze jediný.¹⁹ Šlo o případ Josefa Rödera, mj. dozorce z koncentračního tábora Dachau, odsouzeného za vedení ozbrojeného povstání Sudetendeutsche Freikorps (SFK) v obci Nepomyšl v září 1938.²⁰

Tabulka č. 5: Charakter rozsudků v případech příslušníků SS u MLS v Mostě v letech 1945–1947

Výnos soudu	Počet osob	Procentuální zastoupení
Trest odnětí svobody včetně doživotního trestu	70	52,6 %
Trest smrti	1	0,8 %
Zproštění viny	62	46,6 %

Mimořádný lidový soud v Mostě odsoudil k trestu odnětí svobody v tzv. prvním retribučním období celkem 710 osob. Rozsudky odnětí svobody se v případech příslušníků SS u MLS v Mostě pohybovaly od délky jednoho roku až po doživotní trest. Tzv. velký retribuční dekret stanovoval jako nejnižší možný trest sazbu pěti let žaláře.²¹ Většina soudců MLS hodnotila tuto sazbu jako příliš přísnou. Profesionální soudci si nezřídka stěžovali na přílišnou rigiditu retribučního zákona, především právě v otázce obzvlášť vysoké hranice minimálních trestů, která bránila přizpůsobit potrestání konkrétnímu případu. Tato skutečnost vedla k častému používání § 16/2 tzv. velkého retribučního dekretu, který umožňoval vynést za určitých podmínek trest pod sazbou či od stíhání upustit.²² Toto usnesení bylo soudy využíváno i bez splnění podmínek a svým způsobem tedy nezákonně.²³ V případech příslušníků SS souzených u MLS v Mostě lze tento postup

19 RAPA VÁ, I.: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1948*, s. 66, 67.

20 Více viz CILEROVÁ, Z.: *Mimořádný lidový soud v Mostě v tzv. prvním retribučním období*, s. 60–63.

21 Konkrétně § 2 Hlavy I Dekretu č. 16/1945 Sb.

22 Zákony pro lidi. Dekret č. 16/1945 Sb. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16> [cit. 3. 7. 2022].

23 FROMMER, B.: *Národní očišťa*, s. 19; KOČOVÁ, K.: *Příspěvek ke zhodnocení činnosti mimořádných lidových soudů*, s. 299–322.

doložit v kauzách čtyř z nich (necelých 6 % z počtu odsouzených k trestu žalářem). Ve dvou případech šlo o rozsudek ve výši jednoho roku, po jednom případě byly zastoupeny tresty ve výši 18 měsíců a tří let.

Trest ve výši pěti let odnětí svobody byl vůbec nejčastěji vyneseným rozsudkem MLS v Mostě, což odpovídalo situaci u většiny dalších MLS.²⁴ Nejinak tomu bylo i v případech příslušníků SS, kde se tento trest objevil hned ve 24 rozsudcích (přibližně 35 % případů). K dalším častým trestům patřilo odnětí svobody na 10 a 15 let. Relativně hojnými byly také tresty žaláře v délce osm a 20 let. Z dalších trestů se svým zastoupením nad pětiprocentní hranici dostaly již pouze rozsudky ve výši sedm a 12 let odnětí svobody.²⁵

Tabulka č. 6: Tresty odnětí svobody v případech příslušníků SS souzených u MLS v Mostě v tzv. prvním retribučním období celkově

Výše trestu	Počet případů	Procentuální zastoupení
1 rok	3	2,9 %
1,5 roku	1	1,4 %
3 roky	1	1,4 %
5 let	24	34,8 %
7 let	4	5,8 %
8 let	6	8,7 %
10 let	8	11,6 %
12 let	4	5,8 %
13 let	1	1,4 %
14 let	1	1,4 %
15 let	7	10,1 %
16 let	1	1,4 %
18 let	2	2,9 %
20 let	6	8,7 %
Doživotí	1	1,4 %

Nad všemi 69 osobami obviněnými z příslušnosti k SS a odsouzenými k trestu žalářem soud vyměřil tresty v celkové výši 635 a půl roku odnětí svobody.

²⁴ RAPAŤAVÁ, I.: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945-1948*, s. 68.

²⁵ Viz tabulku č. 6.

Průměrný trest odnětí svobody za celé retribuční období u příslušníků SS dosahoval devět let a dva a půl měsíce. Průměrná délka trestu tedy byla v těchto případech o něco vyšší než průměrná délka trestu odnětí svobody u všech odsouzených MLS v Mostě, kde se jednalo o necelých devět let.²⁶

V prvním roce retribučního období vynesl MLS v Mostě rozsudek nad čtyřmi obžalovanými obviněnými z členství v SS. Průměrná délka trestu byla u odsouzených příslušníků SS v tomto období 12 let, byla tak vyšší než celková průměrná výše trestu u MLS v Mostě ve stejném období (11 let a pět měsíců).²⁷ Nebyl vynesen žádný rozsudek pod nejnižší zákonem stanovenou hranicí pěti let. Většina trestů byla naopak velmi přísná – kromě jednoho rozsudku padly všechny tresty ve výši od 10 do 18 let odnětí svobody. To opět nasvědčuje skutečnosti, že zpočátku padaly vzhledem k provinění odsouzeného velmi vysoké tresty.

V roce 1946 bylo k trestu odnětí svobody odsouzeno 59 příslušníků SS. Průměrná výše trestu odnětí svobody dosahovala výše devět let a jeden a půl měsíce, tedy o téměř tři roky méně než v předchozím roce. Nejčastějším trestem bylo odnětí svobody ve výši pěti let a zároveň bylo vyneseno nejvíce trestů pod spodní hranicí pěti let. K častým rozsudkům patřil trest 10 a také 15 a 20 let odnětí svobody. V roce 1946 byl v celém retribučním období jediný rozsudek smrti týkající se příslušníka SS.

V roce 1947 bylo mezi příslušníky SS u MLS v Mostě odsouzeno k trestu odnětí svobody celkem sedm osob, z nichž jedna byla odsouzena k doživotnímu trestu.²⁸ Průměrná výše trestu byla devět let. Byla tak nejnižší za celé tzv. první retribuční období. Nejčastějším rozsudek v roce 1947 byl zastoupen pouhými dvěma případy – šlo o trest osmi let žaláře. Pro trest pod zákonem stanovenou hranicí se soud rozhodl v jednom případě.²⁹

Z výše uvedeného porovnání je patrné, že se délka trestu v průběhu tzv. prvního retribučního období snižovala. Na zmírňování rozhodnutí soudu poukazuje také zvyšující se procento trestů pod hranicí pěti let a především rostoucí množství zprošťujících rozsudků. Jak již bylo naznačeno, v rozhodnutích MLS v Mostě v kauzách příslušníků SS je patrný vývoj – a to ve prospěch obžalovaných. Zatímco na počátku retribučního období mohl za určitý přečin padnout dosti vysoký trest, později mohl obžalovaný za tentýž čin vyváznout s velmi nízkým trestem, či dokonce mohl být i zproštěn obžaloby.

26 RAPAŤÁ, I.: *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945-1948*, s. 68.

27 Tamtéž, s. 68.

28 Jde o kauzu Hildebranda Melzera, kterou se budu podrobněji zabývat níže.

29 Přesnější údaje uvádí tabulka č. 7.

Tabulka č. 7: Výše trestů v případech příslušníků SS souzených MLS v Mostě v letech 1945–1947

Trest	1945	1946	1947
1 rok	0	1	1
18 měsíců	0	1	0
3 roky	0	1	0
5 let	1	23	0
6 let	0	1	0
7 let	0	3	1
8 let	0	4	2
10 let	1	6	1
12 let	0	4	0
13 let	0	1	0
14 let	0	1	0
15 let	1	6	0
16 let	0	1	0
18 let	1	1	0
20 let	0	5	1
Doživotí	0	0	1
Trest smrti	0	1	0
Celkem	4	60	7

Svou roli v tomto vývoji mohlo sehrát několik faktorů. Mohlo to být jednak postupné opadnutí vyhocených emocí a vášní, které byly bezprostředně po skončení války ve společnosti všudypřítomné. S postupem času také bledly vzpomínky na válečná utrpení a pozornost lidí se začala obracet jiným směrem. Vliv měl i vývoj názorů na závažnost a trestnost některých činů v závislosti na rozhodnutích Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku.³⁰ Zásadním způsobem do této věci zasáhly již zmíněné tajné směrnice ministerstva vnitra, které upřednostnily odsun Němců obviněných z členství v některých nacistických organizacích před jejich potrestáním.³¹

³⁰ FROMMER, B.: *Národní očista*, s. 184–186.

³¹ KOČOVÁ, K.: *Příspěvek ke zhodnocení činnosti mimořádných lidových soudů*, s. 308.

3. MLS MOST – PŘÍPADOVÉ STUDIE PŘÍSLUŠNÍKŮ SS

Pro doložení konkrétního postupu MLS Most byly vybrány dvě kauzy mužů, jejichž aktivity v rámci SS a následný osud jsou značně odlišné. Případy představují tak, jak je charakterizoval tehdejší ML.S. Jsem si vědoma, že tato rekonstrukce nemusí odpovídat realitě.

*Hildebrand Melzer*³²

Hildebrand Melzer se narodil 17. ledna 1899 v Žatci, kde pracoval jako úředník v Okresní nemocenské pojišťovně. Byl otcem dvou dětí a hlásil se k německé národnosti a údajně ovládal částečně češtinu.³³

Po příslušníkovi SS Melzerovi, o němž se předpokládalo, že i po osvobození zůstal ve spojení s Gestapem a německými úřady, začala policie aktivně pátrat hned po skončení války. Dopaden byl 30. června 1945. Ze spisu vyplynulo, že si Melzer vybudoval ve vlastním domě úkryt ve spížárně. Na jeho pozemku bylo nalezeno zakopané množství vojenské výstroje. Tyto indicie vedly vyšetřovatele k závěru, že Melzer hodlal ve své činnosti proti Československu pokračovat.

Obecnou školu absolvoval v Žatci, maturitu složil na loketské reálce. Podle informací ze soudního spisu následně uvažoval o vojenské kariéře a přihlásil se na pražskou kadetní školu. Později však Melzer nastoupil na německé Vysoké učení technické v Praze. Studia ukončil po čtyřech semestrech. Vrátil se do Žatce, kde začal pracovat jako úředník. Nejpozději od počátku 30. let patřil mezi stoupence německého nacionalismu v jeho vyhrčené podobě. Stal se členem DNSAP, strany, jejíž velká část členstva (Melzera nevyjímaje) po zrušení přešla k nově vznikající Sudetoněmecké straně pod vedením Konrada Henleina. Po zaboru pohraničí vstoupil do NSDAP,³⁴ SS a SD. Jako aktivní člen SdP požadující připojení k Říši byl s více než 1 000 000 dalších vyznamenán 1. října 1938 pamětní medailí.³⁵

Melzer měl za okupace vedle svého civilního zaměstnání vést služebnu nacistické zpravodajské služby SD (jako Außenstellenleiter) v Žatci. Hlavním úkolem SD bylo shromažďovat a vyhodnocovat informace. Bezpečnostní služba (SD) patřila mezi základní složky nacistického represivního aparátu.³⁶ Melzer byl podle

32 SOA Litoměřice, MLS Most 1945–1948, kart. 46, Ls 1063/46.

33 NA, Správa Sboru nápravné výchovy, Praha, nezpr., vězeňský spis – Hildebrand Melzer.

34 ABS, SÚMŮ, karta člena NSDAP.

35 ABS, SÚMŮ, karta člena NSDAP – Medaile za zásluhy za 1. říjen 1938. Medaile se udělovala od roku 1938 do konce roku 1941 a bylo jí uděleno celkem 1 162 617 kusů. PAVLÍK, Svetožár: *Vyznamenání a bojové odznaky Třetí říše II.* Ostrava 2009, s. 15–25.

36 SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa. Nacistická bezpečnostní policie v českých zemích 1938–1945.* Praha 1986, s. 18, 19.

vyšetřovatelů jako vedoucí žatecké pobočky v přímém spojení s vládními činiteli v Praze, pravděpodobně i se členy protektorátní vlády.³⁷ Mezi důkazní materiál patřil rovněž dopis obsahující informace o jeho schůzkách s jedním z ministrů Richardem Bienertem. Bienert patřil mezi členy protektorátní vlády, kteří byli po válce postaveni před Národní soud. Žalobce Bienerta označil za jasného kolaboranta a požadoval pro něj trest doživotního žaláře. Nakonec byl díky jednoznačně prokázané pomoci zatčeným a jejich rodinám odsouzen „pouze“ k trestu tří let odnětí svobody.³⁸ Bienertův případ je jedním z mnohých, které dokládají komplikovanost doby a křehkou hranici mezi rezistencí a kolaborací.

Melzer zároveň podle vyšetřovatelů aktivně dodával informace Gestapu.³⁹ Měl vlastnit tzv. černou listinu (knihu), ve které byla zaznamenána jména odpůrců okupačního režimu. V některých případech byl údajně přítomen přímo při zatýkání. Tzv. černá listina nebyla přiložena mezi důkazní materiál, protože ji Melzer na konci války na přímý rozkaz spálil.

Vyšetřovatelé Melzera několikrát během vazby vyslyšali i kvůli arizaci židovského majetku. Při zatýkání byly u Melzera zabaveny spisy komisařství správ židovských majetků.⁴⁰ Vyšetřovatelé se snažili získat od Melzera informace o dalších osobách, které se za okupace provinily, a mít tak možnost je obvinít a zároveň od nich získat důkazy o Melzerových aktivitách za okupace. Mezi tyto osoby patřila i Helena Franke, s níž Melzer spolupracoval u SD. Po dobu, kdy se Melzer ilegálně ukrýval ve skrýši ve svém bytě, byl prý v písemném kontaktu právě s Helenou Franke, která ho informovala o tom, co se ve městě děje.

Melzer měl snahu hájit se tvrzením, že pomohl několika lidem, některé údajně zachránil před internací v koncentračním táboře. Konečným šetřením Úřadu národní bezpečnosti Okresní správní komise v Žatci však nic takového potvrzeno nebylo. Melzerův postoj ke všemu českému byl prý naopak krajně odmítavý.

Hlavní přelíčení v případě Hildebranda Melzera proběhlo 31. března 1947. Předsedou soudu byl Josef Stuchlík, obžalovanému byl přidělen obhájce ex-offo

37 ABS, SÚMV, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, inv. č. 301-39-4, f. 30.

38 JANEČKOVÁ, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Praha 2012, s. 91-98; KVAČEK, Robert - TOMÁŠEK, Dušan: *Obžalována je vláda*. Praha 1999, s. 34-38.

39 Gestapo vzniklo v roce 1933 přeměnou z pruské tajné policie a jeho úkolem bylo vyhledávat, zjišťovat a popřípadě i likvidovat jednotlivé osoby či skupiny osob, které mohly ohrožovat fungování nacistického státu. SLÁDEK, O.: *Zločinná role gestapa*, s. 12, 13.

40 Žatec byl přinejmenším na konci 19. století městem s jednou z největších židovských komunit na území Čech. ЛЮТОВА, Markéta: *Osud památek židovských obcí a spolků v letech 1938-1945. (Na příkladu židovských obcí z oblasti Libereckého kraje)*. Disertační práce. Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Historický ústav. Brno 2015, s. 32. O praxi správy arizovaného židovského majetku viz OSTERLOH, Jörg: *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*. Praha 2010, s. 356, 357.

Antonín Tichý. Žaloba vinila Melzera ze čtyř přečinů. Bylo prokázáno, že se stal členem SS a dosáhl hodnosti nadporučíka (Obersturmführera),⁴¹ zároveň vedl pobočku SD v Žatci a na konci války aktivně shromažďoval vojenskou výstroj za účelem bojovat i nadále proti Československu. Naopak byl zproštěn obvinění, že od 21. května 1938 v Berlíně a Vratislavi oznamoval opatření na obranu Československé republiky, která měla zůstat tajná. Soud ho zároveň zprostil obvinění, že v říjnu 1938 v součinnosti s Gestapem a v zájmu Německa zavinil ztrátu svobody velkého počtu osob. Rozsudek byl vynesen téhož dne a poslal dotyčného do vězení na doživotí, přičemž 12 let trestu si měl odpykat v nucených pracovních oddílech.

Do výkonu trestu nastoupil Melzer do trestnice pro muže Plzeň-Bory, později byl internován v ÚNZ Ročov u Loun. Jeho sestra, Marie Fährnichová, zaslala dvakrát, a to v letech 1950 a 1951, dopis žádající o milost pro svého bratra a současně otce dvou dětí, Heinze a Sigrid, které zastupovala. Její žádost však nebyla úspěšná.

Melzer v následujících letech vystřídal několik internačních zařízení. V roce 1952 přešel do vězeňského oddělení Hlavní správy Státní bezpečnosti Praha-Pankrác, v následujícím roce se vrátil do trestnice Plzeň-Bory. Roku 1955 následovala internace v Ilavě a v témže roce byl přemístěn do věznice v Chebu. Ve všech zmiňovaných vězeňských zařízeních se po komunistickém únorovém převratu v roce 1948 nacházeli političtí vězni, mezi nimiž tvořily početně nezanedbatelnou skupinu osoby aktivní v odboji proti nacistickému režimu. Tomáš Staněk vězeňskou populaci v tomto období trefně označil za jakési absurdní společenství, kdy spolu cely a život v těžkých podmínkách sdíleli ti, kteří ještě před nedávnem bojovali proti sobě.⁴²

Poslední informace o Hildebrandu Melzerovi pocházejí z 10. června 1955. Prezident republiky tehdy údajně rozhodl o zmírnění doživotního trestu odsouzeného na trest 20 let odnětí svobody. Melzer tak patřil do početně poměrně úzké skupiny odsouzených retribučních vězňů, kteří zůstali ve věznicích v Československu i po druhé hromadné amnestii vyhlášené v roce 1955.⁴³

41 ABS, SÚMV, Odbor politického zpravodajství MV, inv. č. 2M:12270, f. 35.

42 STANĚK, Tomáš: *Retribuční vězni v českých zemích 1945-1955*. Opava 2003, s. 150–154.

43 K vyhlášení hromadné amnestie došlo 9. května 1955. V lednu 1955 bylo v ČSR celkem více než 31 800 vězňů a z toho přibližně 3 100 retribučních. Do konce roku 1955 počet retribučních vězňů klesl na necelých 800. Jejich množství se tak v této době opět (části retribučních vězňů se týkala amnestie již z roku 1953) radikálně snížilo. Odsouzení, kteří i po těchto dvou amnestiích zůstali ve vězení, patřili do početně výrazně omezené skupiny, což může implikovat značnou závažnost provinění těchto osob. Tamtéž, s. 150–158.

Bernard Schieferdecker⁴⁴

Bernard Schieferdecker se narodil 31. března 1894 v Jesenici. Tento ženatý římský katolík německé národnosti pracoval jako zemědělec. Údajně vlastnil v Jesenici zemědělskou usedlost o rozloze sedm hektarů.

Dle své výpovědi se stal členem SS 28. května 1944. Tvrdil, že do organizace SS byl přeražen z Wehrmachtu. Jemu a dalším prý bylo vyhrožováno, že pokud dobrovolně nevstoupí do SS, budou zastřeleni a jejich rodiny budou vyhlazeny. Tvrzení o jeho nedobrovolném vstupu do SS v tomto případě není zcela vyloučeno, protože ke konci druhé světové války v důsledku personálních nedostatků docházelo i k nuceným odvodům.⁴⁵ Dotyčný měl být zařazen k dozorcí službě, kterou vykonával v pobočném koncentračním táboře Hofu--Moschendorfu a v koncentračním táboře Mauthausen. Hof-Moschendorf byl pobočkou koncentračního tábora Flossenbürg a nacházel se v Bavorsku, přibližně 25 km od města Hranice v západních Čechách. Fungoval od září 1944 do dubna 1945. Šlo o zařízení určené přibližně pro stovku vězňů a podle dnešních poznatků v něm byl mírnější režim a lepší životní podmínky pro vězněné než ve většině dalších zařízení podobného typu.⁴⁶ Schieferdecker měl zajišťovat odvoz vězňů do práce, v Mauthausenu prý vykonával také hlídku u brány.⁴⁷ Tvrdil, že do koncentračního tábora jako takového neměl přístup.

Ve prospěch obžalovaného vypovídal svědek Josef Hlávka, třicetiletý muž, údajně bez jakéhokoli vztahu k obžalovanému. Hlávka byl za války internován (údajně jako rukojmí pro sabotáž na železnici) a prošel si řadou nacistických vězeňských zařízení. Nějakou dobu strávil i ve zmiňovaném Hofu-Moschendorfu. Hlávka u soudu vypověděl, že v Hofu-Moschendorfu skutečně panovaly výrazně lepší podmínky než v jiných vězeňských zařízeních, jimiž prošel. I přístup dozorců byl v tomto srovnání výrazně vstřícnější, vězňům přilepšovali chlebem a jiným jídlem, nebili je, a někdy prý dokonce tajně poskytovali vězňům tabák či cigarety. Velitel dozorců, jakýsi postarší muž, dle svědkova tvrzení vybízel své podřízené, aby dávali vězňům hodně najíst, a dokonce s vězni hovořil i česky. Dozorci tam údajně bývali starší lidé, nikoli prý SS-manni. Toto tvrzení mohlo ke konci

44 SOA Litoměřice, MLS Most 1945–1948, kart. 22, Ls 472/46.

45 GRÜNBERG, K.: *SS – Hitlerova černá garda*, s. 372, 384.

46 KZ-Gedenkstätte Flossenbürg. Satelitní tábor Hof-Moschendorf [online]. Dostupné z: <https://www.gedenkstaette-flossenbuerg.de/cs/history/satellite-camps/hof-moschendorf> [cit. 10. 6. 2022].

47 Tábor se nacházel asi 30 km východně od Lince v Horních Rakousích a patřil k vůbec nejpřísnějším a nejbrutálnějším táborům. JANÍK, Vlastislav: *Mauthausen – konečná stanice. Dějiny koncentračního tábora*. Praha 2017, s. 7, 16, 17.

války odpovídat realitě vzhledem k tomu, že se třetí říše od podzimu 1943 potýkala se značným nedostatkem v oblasti lidských zdrojů.⁴⁸ Svědek tvrdil, že v Schieferdeckerovi rozpoznal jednoho z dozorců, kteří vězňům někdy pomáhali.

Bernard Schieferdecker byl MLS v Mostě obviněn, že od 28. května 1944 až do konce války působil jako strážný v pobočném koncentračním táboře v Hofu-Moschendorfu a Mauthausenu jako člen SS.⁴⁹ K jeho potrestání však nedošlo. Velitelství sběrného střediska pro odsun Němců v Jesenici vydalo 7. září 1946 dokument, jehož prostřednictvím žádalo Okresní soud v Podbořanech o propuštění Bernarda Schieferdeckera. Důvodem mělo být jeho sloučení s rodinou, která se tehdy údajně nacházela ve sběrném středisku v Jesenici. Trestní řízení proti Bernardu Schieferdeckerovi bylo zastaveno, a jeho případ tak nakonec nebyl vůbec projednán. Bernard Schieferdecker byl 8. září 1946 se svou rodinou vypraven z jesenického sběrného tábora a odsunut. Patřil tedy k provinilým, kterým pomohly tajné směrnice ministerstva vnitra z března 1946.⁵⁰

4. ZÁVĚR

Brutalita válečných zločinů druhé světové války vedla poprvé v dějinách i k právnímu zakotvení jejich potrestání. Mezinárodní retribuce, reprezentovaná především tribunálem v Norimberku, dala základ mezinárodnímu právu a praxi, která umožnila ve druhé polovině 20. století a v 21. století postavit před soud osoby odpovědné za válečné zločiny a zločiny genocidy v řadě konfliktů. Organizace SS byla norimberským tribunálem jednoznačně označena za zločineckou, její role v represivním aparátu nacistického Německa je neoddiskutovatelná a podstatná. Předložená práce si kladla za cíl reflektovat postup vůči členům SS před poválečnými retribučními soudy na území českých zemí, a to na příkladu konkrétní praxe MLS v Mostě.

Statistická analýza prokázala, že členství v SS se stalo jedním z nejčastějších důvodů k obvinění. Pokud byl dotyčný odsouzen, následoval většinou vyšší trest, než byl ten průměrný. Zatímco v roce 1945 dosahoval průměrný trest vynesený nad příslušníky SS souzenými u MLS v Mostě výše 12 let, v následujícím roce dosáhl průměrný trest výše „jen“ devět let a jednoho a půl měsíce a v roce 1947 už „pouze“ devět let. Opačný trend můžeme sledovat v počtu zprošťujících rozsudků, který se zvyšoval na úkor rozsudků odsuzujících. Zatímco v roce 1945 bylo nad příslušníky SS u MLS v Mostě vyneseno přibližně 33 % zprošťujících rozsudků,

48 GRÜNBERG, K.: *SS – Hitlerova černá garda*, s. 372, 384.

49 ABS, SÚMV, Sběrka různých písemností, inv. č. S-445-1, f. 169.

50 PORTMANN, K.: *Retribuce v českých zemích a německá otázka*, s. 194.

v následujícím roce to bylo již necelých 39 % a v roce 1947 dokonce téměř 76 %. Tyto údaje jasně dokazují, že postup MLS v Mostě v případech příslušníků SS se v průběhu prvního retribučního období zmírňoval. Významnou roli v celém retribučním procesu sehrálo také opatření v podobě směrnic vydaných ministerstvem vnitra v březnu 1946, které upřednostňovaly vysídlení Němců obviněných ze členství v určitých nacistických organizacích – mezi něž patřila i organizace SS – před jejich potrestáním.⁵¹

Mnou vytvořená statistická analýza vycházela z detailního studia spisů. Na základě toho mohu říci, že kauzy byly značně rozmanité a soud nepostupoval vždy stejným způsobem. Trestné bylo podle tzv. velkého retribučního dekretu již samotné členství v SS. Soudy tedy nebyly povinny zkoumat reálnou činnost obviněných, k odsouzení stačilo samotné členství. Mimo zájem vyšetřovatelů stálo nezřídka i zjišťování, ke kterým konkrétním odnožím SS dotyční náleželi.⁵² Uvedené musíme vnímat perspektivou dané doby. Povědomí o válečných zločinech, jejich reálném rozsahu a roli jednotlivých složek nacistického aparátu bylo značně omezené. Přesto jsem během výzkumu narazila na kauzy, v nichž vyšetřovatelé postupovali obezřetně a jejich snaha o zjištění konkrétních činů dotyčných v rámci SS byla patrná. Tento fakt svědčí o narůstající profesionalizaci soudního i vyšetřujícího aparátu retribučních soudů. Jasným dokladem jsou mnou zvolené případové studie, které ilustrují konkrétní postup MLS Most v případě dvou obviněných z členství v SS. První z nich se věnovala příslušníkovi SS, který byl zároveň členem SD a byl zřejmě v kontaktu s Gestapem. MLS v jeho případě postupoval nejprofesionálněji ze všech mnou studovaných případů, jimiž jsem se hlouběji zabývala nejen v rámci této studie, ale především ve své bakalářské práci. Druhá kauza se týkala muže, který koncem války působil jako dozorce v koncentračních táborech a jemuž se podařilo vyvážnout bez potrestání.

Mým záměrem při výběru těchto dvou kauz bylo poukázat na to, jak rozdílné mohly být případy příslušníků SS i jejich následné osudy. Postup v těchto kauzách zároveň dokládá snahu mosteckého MLS o objektivní posouzení viny. Pokud by se přednosta soudu řídil pouze strohým nařízením příslušného paragrafu tzv. velkého retribučního dekretu, byli by oba obvinění odsouzeni, neboť trestným bylo již samotné členství v organizaci SS. Vyšetřování a očividná snaha najít jednoznačné důkazy o vině vedly soud k rozhodnutí vzít v úvahu Schieferdeckerovu obhajobu, že byl do SS přiřazen proti své vůli. Jedním z hlavních cílů státní politiky poválečného Československa se stal odsun Němců a vytvoření „národnostně

⁵¹ Tamtéž, s. 194.

⁵² Jiřík, V.: *Nedaleko od Norimberku*, s. 283.

homogenního“ státu Čechů a Slováků. Od jara 1946 proto jednoznačně převážila snaha vysídlit německy mluvící obyvatele z Československa nad jejich potrestáním. Předpokládám, že především to se stalo důvodem, který vedl soud k rozhodnutí trestní řízení proti Schieferdeckerovi zastavit. Schieferdecker měl v podstatě štěstí, že se jeho kauza projednávala až v roce 1946 po vydání tajných směrnic ministerstva vnitra. Lze předpokládat, že o rok dříve by byl odsouzen velmi rychle, stačil by fakt jeho členství v SS. Svou roli bezesporu sehrávala i zvyšující se informovanost a povědomí o nacistických zločinech a organizačních strukturách represivního aparátu.

Cílem poválečné retribuice bylo především dát výstrahu do budoucna, nikoli dosáhnout stoprocentní spravedlnosti – v tomto smyslu se k právě ukončené retribuci (po ukončení tzv. prvního retribučního období) vyjádřil začátkem července 1947 tehdejší ministr spravedlnosti Prokop Drtina.⁵³ Myslím si, že výsledky mého výzkumu v podstatě potvrzují jeho slova o tom, že retribuice nebyla spravedlivá a ani to nebylo jejím účelem. V této studii se mi prostřednictvím statistické analýzy a případových studií podařilo dokázat, že na to, jaký trest stihl obviněné z členství v SS, nemuselo mít vliv pouze jejich skutečné provinění, ale mnohdy sehrála velice významnou roli doba, kdy se jejich případ dostal před MLS. Svůj dopad na rozhodnutí soudu mohl mít též lidský aspekt – složení soudu, aktuální poznání aktivit SS apod.

The Cases of Members of SS Judged by the Extraordinary People's Court in Most

The brutality of war crimes committed during World War II led to legal assignation of their punishment for the first time during history. The international retribution which is represented mainly by the International Military Tribunal in Nuremberg (IMT) gave the principal of international law and practise which during the second half of 20th century and in the 21st century enabled to bring to trial individuals who were responsible for war crimes and the crimes of genocide in a lot of conflicts. The organization SS was by IMT definitely designated as criminal organization and its role in the repressive apparatus of Nazi Germany is indisputable and important. This thesis set a goal to reflect processes with members of SS by a post-war court in the area of Czech lands through a concrete example of the practice of the Extraordinary People's Court in Most.

⁵³ Tamtéž, s. 311, 312.

According to so-called Great Retributions Decree just only membership in SS was enough to be condemned. For that reason it was not compulsory for courts to examine the real activity of defendants. The access was improving during the time, we can notice certain professionalization of investigative and judicial apparatus. After studying of specific files I can say that the cases were considerably various and the court did not proceed always in the same way. The statistic analysis is supplemented by two case studies of members of SS which illustrate concrete process of the Extraordinary People's Court in Most.

HISTORIE VÝSTAVBY VODNÍHO DÍLA FLÁJE A JEHO TRANSPORTNÍ LANOVÉ DRÁHY

1. Úvod

Vodní dílo Fláje (budované v letech 1950–1963) je jedním z největších turistických lákadel východní části Krušných hor. Jeho majestátní betonová hráz, jež se vypíná vysoko nad údolí Flájského potoka, dává tušit, že se jednalo o velmi náročný počín. Vzhledem k mému blízkému bydlišti (Osek u Duchcova) se flájská přehrada stala častým cílem mých výletů, přičemž ve mně vedle samotné hráze vzbudily upřímný zájem i relikty nákladní lanové dráhy vedoucí z nádraží v Moldavě na bývalé staveniště do Flájí. Chceme-li se o genezi flájské nádrže dozvědět zevrubnější informace, narazíme v literatuře na všeobecné, někde pouze lakonické zmínky, které akcentují především technické parametry stavby. Povšechné údaje k vodnímu dílu nabízí publikace převážně kompilačního či encyklopedického rázu. Na zprávy o výstavbě a provozu zmíněné transportní lanové dráhy je dostupná literatura ještě skoupější, i v rámci turistických informačních tabulí se jedná doslova o jednu, dvě věty. Chybí přehledný, ucelený vhled do problematiky vývoje tohoto významného vodohospodářského díla, jenž by se nezabýval pouze exaktními fakty, ale přiblížil by i hospodářské, sociální, kulturní, případně ekologické aspekty této téměř třináct let trvající stavby, během níž se museli nasazení pracovníci vypořádat s nepříznivými klimatickými podmínkami náhorních krušnohorských planin a s odloučeností lokality stavenišť.

Tato práce je pokusem o ucelený výklad geneze Vodního díla Fláje, v němž je na základě analýzy a interpretace dostupných pramenů chronologicky mapován vývoj stavby, přičemž jsou tyto skutečnosti konfrontovány s reflexí budované flájské přehrady v soudobém tisku. Pro bližší představu je text doplněn o citace z vybraných pramenů a článků z tehdejších periodik. Prostřednictvím související literatury je stavba komparována se synchronně budovanými vodními díly tehdejšího

Československa a s celkovou situací centrálně plánovaného hospodářství v období prvních tří pětiletetek. Díky dostupným pramenům, terénnímu výzkumu a technickým výpočtům je zde také přistoupeno k rekonstrukci výstavby a provozu transportní lanové dráhy Moldava–Fláje, jejíž relikty jsou patrné do dnešních dnů a již bylo (jak je uvedeno výše) doposud věnováno nejméně pozornosti.

Probíhala stavba podle vytyčených plánů? Jaká byla organizace zapojených podniků? Jaké byly problémy výstavby a jaké bylo jejich řešení? Jevily se provoz a využití lanové dráhy jako efektivní? Jaké byly pracovní podmínky zaměstnaných osob, jejich ubytování, uspokojování základních potřeb, zdravotní péče a kulturní zázemí? Jak byla stavba prezentována v soudobém tisku? Odpovídala informovanost veřejnosti realitě výstavby (s ohledem na dusivé paradigma doby)? Právě na tyto otázky se práce pokouší nalézt fundované odpovědi.

2. VÝSTAVBA PŘEHRADY DO ZAHÁJENÍ BETONÁŽE HRÁZE (1950–1958)

Základním důvodem výstavby vodních děl v oblasti východního Krušnohoří již od počátku 20. století nedostatek pitné vody. Byly proto vystavěny následující údolní nádrže: Jezeří (od r. 1902), Na Kameničce u Chomutova (od r. 1904) a na Hamerském potoce u Janova (od r. 1914). Uvedené tři přehrady vyřešily neutěšenou situaci zásobení lokality do období druhé světové války, kdy se v souvislosti s budováním rafinerie na syntetický benzin (budováno nacisty) opět projevil nedostatek vody. Nacisté proto sondovali možnosti zřízení dalších nádrží, přičemž největší z nich měli v plánu budovat na Flájském potoce nedaaleko stejnojmenné obce.¹ Konec nacistické éry a poválečná situace v souvislosti se změnou skladby obyvatelstva² znemožnily realizaci vodních děl v dané oblasti, jejich výstavba se však stala opět aktuální v důsledku pounorové změny orientace československého hospodářství na těžký průmysl.

Vodní dílo Fláje bylo od počátku projektováno jako multifunkční komplex s prvořadým úkolem zásoby pitné vody pro výše zmiňované oblasti (minimálně 600 l/s, objem nádrže 22,5 milionu m³) s dílčím energetickým přínosem pro Meziboří, kde bylo v plánu budovat vodárenskou nádrž s elektrárnou. Vodárnu a vlastní přehradní nádrž měla propojit tlaková štolá. Jako hlavní projektant výstavby byla určena společnost Stavoprojekt (hlavní projektant Ing. J. Lazar, ředitel Ing. Huráň),³ avšak po vytvoření samostatného ústavu pro projektování

1 Státní okresní archiv Most (dále SOKA Most), MNV Litvínov, inv. č. 365, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Výstavba flájského vodovodu, důvodová zpráva (2. 11. 1950), s. 1.

2 K problematice „vysídlení“ původního německého obyvatelstva viz např. RYCHLÍK, Jan: *Československo v období socialismu (1945–1989)*. Praha 2020, s. 49–50.

3 Státní oblastní archiv Litoměřice (dále SOA Litoměřice), SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958), s. 1.

vodohospodářských staveb roku 1952 přešel tento úkol na Hydroprojekt Praha, jímž byl projekt v rámci autorského dozoru mentorován až do konce stavby.⁴

Z hlediska vytyčených priorit bylo nutné nejdříve razit tlakovou štolu, jelikož se počítalo s využitím tekoucích či puklinových vod z povodí Flájského potoka ještě před samotnou betonáží hráze, a pokrývat tak narůstající poptávku po vodě v budovaných sídlech.

Původní optimistické prognózy počítaly s dokončením štoly roku 1953, do konce roku 1958 s finalizací betonáže, následující rok pak mělo být celé dílo uvedeno do provozu (na podzim 1959).⁵ Samotná stavba započala ražbou štoly v listopadu roku 1951, narážela ale na řadu organizačních problémů vyplývajících z decentralizace plánování izolovaných úseků díla, na absenci jednotného plánu a různice kolem rozpočtu a cenových norem materiálu. Na této situaci nic nezměnilo ani vyhlášení stavby za dílo zvlášť vládou sledované a prvořadé ve vodohospodářské soustavě na 240. zasedání vlády ČSR 28. 9. 1953.⁶ Místo staveniště se navíc nacházelo v horské lokalitě, což přineslo celou řadu zásobovacích problémů.⁷ Práce nemohly pokračovat v třesnutých mrazech, metrové vrstvy sněhu znemožňovaly jakékoliv pozemní práce od podzimu do jara. V neposlední řadě ztěžovaly progres výstavby chronický nedostatek pracovníků, jejich nechuť pracovat na odloučeném nehostinném místě a velká zaměstnanecká fluktuace.⁸

Řád do relativně chaotického pracovního postupu, díky němuž bylo již v prvních letech stavby nabíledni, že plánovaný harmonogram nemůže odpovídat realitě, vneslo vládní nařízení v podobě *Režimu výstavby vodního díla Fláje* (dále RVVDF) z ledna 1958, podepsané řadou ministrů a určující jednotlivým podnikům a resortům přesné kompetence a závazky.⁹ Definitivní uvedení Vodního díla Fláje do provozu bylo stanoveno na 31. 12. 1962 (bez uvedení staveniště do původního stavu), což posléze bylo, dokonce s výrazným předstihem, splněno.¹⁰

4 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 4.

5 SOKA Most, MNV Litvínov, inv. č. 365, ev. č. 24, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Zprávy o významu plánování flájské přehrady (5. 6. 1951), s. 2.

6 SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958), s. 1.

7 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 6.

8 Tuto situaci mimo jiné dokládá množství inzerátů, které poptávají potenciální zaměstnance n. p. Baraba (tato společnost razila štolu), v celé řadě vydání deníku *Práce*: např. *Práce* 19. 6. 1954, r. 10, č. 147, s. 5; *Práce* 26. 6. 1954, r. 10, č. 153, s. 5; *Práce* 19. 11. 1955, r. 11, č. 279, s. 6; *Práce* 24. 11. 1955, r. 11, č. 283, s. 6; *Práce* 29. 4. 1955, r. 11, č. 101, s. 6.

9 SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958).

10 Tamtéž, s. 11.

Pracovní podmínky minérů a další pracovníků n. p. Baraba (tento ústecký podnik byl pověřen pracemi v souvislosti s ražbou štol¹¹) byly vskutku neutěšené.¹² Počátky stavby (první zimní sezona 1951/52) proběhly celkově ve znamení výrazného podcenění náročnosti pracoviště. Díky navátým vrstvám sněhu a mrazům hluboko pod nulou se nákladní auta dostala jen do určité úrovně, často se zastavila již na Klínech. Pracovníci n. p. Baraba pak museli pro příslušný materiál a zásoby na lyžích.¹³ Reakce na extrémní stavební podmínky na sebe nenechaly dlouho čekat, silnice pro těžké automobily byly upravovány až od roku 1954, vzhledem ke vzdálenostem kolem 20 km a výškovému rozdílu téměř 600 výškových metrů byla doprava materiálu velmi nákladná a zdoluhavá. S úpravou moldavského nádraží a následnou stavbou lanové dráhy bylo počítáno až v druhé polovině roku 1956.¹⁴ Jedním z největších problémů se stal nedostatek kvalifikovaných zaměstnanců, navíc odlučné (prémie za odloučení od rodin) se vyplácelo až v pozdějších letech stavby.¹⁵ Kromě zásobovacích a personálních obtíží znepříjemňovala práci i nepřilíš vhodná geologická stavba masivu. Potíže způsobovaly také intenzivní průsaky podzemních vod.

Samotná ražba začala v listopadu 1951. Vzhledem k absenci schváleného projektového plánu Vodního díla Fláje a s ohledem na prioritu ražby štoly (podhorská staveniště bylo nutné zásobovat vodou co nejdříve) jí byla udělena výjimka z projektové připravenosti.¹⁶ Pro dobové klima výstavby je příznačné, že i přes malé zkušenosti projektantů a investora se štolami úzkého profilu (jakým byla ta flájská, 2,1 m) jim nebylo umožněno konzultovat aktuální problémy s odborníky z kapitalistického Západu, kde byl tento typ profilů běžný.¹⁷ Konzultace probíhaly jen na úrovni hospodářských, průmyslových a vědeckých společenství diktovaných Moskvou, projektanti se tak opírali o zkušenosti z méně vyspělých částí světa, jež nedosahovaly zdaleka takového technického progresu jako např. v NSR, Francii či USA.¹⁸ Dne 17. 6. 1955 se minéři z různých úseků stavby potkali, štola

11 LAZAR, Josef: *Výstavba vodního díla Fláje před třiceti lety*. Vodní hospodářství 37, č. 11, 1988, s. 292.

12 Viz např. HOLUBCOVÁ, Naděžda: *Stavba v horách*. Práce 16. 3. 1952, r. 8, č. 65, s. 6.

13 Tamtéž, s. 6.

14 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 7.

15 Tamtéž.

16 SOKA Most, MNV Litvínov, inv. č. 365, ev. č. 24, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Fláje, povolení výjimky z projekční připravenosti (28. 11. 1951), nečíslováno.

17 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 7.

18 K problematice např. PRŮCHA, Václav a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. 2. díl, období 1945–1992. Brno 2009, s. 262.

o délce 5,5 km byla proražena.¹⁹ Instalace vzpěr, trubek a dalších prvků spolu s tlakovým potrubím vedoucím od jižního portálu štoly k rozestavěné vodárně v Meziboří si ale vyžádaly další dva roky práce. Do rozestavěné vodárny začala proudit voda (20 l/s) vyraženou štolou dne 5. 6. 1957 a po následné chloraci byla distribuována do Litvínova.²⁰

S patričním budovatelským patosem informovalo o ražbě štoly *Rudé právo*, které zmiňovalo pouze úspěchy a glorifikovalo party jednotlivých minérů (např. partu Rudolfa Gally) a jejich rekordní ražené metry v rámci směny.²¹ Veřejnosti zůstalo skryto celkové zpoždění plánu a s tím oddálení možnosti zásobovat průtokovou vodou vznikající sídliště v Litvínově a jinde, čímž se logicky zpozdila i výstavba příslušných sídel. Proražení štoly (a o dva roky později spuštění vodovodu) bylo tiskem vydáváno za obrovský budovatelský úspěch.²²

Při výběru typu hráze, který měl nejlépe vyhovovat geologickému podloží a geografické poloze staveniště, bylo z počátku ve hře několik variant. Idea sypané či kamenité hráze vzala velmi záhy za své, jelikož v lokalitě nebylo dostatečné množství jílovitých materiálů, jež by sloužily jako těsnící složka hráze. Navíc by kubatura materiálu potřebného k dostatečné stabilitě dosahovala enormních hodnot. Nejvhodnější variantou se tedy stala hráz betonová, avšak v době celé řady megalomanských projektů (spojených s přerозděláváním materiálu dle potřeb těžkého průmyslu atd.²³) a stavebního úsilí ve víru první pětiletky narážela tato varianta na nedostatek cementu. Hledala se tedy zároveň cesta, jak na této stavební komoditě co nejvíce ušetřit. Nakonec byl vybrán typ užitý na stavbě švýcarské přehrady Lucendro (budované v letech 1942–1947). Jednalo se o vylehčenou pilřřovou betonovou přehradu typu Noetzli s úsporou až 30 % cementu.²⁴

Před samotnou masivní betonáží hráze, která započala na jaře roku 1958, bylo třeba provést širokou škálu příprav. Už od počátku stavby hráze se stal alfou a omegou tempa prací nedostatek kvalifikovaných zaměstnanců (obdobně jako u ražby štoly). Výstavbu přehradní části odstartovalo vybudování příjezdových silnic a provizorních ubikací pro pracovníky Ingstavu Praha (později slou-

19 *Vodní štola ve Flájích proražena*. Práce 17. 6. 1955, r. 11, č. 146, s. 1.

20 *Z Flájí*. Průboj 6. 7. 1957, r. 9, č. 79, s. 1.

21 *Na stavbě vodního díla*. Rudé právo 25. 12. 1953, r. 33–34, č. 358, s. 2; dále viz článek Stanislava Davídka publikovaný in: Rudé právo 8. 2. 1954, r. 34–35, č. 38, s. 2.

22 Článek vyšla celá řada, pro ilustraci uvádím ještě: HODAČ, Jiří: *Setkání v nitru Krušných hor*. Rudé právo 18. 6. 1955, r. 35–36, č. 67, s. 1; *Voda pro český sever*. Obrana lidu 22. 12. 1957, r. 16, č. 305, s. 1.

23 Více k problematice např. SUK, Jiří: *Veřejné záchodky ze zlata. Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*. Praha 2016, s. 75–78.

24 BROŽA, Vojtěch a kol.: *Přehradý Čech, Moravy a Slezska*. Liberec 2005, s. 164–165.

čeno s n. p. Vodní stavby Sezimovo Ústí), stalo se tak v létě roku 1954.²⁵ Zprvu bylo nutné staveniště kompletně odlesnit a založit kamenolom. Pro něj byl zvolen prostor vzdálený cca 800 m od hráze na její pravé straně. U kamenolomu se materiál hrubě drtil a posléze dopravoval do deponie předrceného kamene (předána do zkušebního provozu v lednu 1958²⁶). Výslednou drť bylo nutno nákladními auty dopravit do jemné drtírny, která se už nacházela v bezprostřední blízkosti betonárky, kam se výsledný šterkový materiál přepravoval pásovými dopravníky (drtírna i betonárka byly uvedeny do zkušebního provozu v únoru 1958). U betonárky byla vyprojektována vykládací rampa transportní lanové dráhy.²⁷ Betonárka byla vybudována ve svahu na kótě v rozmezí cca 705–725 m n. m., což se jevilo jako nejlepší možnost pro následný transport betonové směsi pod lanové jeřáby.²⁸ Betonáž hráze měly zajišťovat dva lanové jeřáby, jež byly rozkročeny po celé délce hráze a jejich celková nosnost činila $2 \times 5,5$ t; doručil je n. p. Transporta Chrudim.²⁹ Jeřáby byly uvedeny do provozu v prosinci 1957 spolu s menším jeřábem o nosnosti 3 t určeným pro převoz bednění či gumových těsnicích prvků; byly dopraveny z již ukončených stavenišť v Žermanicích a Křimově.³⁰ Ke spuštění betonáže chybělo jen dobudovat lanovou dráhu z Moldavy a nové přístupové komunikace, které by respektovaly a v podstatě kopírovaly zátopovou oblast budoucí nádrže. Jednalo se o novou silnici Moldava–Fláje–Český Jiřetín (s odbočkou na Dlouhou Louku a Osek) a Litvínov–Klíny–Český Jiřetín. Počítalo se také s vozovkou po koruně hráze, jež by tyto tahy spojovala. Nové komunikace byly dle RVVDF předány do plného provozu na podzim roku 1958,³¹ avšak jejich svršky trpěly nadměrnou zátěží a bylo nutno je během celé výstavby více či méně úspěšně revitalizovat.

Téměř tříletá historie výstavby lanové dráhy ze stanice Moldava na staveniště ve Flájích začala v prvním čtvrtletí roku 1956 patrně vyměřováním a odlesňováním jejího koridoru.³² Od druhé poloviny uvedeného roku došlo k prvním úpravám železničního nádraží v Moldavě. Bylo zde nutno zbudovat překladiště cementu

25 Tamtéž, s. 7.

26 Všechna data dodání či uvedení do zkušebního provozu uvedená v závorkách jsou převzata z: SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958), s. 7.

27 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 69–71.

28 VANĚK, Václav – KRAFT, Jiří: *Příspěvek k zařízení betonových hrází*. Vodní hospodářství 6, č. 7–7a, 1955, s. 258–259.

29 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 72.

30 KMONÍČEK, Josef: *Prvních patnáct poválečných let*. In: Z dějin n. p. Transporta Chrudim 1945–1960. Hradec Králové 1980, s. 111–112.

31 SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958), s. 9.

32 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 74.

a štěrkopísku, proto bylo nádraží rozšířeno o manipulační kolej kopírující průběh nakládací stanice lanovky. Do konce roku 1956 se odlévaly betonové základy a v následujícím roce bylo přistoupeno k bednění konstrukce nakládací stanice společně s odstavnou kolejí pro vozíky lanovky. Postup prací na nádraží Moldava kladně hodnotí až zasedání flájské komise (k flájské komisi podrobně v části Život na stavbě) ze dne 15. 4. 1957, avšak ze zápisu také vyplývá důležitost paralelní úpravy silničních tahů, jelikož bylo počítáno s přepravou určitého procenta stavebního materiálu nákladními auty ze stanice Nové Město u Mikulova.³³

Vzdálenost mezi moldavským nádražím a betonárnkou ve Flájích činila 8,2 km po téměř dokonalé přímce. Profil této trati ale rovinou rozhodně nebyl, lanovka musela překonat údolí horských potoků, veliké pastviny a zanikající obydlí náhorních výsek (ze směru od Moldavy to byly Oldříš, Pastviny a Mackov). V závěru měla lanová dráha prudce klesat ke staveništi hráze do rokle Flájského potoka, betonárka byla tedy umístěna v bodě s nejnižší nadmořskou výškou lanové trati.

Již zmíněné kácení koridoru dráhy spolu s betonováním patek sloupů a napínacích stanic se protáhlo minimálně do léta 1957. Kvůli různému výškovému profilu trati bylo naplánováno rozmístit po její délce tři napívací stanice na vrcholových bodech dráhy a jednu kombinovanou napívací stanici kotevní. Mezi nimi bylo po délce trati rozmístěno 57 podpor na čtveřici betonových patek, jejichž vzdálenosti byly odvislé od terénní situace.³⁴ Dle článku v *Průboji* ze dne 19. 10. 1957 byly všechny dřevěné podpěry a napívací stanice k tomuto dni již vztyčeny.³⁵ Do konce uvedeného roku došlo též k dobudování vykládací stanice lanové dráhy. Na jaře 1958 mělo dojít k napínání lana a k posledním potřebným přípravám pro chod lanovky, jehož zahájení bylo dle RVVDF naplánováno na 31. 3. 1958.³⁶ Po celé délce lanovky mělo obíhat 166 vozíků, což znamenalo jejich pravidelné stometrové rozestupy.

3. BETONÁŽ HRÁZE A PROVOZ LANOVÉ DRÁHY (1958–1961)

Se zahájením masivní betonáže hráze bylo dle RVVDF počítáno ke dni 15. 4. 1958.³⁷ Všechny důležité provozy pro výrobu betonu byly zkompletovány, poslední komplikace se vyskytly jen v případě bezpečnosti provozu lanové dráhy (viz níže). Kvalitní štěrkopísek pro přehradní beton se do nádraží Moldava dopravoval z Velkých

33 SOKA Most, MNV Litvínov, inv. č. 364, ev. č. 25, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Zápis ze schůze flájské komise konané dne 15. 4. 1957 na ONV v Litvínově, s. 1.

34 LAZAR, J.: *Výstavba vodního díla Fláje*, s. 290.

35 *Práce na přehradě se ani v zimě nezastaví*. *Průboj* 19. 10. 1957, r. 9 (37), č. 124, s. 1.

36 SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958), s. 7.

37 Tamtéž, s. 10.

Žernosek (již v říjnu roku 1951 se vedla jednání o zřízení železniční vlečky do místa těžby za tímto účelem³⁸). Cement se dodával z cementárny v Králově Dvoře.³⁹

Od začátku betonování se jeho postup odrážel v dobovém tisku a bylo ostentativně vychvalováno každé plnění či překročení stanoveného plánu (zvláště když se tak stalo i přes určité zádrhele v dodávkách materiálu atp.).⁴⁰ Kritický byl problém s dodávkou cementu, který se vlekl po celou dobu betonáže. Národní podnik Vodní stavby Sezimovo Ústí dokonce vedl s královodvorskou cementárnou spor o manko téměř pěti set tun cementu za rok 1959.⁴¹ Během letních prázdnin byli stálí zaměstnanci tradičně doplňováni brigádami desítek studentů. Pěkný idealizovaný příklad průběhu spolupráce brigádníků a zaměstnanců Vodních staveb přináší *Rudé právo* v článku *Na přehradě je veselo* ze dne 23. 8. 1959, v němž jsou ze strany stálých pracovníků barvitě kvitovány společné večery při zpěvu budovatelských písní.⁴² Přes veškeré komplikace a nekompromisní zimní počasí pokračovala betonáž tempem překračujícím stanovený plán. K prvnímu nadržení přehrady došlo v květnu roku 1960⁴³ a již v červnu byl spuštěn průtok 300 l/s do flájského vodovodního řádu,⁴⁴ jelikož se stoupající voda dostala na úroveň ústí štol. S určitými přestávkami způsobenými třeskatými mrazy se betonovalo až do dokončení hráze v říjnu 1961.

Celkově tak bylo na výstavbu hráze spotřebováno přes 190 000 m³ betonu, díky vylehčené konstrukci Noetzli o 90 000 m³ méně než by spotřeboval klasický tížný typ betonových bloků. Vzhledem k tomu, že RVVDF plánovalo dokončení hráze a uvedení celého vodního díla do provozu (bez úpravy okolí) do 31. 12. 1962,⁴⁵ jednalo se o neoddiskutovatelný a významný úspěch, vždyť betonáž byla dokončena o řadu měsíců dříve (!). V úterý 10. 10. 1961 se na Vodním díle Fláje konala tisková konference, na níž vedoucí pracovníci vodních staveb informovali novináře o ukončení prací.⁴⁶

Na jaře roku 1958 byly všechny části lanovky připraveny ke spuštění ostrého provozu. Dle zasedání flájské komise v únoru uvedeného roku se ale velkou pře-

38 SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Velké Žernoseky – vlečka ČSSZ pro těžbu písku (6. 10. 1951), nečíslováno.

39 *Vzájmu dobrých styků*. Rudé právo 15. 3. 1960, r. 40–41, č. 74, s. 3.

40 *Dvacetitisící kubík betonu*. Práce 7. 10. 1958, r. 14, č. 239, s. 5.

41 *Vzájmu dobrých styků*. Rudé právo 15. 3. 1960, r. 40–41, č. 74, s. 3.

42 VRABEC, Václav: *Na přehradě je veselo*. Rudé právo 23. 8. 1959, r. 39, č. 233, s. 4.

43 LAZAR, J.: *Výstavba vodního díla Fláje*, s. 291.

44 *Fláje k 12. červnu: 300 litrů za vteřinu*. Průboj 11. 6. 1960, r. 12, č. 70, s. 1.

45 SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958), s. 11.

46 *Betonáři ve Flájích se vyznamenali*. Průboj 11. 10. 1961, r. 13, č. 243, s. 1.

kážkou bezproblémového chodu lanovky stala místa jejího křížení s veřejnými komunikacemi (jmenovitě cca 300 m od nakládací stanice na nádraží v Moldavě, dále pak křížení se silnicí Moldava–Fláje v obci Pastviny a Mackov).⁴⁷ Bylo třeba vybudovat nákladné signalizační řešení v těchto místech, čímž se zahájení činnosti lanovky posunulo o měsíc (tedy na duben 1958), přičemž se za jejího provozu do konce uvedeného roku odstraňovaly poslední dílčí obtíže. Další komplikací se stalo časté opotřebení tažného lana, na které neměly vliv pouze hmotnost materiálu a délka trati, nýbrž také destruktivní námrazy během vleklých zimních měsíců. Provoz lanovky byl v průběhu betonáže hráze několikrát zastaven, což neúměrně zatěžovalo nákladní silniční dopravu, jež musela výpadek lanovky nahrazovat. Jak ale bylo uvedeno výše, neměly tyto komplikace vliv na zbudování hráze výrazně před požadovaným termínem.

Výrazné finanční prostředky si vyžádalo uvedení lanovky do provozuschopného stavu vždy po zimním období. V létě roku 1960 byl zvýšený náklad na údržbu lanovky způsoben nejspíše výměnou celého lana. V této souvislosti se investor výstavby Vodního díla Fláje ohradil proti financování sjízdnosti silničních tahů, přičemž argumentoval právě vysokými náklady na zprovoznění poškozené lanové dráhy.⁴⁸

V případě plného výkonu lanovky bylo převáženo 30 t materiálu za hodinu při celkovém nasazení 166 vozíků, což při rychlosti lanovky 1,8 m/s odpovídalo hmotnosti cca 280 kg materiálu na jednu korbu vozíku. Aby byl do betonárky dodáván materiál v patřičném poměru, dopravovalo se kamenivo pásovými dopravníky přímo z jenné drtírny. Hodinové množství převážených komodit odpovídalo výkonu betonáže 47,6 m³. Přes celou řadu nesází se ve světle celkového tempa betonáže jevil provoz lanovky a nákladní dopravy jako efektivní. V listopadu roku 1961 byla předána čestná uznání železničářům na nádraží v Moldavě.⁴⁹

4. FINALIZACE VODNÍHO DÍLA FLÁJE (1961–1963)

Počátek plnění nádrže byl účelně stanoven na konec zimního období (květen 1960), v této době již pokročilá betonáž umožnila řízenou kumulaci přítékající vody z Flájského potoka a jeho povodí (Mackovský a Radní potok).⁵⁰ Shodou

47 SOKA Most, MNV Fláje, inv. č. 364, ev. č. 25, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Zápis ze zasedání flájské komise konané dne 20. 2. 1958, s. 1.

48 Státní okresní archiv Teplice (dále SOKA Teplice), Okresní stavební podnik Teplice 1959–1962, inv. č. 1252, Oprava silnice Moldava–Fláje (17. 8. 1960), nečíslováno.

49 HEJZLARA, Bedřich: *Svátek na Moldavě*. Průboj 23. 11. 1961, r. 13, č. 280, s. 3.

50 SOA Litoměřice, SKNV Ústí nad Labem, Manipulační řád flájské nádrže, Praha červen 1965, s. 10.

okolností docházelo k napouštění přehrady v nejušší době za poslední dekady. Situace přinesla veliké rozčarování a hledání různých řešení neutěšeného stavu hladiny. Problém nedostatku vody pro domácnosti i průmysl byl ale záležitostí celých severních Čech (jak dokládá např. *Rudé právo* v článku *Voda – starost Severočeského kraje*⁵¹). Skutečnost, že srážkové výkyvy a masový úhyn lesních porostů na náhorní planině východních Krušných hor je důsledkem barbarské exploatace hnědého uhlí a neekologické činnosti blízkých průmyslových podniků, byla přitom ignorována. K plnému nadržení flájské přehrady došlo až 10. 5. 1965.⁵²

Následující měsíce po dokončení betonáže stavbaři rozebírali a likvidovali jednotlivé části stavebního komplexu. Osvědčená betonárka byla demontována a odvezena k dalšímu nasazení. Dne 23. 9. 1962 deník *Právo* slavnostně informoval o oficiálním předání vodního díla do plného provozu.⁵³ Zprovoznění flájské přehrady s výrazným předstihem bylo zvláště kvitováno s ohledem na narůstající hospodářské potíže a s tím související stále zřejmější krach třetího pětiletého plánu.⁵⁴ Už během jarních a letních měsíců uvedeného roku se zkušenostmi obohacení pracovníci přesunuli velkou měrou na dostavbu vodovodních řádů řeky Bíliny a Ohře, případně na jiná vodní díla.⁵⁵

Ze zařízení staveniště se do dnešních dnů ve velkém množství dochovaly pouze relikty transportní lanové dráhy a některé provozní objekty (např. garáže). Ostatní prvky stavebního dvora byly, až na dále využívané sídliště pro pracovníky, odstraněny v rámci likvidace staveniště, jež se uskutečnila částečně před předáním Vodního díla Fláje do užívání v sobotu 22. 9. 1962, posléze pak do konce roku 1963.⁵⁶ Při pozorném terénním průzkumu dráhy bývalé lanovky lze narazit na širokou škálu jejích reliktnů. V drtivé většině se jedná o betonové fundamenty napínacích stanic a podpěr, dále o výrazné betonové základy u nádraží Moldava.

Sledujeme-li jednotlivé původní podpěry lanové dráhy, dochovaly se jejich betonové fundamenty v nadpoloviční většině. Z původních 57 podpěr jsou v terénu patrné základy 30 z nich (více či méně dochované v původním počtu čtyř základů na jednu podpěru). Nejvíce reliktnů podpěr připadá na trať lanovky mezi flájskou přehradou a zaniklou obcí Mackov, jejíž průběh je znatelný i na současných leteckých snímcích díky odlišné vegetaci v porovnání s okolím. Naopak nejméně

51 *Voda – starost Severočeského kraje*. *Rudé právo* 6. 6. 1964, r. 44–45, č. 156, s. 1.

52 BROŽA, V. a kol.: *Přehrady Čech, Moravy a Slezska*, s. 170.

53 *Fláje o 11 měsíců dříve*. *Práce* 23. 9. 1962, r. 18, č. 227, s. 1.

54 K uvedené problematice např. KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 250.

55 Viz např. FUŠÁK, Jiří: *Fláje XII. sjezdu*. *Průboj* 20. 5. 1962, r. 14, č. 119, s. 1.

56 ITC Moldava, archiv HP, Vodní dílo Fláje, s. 84.

betonových patek sloupů lanovky se nachází na rozlehlé planině bývalých obcí Mackov, Pastviny a Oldříš, kde s největší pravděpodobností překážely zemědělské technice na zdejších pastvinách a byly povětšinou vytrhány a shrnuty k sutinám bývalých obydlí. Necelý kilometr od flájského staveniště je v lesích v koridoru dráhy k vidění unikátně zachovalá korba vozíku se závěsným zařízením, která evidentně unikla pozornosti úklidových pracovníků před více než šedesáti lety.

5. ŽIVOT NA STAVBĚ

Péčí o pracovníky a jejich sociálně-kulturní zázemí byla patrně od počátku výstavby pověřena tzv. flájská komise (dále FK).⁵⁷ Komisi zastřešoval KNV Ústí nad Labem zastoupený Ing. Kodýtkem. Jednalo se o sdružení zástupců dotčených národních výborů (Litvínov, Duchcov, Most, Teplice...) ve spolupráci s MNV Fláje, komise byla zřízena při ONV Duchcov. Předsedou FK byl Josef Opl z ONV Duchcov (od roku 1957 Oldřich Uhlíř).⁵⁸ Dále byly do FK delegováni zástupci podniků, jež se podílely na stavbě (hlavně n. p. Baraba – štola, n. p. Ingstav – stavba přehrady⁵⁹). FK se scházela cca jednou za měsíc.

Vývoj počtu pracovníků zcela závisel na etapách práce. Jako červená nit se celou stavbou proplétala problematika získání jejich dostatečné kvantity potažmo i kvality. Tento trend nedostatku pracovních sil byl ale fenoménem, jenž se týkal celé řady hospodářských odvětví v úzké návaznosti na změnu poúnorové československé ekonomiky.⁶⁰ Jak bylo uvedeno, neatraktivita pracovních míst na stavbě souvisela převážně s odloučením staveniště od okolního světa spolu s drsnými klimatickými podmínkami. Ani mzdové ohodnocení nereflekovalo tyto skutečnosti. Chybějící zaměstnance tak často nahrazovaly letní brigády studentů⁶¹ či zahraniční pracovníci v rámci politiky RVHP,⁶² např. Bulhaři.⁶³

57 De iure je doložena v RVVDF, avšak de facto je významně staršího ustanovení (viz níže): SOA Lito-měřice, SKNV Ústí nad Labem, Režim výstavby vodního díla Fláje (leden 1958), s. 15.

58 Nejstarší zápis: SOKA Most, MNV Fláje, inv. č. 27, ev. j. 3, Vodní dílo Fláje – výstavba, různé (1953–1957), Usnesení z porady flájské komise konané dne 15. 6. 1953 na ONV Duchcov.

59 N. p. Ingstav Praha byl později sloučen s n. p. Vodní stavby Sezimovo Ústí (od roku 1956).

60 Bližší k problematice nedostatku pracovních sil a jejímu řešení v 50. letech KUKLÍK, Jan a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha 2011, s. 157–169.

61 Viz např. článek *Studenti na brigádách*. Práce 16. 7. 1959, r. 15, č. 168, s. 4.

62 K stanovám Rady vzájemné hospodářské pomoci např. ŠTĚPÁNEK, Jiří: *RVHP a socialistická integrace*. Praha 1974, s. 128.

63 Např. dle zprávy ze dne 27. 11. 1957 pracovalo toho času na stavbě celkem 54 Bulharů: SOKA Most, ONV Litvínov, č. f. 354, inv. č. 1, ev. j. 40, Průběžná zpráva o situaci v zaměstnání pracovníků bulharské národnosti 27. 11. 1957, nečíslováno.

Ubytování několika desítek minérů, střelmistrů, betonářů, strojníků a dalších pracovníků v roce 1952 připomínalo spíše Klondike na počátku 20. století. U severního ústí štol bylo rozmístěno pár dřevěných chatrčí s hromadnými ložnicemi vybavenými kamny na palivové dříví. O kulturním životě nemohla být ani řeč. Většina osazenstva se ve volném čase věnovala alkoholu, v menší míře pak knize. I zde ale nechyběli tzv. úsekoví důvěrníci,⁶⁴ kteří své soudruhy přesvědčovali o významu a prospěšnosti prováděné práce. Kromě zásad bezpečnosti a důležitosti užití ochranných pomůcek apelovali na soutěživého ducha pracovníků.⁶⁵ Na podzim roku 1953 sepsala FK žádost určenou pro MNV Fláje o uvolnění blíže nespécifikovaných nemovitostí za účelem ubytování zaměstnanců stavby, jejichž počet se rapidně rozrůstal. Během následujících let tak přecházely jednotlivé nemovitosti obce Fláje do správy investora stavby, ten je pak přerozdělil potřebným zaměstnancům, kteří je mnohdy vlastními silami uváděli do použitelného stavu. V započaté praxi se pak pokračovalo do roku 1957, kdy došlo k celoplošnému vysídlení obyvatelstva z katastru obce Fláje, a tudíž i ubytovaných zaměstnanců. Na ně už ale čekalo ubytování mimo zátopovou oblast. Vládní usnesení č. 258 ze dne 1. 2. 1956 totiž rozhodlo o zřízení ubytovacích domů, závodní jídelny s kuchyní a společenskou místností.⁶⁶ Jak informuje *Průboj*, tento komplex budov byl dokončen a předán k užívání na konci dubna roku 1957.⁶⁷ Kapacita tohoto sídliště činila 250 lůžek. Po ukončení stavby připadly budovy (přes svůj dočasný charakter) Střednímu odbornému učilišti lesnickému ve Flájích.

Zajištění kulturního života pracovníků se velmi záhy stalo důležitým posláním FK, protože řada zaměstnanců si krátila chvíle volna v provizorní nálevně, což mělo za následek výtržnosti a násilné výměny názorů mezi soudruhy (k tomu např. usnesení FK o omezení prodeje alkoholu na minimum⁶⁸). Tématem potyček se také staly národnostní otázky, o něž nebylo v kosmopolitním prostředí zaměstnanců nouze. Bitky často propukaly na základě mezikulturních animozit. V zápisu z konání porady FK ze dne 22. 8. 1957 se dokonce nalézá prosba o zesílení orgánů Národní bezpečnosti právě z uvedených důvodů.⁶⁹ Již v květnu 1953 bylo dohodnuto zřídit kulturní dům.⁷⁰

64 KUČERA, Jiří: *Co má vědět úsekový důvěrník ROH o bezpečnosti práce*. Praha 1986, s. 6–8.

65 MATYÁŠOVÁ, Lenka: *Roste stavba...* Rudé právo 30. 8. 1953, r. 33–34, č. 241, s. 2.

66 SOKA Most, ONV Litvínov, č. f. 354, inv. č. 1, ev. j. 28, Usnesení rady ONV Litvínov ze dne 23. 2. 1956, s. 5.

67 *Sídliště před dokončením*. *Průboj* 1. 3. 1957, r. 9 (37), č. 25, s. 1.

68 SOKA Most, MNV Fláje, inv. č. 27, ev. j. 3, Vodní dílo Fláje – výstavba, různé (1953–1958), Usnesení z porady flájské komise konané dne 13. 7. 1954 na ONV Duchcov, nečíslováno.

69 SOKA Most, ONV Litvínov, inv. č. 365, ev. č. 24, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Zápis z zasedání flájské komise dne 22. 8. 1957, nečíslováno.

70 SOKA Most, MNV Fláje, inv. č. 27, ev. j. 3, Vodní dílo Fláje – výstavba, různé (1953–1958), Vodní dílo Fláje, Zřízení kulturního domu (21. 5. 1953), nečíslováno.

Výstavba kulturního domu se protáhla až do roku 1954 a jeho funkce byla v podstatě omezena na promítání osvětových snímků o víkendech, jelikož pracovníci o plánované estrády nejevili přílišný zájem. Zábava ve formě šachových turnajů či jiných společenských her probíhala živelně v závodní jídelně. Žádosti o kulturní program typu divadla a přednášek narážely na finanční obtíže a neochotu oslovených souborů a přednášejících podniknout namáhavou cestu do hor, zmíněné akce tedy probíhaly sporadicky.⁷¹ Nastalá situace byla často řešena zvýšením frekvence promítaných filmů, byly zřízeny rudé koutky. Objevily se i pokusy o založení amatérského divadla, ale díky nadměrné fluktuaci pracovníků bylo značně problematické je zrealizovat. Další snahou o oživení jednotvárnosti života na stavbě bylo zřízení knihovny ROH, jež roku 1957 dosáhla počtu 300 svazků a měla registrováno 100 čtenářů.⁷² Vzhledem k tomu, že na stavbě pracovaly také ženy, reprezentuje jejich stesk po kultuře např. příspěvek jedné z nich (kompresoristky Zdeny Lavičkové) v deníku *Práce* ze dne 12. 5. 1957.⁷³

Zdravotní péči zprvu zajišťoval externí lékař, který ale na stavbu dojížděl v nepravidelných a dlouhých intervalech. V zimních měsících (od roku 1954) byla zřízena stálá ošetrovna, ve které se po čtrnáctidenních směnách střídali lékaři. Od jara 1955 pak ONV Duchcov zprostředkoval stálý sanitní vůz⁷⁴ (kvůli častým poruchám by měl být označen spíše jako „občasný sanitní vůz“). Stálá ordinace fungovala do léta roku 1956, kdy FK označila její prostory za naprosto nevyhovující.⁷⁵ S důstojnou ordinací se počítalo v rámci nového sídliště, kde byla kromě klasické ambulance zřízena i plně elektrifikovaná ambulance zubní.⁷⁶

Vleklým problémem se stala pravidelná autobusová doprava na stavenišť. Ne každý zaměstnanec byl ubytován přímo na stavbě, řada z nich dojížděla z podhorského okolí (Teplice, Duchcov, Litvínov, Most...). Z již zmíněných klimatických důvodů byl často provoz autobusové dopravy komplikovaný. Téměř v rámci každého zasedání FK byla navíc na pořadu dne stížnost na stav silničního tahu

71 SOKA Most, MNV Fláje, inv. č. 27, ev. j. 3, Vodní dílo Fláje – výstavba, různé (1953–1957), Zápis z porady flájské komise konané dne 12. 10. 1954 u ONV v Duchcově, nečíslováno.

72 SOKA Most, ONV Litvínov, č. f. 354, inv. č. 1, ev. j. 40, Rada okresního národního výboru – odbor všeobecný – Litvínov (23. 11. 1957), s. 3.

73 LAVIČKOVÁ, Zdena: *Uvítali bychom divadelní soubor*. *Práce* 12. 5. 1957, r. 13, č. 113, s. 5.

74 SOKA Most, MNV Fláje, inv. č. 27, ev. j. 3, Vodní dílo Fláje – výstavba, různé (1953–1958), Zápis ze schůze flájské komise konané dne 9. 11. 1954 v místnosti úřadovny MNV ve Flájích, s. 1.

75 SOKA Most, ONV Litvínov, inv. č. 364, ev. č. 25, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Zápis ze schůze flájské komise konané dne 8. 6. 1956 v zasedací síni rady ONV Litvínov, s. 1.

76 SOKA Most, ONV Litvínov, inv. č. 364, ev. č. 25, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Zápis ze schůze flájské komise konané dne 15. 4. 1957 na ONV v Litvínově, s. 1.

Litvínov–Klíny–Fláje, na jehož údržbu chyběli patřiční pracovníci.⁷⁷ Kvůli výpadkům podnikových autobusů byli zaměstnanci často sváženi na otevřených korbách výkonnějších nákladních aut, jež si se špatnou vozovkou poradila rozhodně lépe než autobusy hromadné dopravy.

Zásobování potravinami a drobným zbožím (zubní pasta, mýdlo...) bylo též frekventovaným tématem zasedání FK. V prvních letech stavby čelila komise velkému počtu stížností na kvalitu prodávaného zboží (např. salámů), projevoval se také nedostatek čerstvé zeleniny. Opakovaně bylo apelováno na nedostatek sedmistupňového piva, svým nízkým obsahem alkoholu vhodného pro pracující. Ještě v srpnu roku 1958 byla situace zásobování tak neúnosná, že vedla jednoho z pracovníků stavby k sepsání kritického článku do *Rudého práva*. Stěžuje si kromě nedostatku zboží na fakt, že po urgencích na ředitelství Pramenu a RJ v Mostě (hlavní dodavatel zásob) se situace vždy cca na týden vylepší, pak ale opět zásobování ochabne.⁷⁸ I přes časté ujišťování během zasedání FK, že je situace v zásobování stabilizovaná,⁷⁹ byla realita očividně jiná.⁸⁰

6. ZÁVĚR

Vodní dílo Fláje bylo na svou dobu velmi náročným projektem, a to nejen kvůli lokaci staveniště způsobující logistické a organizační problémy, ale také kvůli technologickému řešení, jež bylo ojedinělé. Časový harmonogram stavby byl několikrát pozměněn, největšího zdržení bylo dosaženo na ražbě tlakové štolý mezi Flájem a Mezibořím. Tato skutečnost je zcela pochopitelná s ohledem na decentralizované a neodborné vedení postupu prací v prvních letech stavby. Ražbou štolý bylo Vodní dílo Fláje zahájeno. Teprve v průběhu tunelovacích prací vyvstávaly konkrétní problémy, jež bylo nutno sofistikovaně řešit. V neposlední řadě se jednalo o organizaci dostatečného zásobování nejen stavebním materiálem, nýbrž také potravinami a spotřebním zbožím pro pracovníky, o zajištění jejich ubytování ani nemluvě. Počty pracovníků a stav příjezdových komunikací byly snad nejvíce diskutovanými komplikacemi stavby. Kvalita a kvantita zaměstnanců zainteresovaných podniků (Baraba n. p., Vodní stavby Sezimovo Ústí n. p. a další) byly terčem kritiky všech dotčených orgánů, avšak bez výraznějších snah situaci pozitivně

77 SOKA Most, ONV Litvínov, inv. č. 364, ev. č. 25, Vodní dílo Fláje (1950–1958), Zápis ze schůze flájské komise konané dne 28. 4. 1956 v zasedací síni rady ONV Litvínov, s. 1.

78 NOVÁK, Miroslav: *Vážne nám zásobování*. Rudé právo 29. 8. 1958, r. 38, č. 238, s. 4.

79 Skutečnost dokládá např. SOKA Most, ONV Litvínov, č. f. 354, inv. č. 1, ev. j. 42, Zajištění flájského vodního díla z hlediska zásobování, zdravotnictví, dopravy, pracovních sil a kultury (20. 6. 1958), nečíslováno.

80 NOVÁK, Miroslav: *Špatná péče o budovatele Fláji*. Průboj 26. 4. 1961, r. 13, č. 102, s. 2.

ovlivnit. Silniční tahy směrem od Litvínova, případně od Oseku, se neustále potýkaly se špatnou sjízdností, což ovlivňovalo tempo prací obzvláště v prvních letech budování vodního díla. Mezníkem výstavby flájské přehrady se stal vládní dokument *Režim výstavby vodního díla Fláje*, jenž rozdělil, definoval a strukturovaně přiřadil kompetence jednotlivým stavebním podnikům, které se na stavbě podílely. Do chaotického vedení výstavby a diletantské organizace prací byl tedy v lednu 1958 definitivně vnesen řád. I proto byla hráz spolu s dalšími prvky tohoto vodohospodářského komplexu dostavěna s výrazným časovým předstihem počítaným cca na jeden rok (předání do plného provozu proběhlo 22. 9. 1962).

Velmi komplikovanou „stavbou ve stavbě“ bylo zřízení osm kilometrů dlouhé nákladní lanové dráhy pro přísun základních složek betonu. Z dohledaných pramenů vyplývá, že její funkce narážela na řadu problémů (např. poruchy signalizačního zařízení či časté opotřebení lana), které se však dařilo úspěšně řešit, takže její výpadky neovlivnily výsledné tempo betonáže hráze (částečně i díky nákladní dopravě, jež dokázala i přes špatný stav vozovek suplovat pracovní intermezza lanovky).

Neutěšenou situací trpěli nasazení pracovníci. Do roku 1957, kdy bylo předáno nově zbudované sídliště do provozu, byli ubytováni v provizorních chatrčích nebo zabavených staveních v katastru obce Fláje. Tyto ubikace rozhodně neposkytovaly žádné pohodlí či soukromí. Stížnosti na jejich zoufalý stav se vinou zápisy ze zasedání dotčených národních výborů řadu let. Stejně tak je kritizována a diskutována zdravotní péče nebo zásobování potravinami a drobnými předměty denní potřeby. Pokusy o boj proti alkoholismu hojně rozšířenému v řadách pracovníků, které měly podobu zřízení kulturního domu a organizace různých osvětových pořadů, divadla či zábavných estrád, narážely na odlehlost staveniště a ve finále na neochotu zaměstnanců stavby cokoliv podnikat. Ze studovaných pramenů plyne skutečnost, že životní podmínky lidí na stavbě byly vskutku nezáviděníhodné.

Prezentace výstavby Vodního díla Fláje v dobovém tisku byla plná chvály výkonu pracovníků, jejich stranického zápalu a angažovanosti pro věc socialismu. Až do roku 1958 se nevyskytl snad jediný příspěvek, jenž by odrážel situaci horského staveniště v kritickém duchu. Drtivá většina článků se věnovala konkrétním dosaženým úspěchům a glorifikaci vybraných soudruhů, kteří lámali rekordy v počtech vyražených metrů zeminy či v množství odlitého betonu.

S vědomím množství nesnází a komplikací, jež stavbu Vodního díla Fláje doprovázely, je skutečnost jejího (dle všeho kvalitního) dokončení obdivuhodná. Přihlédneme-li navíc k tomu, že roky její výstavby spadají do nejistého období

pompézních hospodářských plánů a slepých uliček ekonomických reforem pod moskevskou taktovkou, naplňuje dnešní pohled na toto pozoruhodné dílo československého socialismu obdiv a uznání.

History of the Construction of the Fláje Waterworks and Its Transport Cableway

The Fláje waterworks was a major engineering project, extremely challenging for its time. It was located in an inaccessible place, which made the logistics and organisation of the work difficult. In addition, its technological design was unusual and required a sophisticated approach. The construction faced many difficulties, including organisational shortcomings and unprofessional management of the work in the early stages. Although there were problems such as poor access to the site and inadequate supplies, a government document in 1958 brought order and improved the organisation of the work. Living conditions for the workers were difficult, with poor health care and accommodation. Contemporary press presented the project in a positive light, praising the efforts of the workers, the reality was more complex. The early completion of the project in 1962 is testament to the admirable nature of this work, built at a time of rapid economic change and questionable economic plans.

FENOMÉN PODZEMNÍ UNIVERZITY NA PŘÍKLADU BYTOVÉHO SEMINÁŘE JAKUBA S. TROJANA

1. FENOMÉN BYTOVÝCH SEMINÁŘŮ V ČESKOSLOVENSKU

Bytové semináře v období tzv. normalizace v Československu představují jednu z mnoha forem tehdejší neoficiální kultury. Jejich posláním bylo především vytvářet svobodný přístup ke vzdělání, jež nebylo ovlivněno ideologickým narativem normalizačního režimu. Obraz československého neoficiálního vzdělávání obsahuje stále mnoho míst, kterým nebyla doposud ve výzkumu věnována pozornost. Takovým případem je i bytový seminář evangelického faráře a teologa Jakuba Schwarze Trojana, kterým se ve své práci zabývám. Mým záměrem je představit bytový seminář Jakuba S. Trojana, jeho tematické zaměření a účastníky, dále sledovat přístup StB k Trojanovu semináři v porovnání s přístupy k jiným bytovým seminářům. Dále se má práce věnuje fenoménu mezinárodní spolupráce mezi organizátory a zahraničními akademiky prostřednictvím britské Vzdělávací nadace Jana Husa.

Bytové semináře v Československu představují v odborné literatuře málo probádané téma. V rámci výzkumu neoficiálních aktivit během normalizace jsou bytové semináře pojímány jako samostatný fenomén, ovšem dosavadní výzkumné činnosti chybí různost a inovativnost přístupů. Práce vydané krátce po sametové revoluci jsou především vzpomínkami lidí, kteří byli do pořádání seminářů zapojeni, a jejich výpovědi jsou tedy subjektivní a postrádají kritické zpracování.¹ Pohled s časovým odstupem, nezatížený osobní zkušeností nabízí Karoline von Graevenitzová,² která se věnuje neoficiální Večerní univerzitě pražských

1 DAYOVÁ, Barbara: *Sametová filosofie*. Brno 1999; srov. OSLEZLÝ, Petr: *Podzemní univerzita. Vznik a organizace brněnských bytových přednášek a seminářů (1984–1989)*. Brno 1993.

2 VON GRAEVENITZOVÁ, Karoline: *„Podzemní univerzita“ pražských bohemistů. Ukázka paralelní kultury v „normalizovaném“ Československu*. Praha 2009.

bohemistů, dále kolektivní monografie *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí*,³ jež skrze vzpomínky pamětníků pokrývá vývoj filozofie během normalizace, nebo Anna Meclová, která nahlíží na bytové semináře z perspektivy StB.⁴ Dílčí informace o bytových seminářích jsou zachyceny v pracích věnujících se obecně disentu a Chartě 77.⁵ Co se týče odborné literatury o semináři Jakuba S. Trojana, není prozatím dostupná žádná kriticky pojatá práce. Okrajově se mu věnuje zmíněná Barbara Dayová, která ale těží především z osobních vzpomínek. Stejně je tomu u autobiografie Jakuba S. Trojana,⁶ která se řadí spíše mezi prameny než odbornou literaturu. Stručný vhled do Trojanova semináře z pohledu zahraničních přednášejících nabízí studie *Trhlina v oponě*,⁷ která vychází z diplomové práce nizozemského historika Klaase van der Horsta.

Svou prací chci poskytnout ucelenější obraz teologického semináře Jakuba S. Trojana a přispět k zaplnění bílých míst ve výzkumu fenoménu bytových seminářů v Československu. Výzkum se zakládá na pramenech z fondu Archivu bezpečnostních složek (ABS) souvisejících s osobou Jakuba S. Trojana, jelikož existence semináře byla vázána především na něj. Klíčový byl pro mne kontrarozvědňný spis „Orientace“, vedený na Jakuba S. Trojana. Dalším využitým pramenem byly vzpomínky pěti účastníků Trojanova bytového semináře, s nimiž jsem vedla rozhovory. Jednalo se o lékaře a filozofa Jana Payna, někdejšího disidenta Jana Hrabínu, jaderného fyzika Petra Krejčího, evangelického faráře Tomáše Trusinu a lektorku latiny a řečtiny Milenu Přecechtělovou. Rozhovory se týkaly vzpomínek na průběh a obsah bytových přednášek Jakuba S. Trojana, osobní motivace seminář navštěvovat, postojů k možným perzekucím ze strany StB a přínosů semináře v dalším životě. Výpovědi narátorů jsem porovnávala jak mezi sebou, tak s odbornou literaturou a písemnými prameny. S Jakubem S. Trojanem jsem vzhledem k jeho pokročilému věku rozhovor uskutečnit nemohla. Využila jsem proto přepis diskuze o bytových seminářích z roku 1998 z Archivu Ladislava Hejdánka, v níž Trojan o svém semináři hovořil.⁸ Práce

3 BENDOVÁ, Markéta – BOROVANSKÁ, Johana – VEJVODOVÁ, Daniela: *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí. Podoby filosofie v době normalizace a po sametové revoluci*. Praha 2013.

4 MECLOVÁ, Anna: *Bytové semináře pod dohledem Státní bezpečnosti. Sledování skupiny filozofů v období normalizace*. Paměť a dějiny 3, 2009, č. 2, s. 87–100.

5 Např. SUK, Jiří: *Šest kapitol o disentu*. Praha 2017; srov. *Charta 77 očima současných. Po dvaceti letech*. Praha 1997.

6 TROJAN, Jakub: *Rozhovory s pamětí I–II*. Středokluky 2010.

7 ŠEBESTA, Pavel: *Trhlina v oponě*. Benešov 2002.

8 Archiv Ladislava Hejdánka – texty dostupné online. Teologické a filosofické bytové semináře před rokem 1989 [online]. Dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Documents?Query=jakub+trojan/> [cit. 17. 1. 2023].

je tedy založena na kombinaci dvou výzkumných metod. K písemným pramenům z ABS přistupuji formou přímé metody a obsahové analýzy. Při zpracovávání rozhovorů s pamětníky potom vycházím z principů orální historické metody.

2. TRADICE BYTOVÝCH SEMINÁŘŮ

Bytové semináře jsou v českém prostředí nejvíce spojovány s druhou polovinou 20. století jako jeden z projevů opoziční aktivity vůči režimu v zemích tzv. východního bloku. Fenomén neinstytucionalizované formy vzdělání má ale mnohem starší tradici, nalezli bychom jej už ve společenských salonech 19. století, jejichž účelem bylo sebevzdělávání a debata nad společenskými otázkami.

Fenomén bytového vzdělávání ve druhé polovině 20. století existoval především v zemích ovládaných totalitním režimem. Vedle edukace a diskuze byly tyto aktivity i určitým politickým vyjádřením. Vytváření těchto na režimu nezávislých ostrůvků a účast na nich představovaly i formu vymezení se vůči politickému režimu řízenému Moskvou. Neoficiální vzdělávací aktivity probíhaly ve více zemích východního bloku, ale jejich podoba nebyla jednotná. Odlišnosti byly dány specifiky režimu v dané zemi, mírou represivních praktik státních úřadů i specifickým vývojem jednotlivých opozičních hnutí. Vyjma Československa existovaly bytové semináře například v socialistickém Polsku, kde jsou známy jako „létající univerzita“, nebo v Maďarsku.⁹

V Československu spadá pořádání bytových seminářů hlavně do éry tzv. normalizace, tedy do období od počátku 70. let do roku 1989. Tyto neoficiální aktivity ovšem navazovaly už na dřívější tradice. První takové semináře v Československu probíhaly již v 50. letech. Režim tehdy v rámci tzv. „boje s třídním nepřítelem“ vysokoškolským pedagogům s „nevhodným“ sociálním původem znemožnil přednášet na univerzitách. Někteří tak začali své studenty soukromě zvat do svých bytů, kde pokračovali ve výuce.

Neoficiální bytové přednášky představovaly malou, ale důležitou protirežimní činnost, jež existovala i přes hrozbu tvrdých represí. Jeden z nejvýznamnějších seminářů v tomto období pořádal filozof Jan Patočka, jehož odkaz měl poté vliv na semináře v éře normalizace. S celospolečenským uvolněním během 60. let se podařilo izolované semináře částečně přenést i do veřejného prostoru. Okupace Československa v roce 1968 ale zastavila celý liberalizační proces a s ním i tyto vzdělávací činnosti.

9 K tomuto tématu více např. BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (edd.): *Dominový efekt. Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989*. Praha 2013.

3. BYTOVÉ SEMINÁŘE V ČESKOSLOVENSKU BĚHEM TZV. NORMALIZACE

V rámci „normalizace“ společenských poměrů byl přelom 60. a 70. let v Československu doprovázen prověrkami ve straně i společnosti, které byly pro režim důležitým předpokladem ke konsolidaci poměrů. Proces „obnovování pořádků“ zasáhl podobně jako v 50. letech všechny sféry společnosti, nejcitelněji kulturu, média a také vzdělávání a vědu.¹⁰ Na univerzitách probíhaly čistky a propouštění „nespolehlivých“ pedagogů zejména v humanitních oborech a celková reorganizace vědních institucí. Vyloučené skupiny akademiků představovaly základ pro formování opozičních iniciativ. Jednalo se však o jednotlivce či malá uskupení, která měla de facto nulový vliv na veřejnost.¹¹ Většina protirežimních aktivit proto během 70. let přešla z veřejného prostoru do izolace soukromých bytů. S organizováním bytových seminářů v éře normalizace začali jejich iniciátoři hned od počátku 70. let a v průběhu času jejich počet narostl na několik desítek. Motivací pro organizátory seminářů nebyla ani tak potřeba stavět se vyzývavě do opozice vůči režimu, ale spíše snaha suplovat svobodný akademický prostor pro dialog, jenž by nepodléhal ideologicky podmíněné cenzuře. Politický ráz vtiskla bytovým seminářům až Státní bezpečnost.¹²

Platforma bytových přednášek představovala pro akademiky, kteří byli z politických důvodů vyloučeni z univerzitních poslucháren, možnost, jak se nadále věnovat svému oboru a spolupracovat s ostatními kolegy a studenty. Další motivací byla také vidina náhrady vzdělání mladým lidem, jimž bylo studium často kvůli protirežimním aktivitám jejich rodičů upíráno. V Praze, kde byly semináře organizovány nejhojněji, mohlo podle odhadu některých organizátorů do roku 1989 existovat až kolem čtyřiceti seminářů.¹³ K nejznámějším pražským seminářům patřila například setkání u filozofa Jana Patočky, psychologa a filozofa Jana Němce, akademika Ivana Havla nebo u filozofa Julia Tomina.¹⁴ Dále byly semináře organizovány v Brně, v menším počtu také v Olomouci či Bratislavě.¹⁵ Přesnější zmapování celkového počtu bytových seminářů je z pohledu současného bádání problematické. Jednak proto, že semináře v průběhu času

10 OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. Praha 1994, s. 20.

11 Tamtéž, s. 28.

12 MOLDAU, George [= ŠIKLOVÁ, Jiřina]: *Patočka University. Index on Censorship*, vol. 8, 1979 no. 3, s. 55. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1080/03064227908532929> [cit. 6. 4. 2022].

13 DAYOVÁ, B.: *Sametoví filozofové*, s. 14.

14 Tamtéž, s. 20.

15 Tamtéž, s. 127.

samovolně vznikaly a zanikaly, a jednak proto, že v případech Československa se nejednalo o propojenou síť, kterou by zastřešovalo jednotné vedení.

Charakterově byly semináře různorodé a najít společné jmenovatele představuje v bádání o československých seminářích obtíž, neboť každý bytový seminář byl autorským projektem pořadatele a vyvíjel se nezávisle na ostatních. Vzájemně se lišily tematicky, mírou „otevřenosti“ či intenzitou setkání. Existovaly pravidelně pořádané přednášky, jiné semináře probíhaly pouze příležitostně nebo došlo jen k pár setkáním. Organizační propojení více seminářů, pokud vůbec existovalo, bylo velice volné. Některé semináře fungovaly jako tzv. otevřené, tedy že čas a místo konání byly v určitých kruzích známé a přístupné všem zájemcům, například setkání u Julia Tomina či Ladislava Hejdánka. Většina jich byla ale naopak uzavřená. Vzhledem k tvrdším represivním praktikám československého režimu se organizátoři, například psycholog Jan Němec nebo filozof Milan Machovec, snažili držet místa setkání v utajení a upozorňovat na sebe co nejméně.

Témata probíraná na setkáních se různila. Většinou se odvíjela od zájmů a profese pořadatelů či dalších přednášejících. Jelikož neformální prostředí poskytovalo prostor pro svobodnou diskuzi, většina seminářů byla orientována na vědy společenské, které byly v oficiálním prostředí univerzit nejvíce protkány režimní ideologií. Nejčtenější byly filozofické semináře, probíhala také setkání nad teologií, historií, literaturou nebo politologií. Existovaly ovšem i semináře zaměřené exaktně, například na lékařství nebo ekonomii. Relativně svobodný prostor bytů vybízel také k debatě nad aktuální politickou a společenskou situací.

V organizaci bytových seminářů nastal zlom koncem 70. let. Po zveřejnění prohlášení Charty 77 si mnoho signatářů podpisem tohoto dokumentu zároveň podepsalo i výpověď ze zaměstnání. Bytové semináře pro tuto skupinu představovaly alternativní možnost, jak se nadále realizovat a vzdělávat,¹⁶ jejich počet po roce 1977 tedy značně narostl. Druhou zásadní událostí byl dopis filozofa Julia Tomina adresovaný západoevropským univerzitám,¹⁷ v němž jeho autor popisoval omezené možnosti svobodného vzdělávání v Československu a žádal o pomoc.¹⁸ Jeho dopis podnítil zahraniční akademiky k navázání kontaktu s neoficiálními semináři v Praze i Brně a inicioval dlouholetou spolupráci mezi semináři a západními univerzitami navzdory rozdělení tzv. „železnou oponou“.¹⁹

16 MECLOVÁ, A.: *Bytové semináře pod dohledem Státní bezpečnosti*, s. 87–100.

17 Jednalo se o univerzity v Berlíně, Harvardu, Heidelbergu a Oxfordu.

18 BENDOVÁ, M. – BOROVANSKÁ, J. – VEJVODOVÁ, D.: *Filosofove v podzemí – filosofove v zázemí*, s. 76.

19 Tamtéž, s. 76.

4. VZDĚLÁVACÍ NADACE JANA HUSA

Od počátku 80. let byly návštěvy zahraničních přednášejících nedílnou součástí bytových seminářů. Na Tominův dopis zareagovala jako první univerzita v Oxfordu, jež vyslala do Československa filozofku Kathleen Wilkesovou, která navštívila Tominův seminář v Keramické ulici v Praze, a zahájila tak více než deset let trvající spolupráci.²⁰ Po návratu do Británie Wilkesová referovala o průběhu bytových seminářů a stala se koordinátorkou dalších výjezdů. Během této doby se podařilo uskutečnit na dvě stovky návštěv britských akademiků. Bytové semináře v Praze navštívili například filozofové Roger Scruton nebo Jacques Derrida.²¹ O návštěvy oxfordských intelektuálů projevíli zájem kromě Tomina i další pořadatelé, například Ladislav Hejdiánek nebo Milan Balabán. Spolupráce se semináři časem vyžadovala propracovanější organizaci, a proto byla v květnu 1980 v Británii založena Vzdělávací nadace Jana Husa (VNJH), jejímž úkolem byla organizace návštěv západních intelektuálů v Československu. Na chodu nadace se podíleli například Roger Scruton nebo divadelní kritička Barbara Dayová.

Přednášky britských filozofů pod záštitou VNJH probíhaly také v Brně. Mezi roky 1984–1989 zde fungovala tzv. Podzemní univerzita – série přednášek, na kterých se podíleli například Roger Scruton, filozof David Levy či politolog John Keane.²² Zahraniční návštěvy zde iniciovali disident Jiří Müller a dramaturg Petr Oslzlý.²³ Na rozdíl od pražských seminářů šlo v případě Brna o ucelenou sérii přednášek, proto je v tomto případě název „univerzita“ vystihující, a přednášky byly také nahrávány a dokumentovány.²⁴

Nadace organizovala výjezdy přednášejících a pro semináře zajišťovala i dovoz nedostupné literatury. Prostřednictvím sbírek se nadace snažila zajistit také finance pro organizátory bytových seminářů a produkci samizdatu. Postupem času se začaly vytvářet systematictější programy přednášek, které měly zajistit komplexnější vzdělání v daném oboru, například kurz analytické filozofie u Petra Rezka, který zkoncipoval Roger Scruton.²⁵ Nadace vykazovala i publikační činnost, skrze kterou se snažila v zahraničí přibližovat aktivity československého disentu.

20 POLČÁKOVÁ, Petra: *Pamětní deska na Letné připomíná tajné bytové semináře*. Universitas – magazín vysokých škol. 14. 11. 2019 [online]. Dostupné z: <https://www.universitas.cz/aktuality/4270-pametni-deska-na-letne-pripomina-tajne-bytove-seminare> [cit. 10. 1. 2023].

21 Seznamy zahraničních přednášejících publikovala DAYOVÁ, B.: *Sametová filozofie*, s. 249–260.

22 FOJTŘ, Martina: *Podzemní univerzita byla školou dialogu (rozhovor s Petrem Oslzlým)*. Universitas – magazín vysokých škol. 15. 11. 2019 [online]. Dostupné z: <https://www.universitas.cz/tema/4272-podzemni-univerzita-byla-skolou-dialogu> [cit. 10. 1. 2023].

23 Tamtéž.

24 OSZLÝ, P.: *Podzemní univerzita*, s. 10.

25 BENDOVÁ, M. – BOROVIANSKÁ, J. – VEJVODOVÁ, D.: *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí*, s. 86.

Aktivity VNJH podnítily zájem o spolupráci s československými semináři i na univerzitách ve Francii, Německu, Nizozemsku, USA i Kanadě²⁶ a také vznik poboček nadace.²⁷ Specifické bylo Nizozemsko, jež přišlo s vlastními programy, o které se zasloužila především reformovaná teoložka Hebe Kohlbruggeová.²⁸ Nizozemští filozofové a teologové navázali spolupráci hlavně se semináři příslušníků Českobratrské církve evangelické (ČCE) Jakuba Trojana, Ladislava Hejdánka a Milana Balabána.

Příjezdy západních filozofů do Československa neunikly pozornosti StB, která se snažila monitorovat jejich pohyb a styky.²⁹ StB konkrétně organizaci VNJH v roce 1988 označila za „jednu z nejnebezpečnějších organizací ideologicky podvrtné povahy působící z území Velké Británie proti ČSSR“.³⁰ Barbara Dayová ale předpokládá, že v zájmu StB bylo především zamezit rozšiřování bytových seminářů, než je úplně vymýtit. Nejčastěji proto StB zasahovala na otevřených seminářích, které měly tendenci přitahovat více posluchačů.³¹ Se zahraničními přednášejícími státní úřady zacházely zdrženlivě, jelikož se jednalo o cizince; přesto existují záznamy o zadržení a vyhoštění.³²

I přes perzekuce ze strany režimu se frekvence zahraničních návštěv zvyšovala. Koncem 80. let, kdy se situace v Československu začala měnit, se podařilo pro některé účastníky bytových seminářů zajistit speciální studijní programy na zahraničních univerzitách. Takovým byl program tzv. Cambridge Diploma, externí vzdělávací kurz religionistiky, který zahrnoval i závěrečné zkoušky, po kterých absolventi získali diplom cambridgeské univerzity.³³ Zapojili se do něj zejména účastníci seminářů Milana Balabána a Jakuba S. Trojana.³⁴

S převratem v roce 1989 většina bytových seminářů ukončila svou činnost. Buď se skupina rozpadla úplně, nebo v jiné formě přešla do univerzitního pro-

26 VANĚK, Miroslav: *Vítězové? Porážení? Životopisná interview I. díl. Disent v období tzv. normalizace*. Praha 2005, s. 599.

27 BENDOVIÁ, M. – BOROVANSKÁ, J. – VEJVODOVÁ, D.: *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí*, s. 79.

28 Tamtéž, s. 82–83.

29 MECLOVÁ, A.: *Bytové semináře pod dohledem Státní bezpečnosti*, s. 87.

30 POLČÁKOVÁ, P.: *Pamětní deska na Letné*.

31 DAYOVÁ, B.: *Sametoví filozofové*, s. 218.

32 Archiv bezpečnostních složek (dále ABS), Operativní a vyšetřovací agenda bývalých státně-bezpečnostních složek, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování, inv. č. KR-705731 MV 22_40 [online], Informace o provedení opatření v akci „OXFORD“, f. 71–72. Dostupné z: <https://www.ebadatelna.cz/?id=x105540> [cit. 7. 4. 2023].

33 BENDOVIÁ, M. – BOROVANSKÁ, J. – VEJVODOVÁ, D.: *Filosofie v podzemí – filosofie v zázemí*, s. 86–87.

34 Archiv Ladislava Hejdánka. Teologické a filosofické bytové semináře před rokem 1989 [online]. Dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Documents?Query=jakub+trojan> [cit. 17. 1. 2023].

středí. To zásadně změnilo i poslání VNJH. V Brně byla zaregistrována Československá vzdělávací nadace Jana Husa a jejím hlavním úkolem se do dalších let stala pomoc českým a slovenským vzdělávacím institucím při obnově a rozvoji vzdělávání.³⁵ Účast zahraničních akademiků i aktivita VNJH na bytových seminářích odráží nejen jedinečnost celého fenoménu v rámci neoficiálních aktivit v období tzv. normalizace, ale také zájem zahraničního akademického světa o přístupnost svobodného vzdělávání v Československu.

5. BYTOVÝ SEMINÁŘ JAKUBA S. TROJANA

Vzhledem k různorodosti bytových seminářů a absenci strukturovanější organizace je namísto soustředit se na československé bytové semináře jako na jednotlivé skupiny lidí soustředěné kolem konkrétních organizátorů.³⁶ Jedním z dosud opomíjených je seminář evangelického faráře Jakuba S. Trojana, který tvořil opoziční aktivitu vůči režimu i vůči vedení ČCE.

Jakub Trojan se narodil 13. května 1927 v Paříži, ve dvou letech se ale s matkou přesunul trvale do Prahy. Jako zásadní můžeme hodnotit jeho studium na vinohradském gymnáziu, kde se seznámil se svým spolužákem a celoživotním přítelem Ladislavem Hejdánkem.³⁷ Byl to právě Hejdánek, který Trojana přivedl do komunity evangelické církve a sdružení Akademické YMCA. Setkání s křesťanstvím znamenalo pro Trojana obrat v jeho směřování a přivedlo jej ke studiu teologie a farářské službě. Ve společenství ČCE se Trojan seznámil i se svou manželkou Karlou Schwarzovou, jejíž rodné příjmení po sňatku přijal do svého jména. Trojanovou první farností byla Kdyně na Domažlicku, kde strávil celkem jedenáct let. V letech 1967–1974 působil ve sboru v Neratovicích-Libiši, kde byl jedním z jeho farníků i student Jan Palach. Poté, co se v lednu 1969 na protest proti okupaci Československa Palach upálil, vedl jeho pohřební bohoslužbu na Olšanských hřbitovech právě Jakub S. Trojan.

Trojan patřil k zakladatelům reformního teologického proudu Nová orientace (NO). Toto volné uskupení vzniklo v 50. letech a sdružovalo lidi z evangelického prostředí, kteří prosazovali větší otevřenost směrem k laické veřejnosti a také novou formulaci církevních teologických východisek. Zpočátku šlo o apolitický projekt, ale politický vývoj v Československu po roce 1968 nahrával tomu, že

35 Historie nadace i její aktivity jsou dostupné na webových stránkách organizace: Vzdělávací nadace Jana Husa. Historie od 1980 [online]. Dostupné z: <https://www.vnjh.cz/o-nadaci/historie-od-1980/> [cit. 17. 1. 2023].

36 DAYOVÁ, B.: *Sametová filosofie*, s. 8.

37 Paměť národa. Profesor ThDr. Ing. Jakub S. Trojan [online]. Dostupné z: <https://www.pametna-roda.cz/cs/trojan-jakub-s-20141022-2> [cit. 3. 4. 2022].

se členové NO s odkazem na zásadu odpovědnosti člověka postupně začali vyjadřovat k politickému a společenskému dění, čímž se ovšem rozešli s vedením ČCE, které se konsolidovalo s oficiální politikou.³⁸ Činnost NO koncem 70. let splýnula s činností Charty 77 a zakotvila v ní jako jeden z názorových proudů. Aktivita NO tak zcela přesáhla hranice církevního prostoru.³⁹

Jakub S. Trojan byl jednou z nejvýraznějších tváří tohoto hnutí. Kvůli aktivitám v NO ztratil počátkem 70. let tehdy nutný státní souhlas k výkonu farářské služby. Pracoval pak jako mzdový účetní.⁴⁰ Koncem 70. let začal být aktivní v disentu, signoval Chartu 77, aktivně působil ve VONS a jeho články vycházely v samizdatu a zahraničních časopisech.⁴¹ Aby neztratil kontakt s teologií a akademickým prostředím, rozhodl se Trojan zorganizovat u svých přátel v Praze neformální setkání, jež by mu umožňovala se teologii věnovat.⁴²

Jakub S. Trojan s pořádáním svého bytového semináře začal v roce 1977 v návaznosti na vznik Charty 77 a jeho existence přetrvávala až do převratu v roce 1989.⁴³ Motivací organizovat bytové přednášky byla pro Trojana ztráta státního souhlasu pro výkon farářské služby, čímž byl odříznut od aktivní služby v církvi. Semináře pro něj představovaly cestu z izolace: „*Byl jsem rád, že se naši lidé, kteří měli zájem o teologii, a že jsem jim mohl řadu let něčím posloužit. Samozřejmě to pomohlo zejména mně, že jsem neztratil kontakt s tím problémem a mohl s nimi hovořit.*“⁴⁴ Trojanův teologicky zaměřený bytový seminář byl volně propojen se semináři dalších protestantských myslitelů – Ladislava Hejdánka, Milana Balabána a Alfréda Kocába.⁴⁵ Tito organizátoři se vzájemně navštěvovali a obohacovali semináře o vlastní témata. Taková spolupráce mezi pořadateli bytových přednášek byla v případě Československa ojedinělá, jelikož semináře fungovaly spíše jako sólové projekty.

38 PŘIKRYL, IVO: *Československá církev evangelická a opoziční projevy vůči normalizačnímu režimu*. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Historický ústav. Brno 2006, s. 31.

39 Více o Nové orientaci např. PFANN, MIROSLAV: „*Nová orientace*“ v *Československé církvi evangelické v letech 1959–1968*. Středokluky 1998; srov. DINUŠ, PETER: *Československá církev evangelická v agenturním rozpracování StB*. Praha 2004.

40 Paměť národa. Profesor ThDr. Ing. Jakub S. Trojan [online]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/trojan-jakub-s-20141022-2> [cit. 3. 4. 2022].

41 HALAMA, Jindřich: *Jakub Schwarz Trojan devadesátiletý*. Křesťanská revue 84, 2017, č. 2, s. 50.

42 TROJAN, Jakub: *Rozhovory s pamětí II*, s. 240.

43 GREŠOVÁ, Magdalena: *Prostor k nezávislému myšlení. Bytový seminář Jakuba S. Trojana v 70. a 80. letech*. Paměť a dějiny 16, 2022, č. 3, s. 87–96.

44 Archiv Ladislava Hejdánka. Teologické a filosofické bytové semináře před rokem 1989 [online]. Dostupné z: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Documents?Query=jakub+trojan> [cit. 17. 1. 2023].

45 DAYOVÁ, B.: *Sametová filosofie*, s. 122.

Seminář se konal na různých místech v Praze během akademického roku vždy jednou za čtrnáct dní, neboť Trojan musel dojíždět nejprve z Neratovic a později z Kostelce nad Labem.⁴⁶ Na každém setkání byla stěžejním bodem přednáška, v níž se Trojan snažil uvádět posluchače do perspektivy teologických problémů, a následná diskuze. Seminář sloužil také jako platforma sdílení samizdatové literatury.⁴⁷ Během semináře docházelo rovněž k debatě o aktuální politické a společenské situaci. Hlavní částí byla ovšem vždy přednáška a navazující debata, jelikož Jakub S. Trojan dle pamětníků dbal na dodržování akademické úrovně celého setkání: „*Mělo to opravdu teologický obsah. [...] Nebylo tam to, že by se jenom nadávalo na režim. [...] Ale opravdu se tam řešila konkrétní teologická témata. [...] V tomto smyslu to mělo určitou akademickou úroveň.*“⁴⁸

Seminář byl orientován na témata, jimž se Jakub S. Trojan dlouhodobě věnoval. Zaměřoval se především na základní křesťanské pojmy, jako jsou víra, naděje, láska a vina. V prvních letech semináře byly jeho přednášky věnovány zejména biblickým příběhům a základnímu vhledu do novozákonní teologie.⁴⁹ Jedním z Trojanových celoživotních témat byla otázka moci. Této problematice věnoval celý cyklus přednášek, jenž se zaměřoval na teologické hodnocení vztahu moci a víry. Na přednáškách se probírala díla Machiavelliho, Nietzscheho či Orwella a jejich pojetí moci.⁵⁰ Svě promluvy Trojan zasazoval do kontextu situace v tehdejší společnosti a církvi, čímž dával najevo i svůj kritický postoj vůči vedení ČCE, jež se poddalo normalizačnímu režimu. Krátké referáty si připravovali i pravidelní účastníci semináře. Posluchač Jan Hrabina například zpracovával knihu 1984 George Orwella: „*Každý jsme měli jedno téma a diskutovalo se nad tímhle. [...] Kromě Orwella jsem zpracovával také Petra Chelčického O trojím lidu, bylo to v rámci Jackova [oslovení Trojana přáteli] semináře, který měl pracovní název Moc a víra.*“⁵¹

6. NIZOZEMŠTÍ FILOZOFOVÉ

Také v případě Trojanova semináře probíhala spolupráce se zahraničím, nejsilněji s filozofy a teology z Nizozemí skrze tamní evangelickou komunitu. Na výjezdech nizozemských akademiků do Československa se podílela významná

46 Tamtéž.

47 Rozhovor autorky s Petrem Krejčím [25. 11. 2021].

48 Rozhovor autorky s Tomášem Trusinou [30. 11. 2021].

49 Rozhovor autorky s Janem Hrabinou [23. 11. 2021].

50 Archiv Ladislava Hejdánka. Teologické a filosofické bytové semináře před rokem 1989 [online]. Dostupné z: <https://www.hejdaneek.eu/Archive/Documents?Query=jakub+trojan> [cit. 17. 1. 2023].

51 Rozhovor autorky s Janem Hrabinou [23. 11. 2021].

reformovaná teoložka Hebe Kohlbruggeová z Utrechtu, která se dlouhodobě věnovala ekumenické spolupráci mezi církvemi na Západě a Východě, a její student Henri Veldhuis.⁵²

Jako první přijel holandský filozof Theodor de Boer, který navštívil Hejdánkův seminář. Postupně přibývaly návštěvy dalších nizozemských filozofů a teologů i na jiných bytových seminářích, včetně toho Trojanova.⁵³ Kromě Theo de Boera na Trojanův seminář zavítal například Simon Schoon, Hans van der Horst⁵⁴ nebo biblický teolog Karl Deurloo: „Představil nám tzv. amsterodamskou školu, která byla, pokud jde o výklad biblického textu, odlišná od toho, co se učilo na fakultě.“⁵⁵ Zahraniční akademici přijížděli na Trojanův seminář i z dalších zemí, například Roger Scruton či francouzský filozof Paul Ricoeur, jenž měl u Trojana přednášku o státu a násilí.⁵⁶

Organizace návštěv zahraničních hostů probíhala co nejnápadněji, aby nezbudila pozornost u státních úřadů. „Zahraniční hosté přijížděli do Prahy oficiálně jako turisté. Scházel jsem se s nimi na horním levém rohu Václavského náměstí. Za znamení nám sloužily noviny v mé ruce.“⁵⁷ Přednášky cizinců Trojan díky jazykové vybavenosti tlumočil posluchačům z němčiny i angličtiny. Zahraniční lektori zpravidla strávili v Praze několik dní, během kterých navštívili více bytových seminářů.⁵⁸ Zahraniční lektori s sebou přivázeli nedostupnou literaturu a seznamovali posluchače s aktuálními problémy v západoevropském teologickém i filozofickém myšlení, což byl jeden z mála způsobů, jak účastníci mohli přicházet do kontaktu s akademickým vývojem na Západě.

7. TROJANŮV SEMINÁŘ V OBJEKTIVU STB

Bytové semináře představovaly v očích StB činnost, jež tehdejší režim ohrožovala, byť jejich hlavním účelem byla akademická, nikoli politická, aktivita. Přesto se tajná policie snažila pořádání seminářů omezit sledováním, infiltrací seminářů tajnými spolupracovníky i zatýkáním účastníků. Z dochovaných záznamů vyplývá, že i Trojanův seminář StB sledovala. Otázkou je, jak k němu StB přistupovala a zda se to nějak lišilo od přístupů k jiným seminářům.

52 ŠEBESTA, P.: *Trhlina v oponě*, s. 14.

53 Tamtéž, s. 14.

54 Rozhovor autorky s Janem Hrabinou [23. 11. 2021].

55 Rozhovor autorky s Tomášem Trusinou [30. 11. 2021].

56 ABS, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování, sign. KR-838108 MV 2-3, Dokumentace činnosti Jakuba S. Trojana za rok 1980 ze dne 7. 12. 1980, f. 78.

57 TROJAN, J.: *Rozhovory s pamětí II*, s. 246.

58 DAYOVÁ, B.: *Sametová filosofie*, s. 124.

Trojanovu činnost monitorovala Správa StB Praha od roku 1975 ve spisu s názvem *Orientace*. Jedním z důvodů byla jeho činnost ve skupině NO, v níž se podle záznamu „*podílí na její nežádoucí až nepřátelské činnosti proti socialistickým základům našeho státu a politiky KSC*“.⁵⁹ První záznam o bytových seminářích je z roku 1979: „*Dále bylo zjištěno k osobě jmenovaného TROJANA, že je doma navštěvován mladými lidmi a po dohovoru pro ně koná v soukromých bytech přednášky, převážně z humanitních předmětů. Jedná se o mladé lidi, kteří nebyli přijati na VŠ.*“⁶⁰

Na přístupu StB k bytovým seminářům se podepsal vznik Charty 77, po jejímž vydání tlak režimu na neoficiální aktivity vzrostl. Zvýšený zájem projevila StB i o Jakuba S. Trojana. V rámci akce *Orientace* byly na rok 1980 stanoveny úkoly, které měly zajistit podrobnější zmapování Trojanových aktivit.⁶¹ Sledovány a prověřovány měly být jeho kontakty na duchovní v ČCE, činnost v rámci *Nové orientace* a VONS a monitorování návštěv u Trojana doma.⁶² Plnění těchto úkolů se odráží v systematické dokumentaci Trojanovy činnosti za rok 1980, například zápisy ze září 1980, kdy filozof Paul Ricoeur v bytě Jana Hrabiny přednášel na téma *Stát a násilí* a o několik dní později „*25. 9. 1980 byla u Hrabiny uskutečněna další schůzka, při které TROJAN pokračoval ve výkladu přednášky, Stát a násilí, což jmenovaný akceptoval na současnou situaci v ČSSR.*“⁶³

Ačkoliv se sledování roku 1980 zintenzivnilo, neexistují záznamy o tom, že StB měla plán opatření, které by mělo Trojanův seminář zcela potlačit. Zprávy týkající se Trojanových přednášek jsou hlavně popisného charakteru o jejich konání, tématu a přednášejících, bez expresivního slovníku a zásadněji nehodnotí jejich průběh.⁶⁴

Přítomnost spolupracovníků StB nebyla účastníkům semináře známá. Například Jan Hrabina se o přítomnosti informátora StB dozvěděl až zpětně: „*Když už byla ta doba vlastně obecně rozvolněnější, tak tam tu a tam našli odvahu chodit i lidi z teologické fakulty a jedním z nich byl tenhle udavač. [...] Našli jsme ho*

59 ABS, Operativní a vyšetřovací agenda bývalých státně-bezpečnostních složek, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování, KR-838108 MV 2-3, Návrh na založení osobního svazku na Jakuba S. Trojana ze dne 30. 10. 1975, f. 9.

60 ABS, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování, sign. KR-838108 MV 2-3, Vyhodnocení operativní situace v akci „Orientace“ za první pololetí 1979 ze dne 26. 7. 1979, f. 72.

61 ABS, sb. Svazky kontrarozvědného rozpracování, sign. KR-838108 MV 2-3, Plán rozpracování v akci „Orientace“ na rok 1980 ze dne 29. 11. 1979, f. 17.

62 Tamtéž, f. 17.

63 ABS, sign. KR-838108 MV 2-3, Dokumentace činnosti Jakuba S. Trojana za rok 1980 ze dne 7. 12. 1980, f. 78.

64 Tamtéž, f. 78–79.

v nějakých seznamech potom.“ Podle jeho slov to ale průběh semináře neovlivnilo.⁶⁵ Z dochovaných dokumentů StB ani ze vzpomínek pamětníků také nevyplývá, že by účast na Trojanově semináři byla důvodem k perzekuci. „Věděli o tom, že se tam scházíme. [...] Zřejmě tam bylo nějaké odposlouchávání. [...] Ale nestalo se nic, perzekuováni jsme nebyli, nikdo nebyl zatčený.“⁶⁶

Podle pramenných záznamů i výpovědí narátorů StB Trojanův seminář sledovala, ale výrazněji proti němu nezakročila. Roli v tom hrál uzavřený charakter setkání, úzký okruh posluchačů a přímo Jakub S. Trojan, který se snažil semináři nedávat politický náboj. Vyšší pozornost StB upínala na tzv. otevřené semináře, které měly potenciál přitahovat větší okruh posluchačů i mimo disidentské „ghetto“. Proti takovým se snažila vystupovat aktivně. Semináře, ve kterých se už léta scházela stejná skupina, byly nechávány na pokoji.⁶⁷ Shodný bod v postupu StB vůči bytovým seminářům spatřuji tedy v jejich sledování, další formy represí se už lišily.

Pro StB tedy uzavřená skupina kolem Jakuba S. Trojana nepředstavovala takovou hrozbu jako například okruh kolem Ladislava Hejdánka nebo Julia Tomina, jejichž semináře byly otevřené. Tominův seminář hodnotí sledovací spisy mnohem striktněji: „Dochází k [...] podpoře zahraničního obrazu o existenci opozice a zahraničních nepřátelských tendencí vůči Československu [...], bylo přikročeno k provedení komplexu vlivových opatření s cílem zamezit dalšímu konání přednášek a činnost TOMINA paralyzovat.“⁶⁸ Takový narativ se v zápisech o semináři Jakuba S. Trojana neobjevuje. Zajímavé je, že i přes provázanost seminářů Jakuba S. Trojana a Ladislava Hejdánka nedocházelo na Trojanových přednáškách k zatýkání a otevřené represí, na rozdíl od semináře u Hejdánka.

Z výše uvedeného srovnání vztahu tajné policie k Trojanovu semináři a k seminářům u Hejdánka a Tomina je zřejmé, že přístup StB k jednotlivým seminářům byl velmi individuální, což odráží celkovou rozmanitost bytových seminářů v Československu, a tedy nutnost zohledňovat jejich specifika v rámci výzkumu. I přes snahy režimu potlačit bytové semináře v Československu jich většina přežila po celou normalizaci. Bytové semináře byly pro organizátory i účastníky dle jejich slov zásadní, jelikož otvíraly možnost svobodného vzdělávání, diskuze a setkávání.⁶⁹

65 Rozhovor autorky s Janem Hrabínou [23. 11. 2021].

66 Rozhovor autorky s Janem Paynem [1. 11. 2021].

67 DAYOVÁ, B.: *Sametoví filosofové*, s. 218.

68 ABS, sb. Svazky kontrarozvědného zpracování, sign. KR-705731 MV 22_40, Informace o pořádání přednášek Juliem Tominem, f. 66.

69 Tamtéž.

Na konkrétním příkladu bytového semináře Jakuba S. Trojana jsem ukázala jeho význam pro účastníky i organizátora, dále způsob fungování spolupráce semináře se zahraničím a také vztah StB k této činnosti. Domnívám se, že právě zkoumání jednotlivých seminářů a následně jejich zasazení do kontextu je v případě Československa způsobem, jakým lze postihnout všechny rozmanitosti a specifika tohoto fenoménu.

The Phenomenon of the Underground University on the Example of Jakub S. Trojan's Apartment Seminar

This study deals with the home seminar of evangelical theologian and priest Jakub Schwarz Trojan, which took place repeatedly between 1977 and 1989 in Prague in Czechoslovakia. The thesis follows the course, topical focus, makeup of participants and transcendence of this seminar and places it into the context of the phenomenon of unofficial education in Czechoslovakia during Normalization. Further, the research focuses on the Czechoslovak State Security's approach to and persecution pointed towards Trojan's seminar. On this basis, it analyzes to what extent this approach of the StB resembled its approaches in the cases of other home seminars and to what extent it differed.

Seznam účastníků

Anna Adamčíková: *Heinrich Franz von Mansfeld jako císařský vyslanec ve Francii (1680–1682). Diplomatická mise mezi normou a realitou.* Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice

Pavel Anděl: *Genetická genealogie a její využití v historických vědách a příbuzných oborech.* Katedra pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Leonardo Besa: *Obraz Československa v italských novinách Corriere della sera v meziválečném období.* Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Zuzana Cilerová: *Případy příslušníků SS souzených Mimořádným lidovým soudem v Mostě.* Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci

Vanda Fouňová: *Zvony a jejich osudy ve 20. století na příkladu severního Plzeňska.* Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Jiří Gatnar: *„Znalec 10ti řečí přeje si v známost vejíti“. Novinová inzerce jako forma seznámení ve druhé polovině 19. století.* Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Magdalena Grešová: *Fenomén podzemní univerzity na příkladu bytového semináře Jakuba S. Trojana.* Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Kryštof Halamek: *Španělsko-císařský velvyslanec na cestě do Polska. Příprava a organizace mise Maxmiliána II. z Dietrichsteinu v letech 1644–1645.* Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice

Jiří Herold: *Historie výstavby vodního díla Fláje a jeho transportní lanové dráhy.* Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Markéta Hofmanová: *Výtvarné umění 20. století ve výuce dějepisu.* Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Natálie Chejnovská: *Totální nasazení ve světle korespondence Václava Jakla z let 1944–1945.* Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Šárka Jakoubková: *Šlechtické rody jako výukové téma na příkladu rodu hrabat z Gallasu a Clam-Gallasu na Frýdlantsku.* Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci

Jakub Kalivoda: *Dary zvířat v symbolické komunikaci českých a moravských šlechticů na počátku novověku*. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dominik Klimek: *Dějiny hokejového klubu v Třinci do roku 1995*. Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity

Aleš Kupský: *Svět nosislavského chalupníka, písmáka a konvertity Ondřeje Slouka*. Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Pavel Lastovicza: *„Kammermohren und Kammertürken“. Afričané a pokřtění Turci v okruhu Maxmiliána Františka ze Žerotína (1662–1706)*. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Natálie Lisnerová: *Alžběta Pomořanská pro své děti. Strategie a možnosti císařovny vdovy a matky*. Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Laura Maniaková: *Katalogy ako brána k spracovaniu knižníc. Katalóg sedleckej knižnice v rukopise KNM VIF 32*. Ústav pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Jan Mávr: *Spontánní nápisy na církevních objektech v širší oblasti severozápadních Čech*. Katedra archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Michal Pajer: *Sametová revoluce v Hradci Králové ve školní výuce regionálních dějin*. Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Tomáš Pechánek: *Hledání pramenů k 3D vizualizaci zvonice u kukského hospitálu*. Katedra pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Martin Piják: *Tři generace ve službách státu a práva. Osudy rodiny Popelkových pohledem tří generací*. Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Viola Pšenicová: *Život a práce horníků z dolu Vítězný únor za dob normalizace metodou oral history*. Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity

Jakub Racek: *Od „babylonských“ řek k Vltavě: exilové působení P. Josefa Čupra SJ (1934–2019)*. Katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Štěpán Rybák: *„Sprosta jako hladový zvíře“. Identita a kariérní strategie karlštejnských purkrabích*. Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

František Schwarz: *Mantovští agenti na císařském dvoře v Praze v letech 1587–1592*. Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Tomáš Šmerda: *Oční onemocnění pohledem záznamového deníku Johna Halla z poloviny 17. století*. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Karolína Tůmová: *Sírotčí registra z roku 1694*. Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Seznam členů hodnotící komise

Předsedkyně:

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Členové:

Mgr. Přemysl Bar, Ph.D.

Ústav pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.

Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

doc. PhDr. Bohuslav Klíma, CSc.

Katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Mgr. Jiří Němec, Ph.D.

Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

doc. Mgr. Martin Pelc, Ph.D.

Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Kateřina Portmann, Ph.D.

Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci

PhDr. Vítězslav Prchal, Ph.D.

Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice

doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, Ph.D.

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Mgr. Pavel Pumpr, Ph.D.

Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity

doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc.

Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

PhDr. Markéta Skořepová, Ph.D.

Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Mgr. Tamara Tomanová, Ph.D.

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Mgr. Tomáš Velička, Ph.D.

Katedra archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty
Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Mgr. Vilém Záborský, Ph.D.

Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem

Historie 2023

Sborník z 27. celostátní studentské vědecké
konference konané 20. a 21. dubna 2023 v Ostravě

K vydání připravili
Pavel Pumpr a Jan Pezda

Sazba a návrh obálky: Daniela Šimáčková

ISBN (online): 978-80-7599-478-3.

ISBN (print): 978-80-7599-477-6.

Vydala Ostravská univerzita,
Dvořákova 7, 701 03 Ostrava
Ostrava 2025
Vydání první

5. Mittern auf dem Flut, Anp
Liben Lmru' Rabua

6. Das Priefen: Spe

7. Das Mitkowilzer Spe

8. Das Gzizowen Spe

9. Das Brückel über den
fließ Postenwitze.

ISBN (print): 978-80-7599-477-6

OSTRAVSKÁ
UNIVERZITA